UPT

JÓZSEF KÖZI HORVÁTH

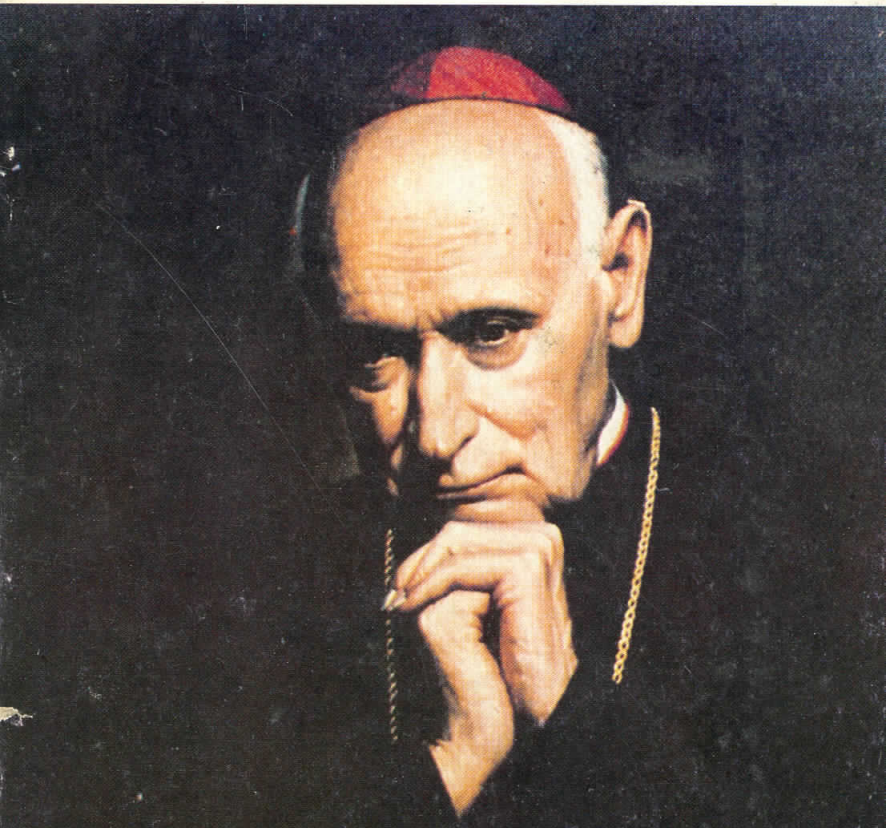

KARDINAL MINDSZENTY

Svjedok i mučenik našeg doba

827. Milan Kušnjačić
1. 7. 1994.

József Közi Horvath
KARDINAL MINDSZENTY
Svjedok i mučenik našeg doba

6. svibnja

Izdavač

ŽUPSKI URED
54415 ĐAKOVAČKI SELCI

Odgovara

IVAN ZIRDUM

Tisak: GRO »Plamen« Slavonski Brod

JÓZSEF KÖZI HORVÁTH

KARDINAL MINDSZENTY
Svjedok i mučenik našeg doba

ĐAKOVAČKI SELCI 1988

Naziv izvornika

KARDINAL MINDSZENTY
Ein Bekenner und Märtyrer unserer Zeit

Njemački izdavač

KIRCHE IN NOT — OSTPRIESTERHILFE
6240 KÖNIGSTEIN—TAUNUS

S njemačkog preveo
IVAN ZIRDUM

Knjiga se može naručiti na adresu:

ŽUPSKI URED
54415 ĐAKOVAČKI SELCI

Predgovor

U crkvenoj povijesti jedva da je postojalo vrijeme kada su se pravi mučenici tako uporno i sistematski zanemarivali kao mučenici našega doba.

Takvo držanje nipošto ne odgovara duhu Crkve. Kako je u Evanđelju dirljivo prikazano pogubljenje Ivana Krstitelja! Kako su brižljivo u pismima opisane patnje Sv. Pavla, u Djelima apostolskim zlostavljanje apostola i mučeništvo Sv. Stjepana! Kako su savjesno bili zabilježeni procesi progonjenih kršćana! Prvi su kršćani bili ispunjeni poštovanjem spram svoje braće koja su za volju Kristu podnosili teške progone. Mučenici su bili oni prvi koje se štovalo kao svece. Na njihovim se grobovima slavila sv. Euharistija, kako bi se izrazila podrška njihovoj životnoj žrtvi.

Danas se osjeća veoma malo od te podrške. Mada Crkva ponegdje i u naše vrijeme trpi progon koji je opsežniji, prepredeniji, strašniji, opasniji i snažniji nego bilo koji drugi progon u prošlosti, mnogi drže znakom netolerantnosti da se taj progon spominje. U naše doba jednostranog pacifizma, smetaju optužbe i prolivena krv progonjenih onima koji se bave unosnim, ali ne uvijek i poštenim poslovima, kao i djelatnosti diplomata. Stoga se vjerski progon jednostavno prešućuje. Zato se nastoji spriječiti da nam patnje mučenika dan i noć budu pred očima. Tako se očajnička pisma potlačenih bacaju u košare za istrošeni papir Ujedinjenih naroda

i Svjetskog vijeća Crkava, a u velikoj obitelji Crkve doživljavamo i to da se upravo najbolje Božje djece njihova vlastita braća i sestre gdjekad odriču i zaboravljaju ih ili se ona — kao što čini Hansjakob Stehle u svojoj knjizi o istočnoj politici Vatikana — svrstavaju među glupe. Možda nitko od naših suvremenika nije zbog tog skandaloznog čina trpio toliko, do dubine svoga bića, kao kardinal Mindszenty. Stoga rado vjerujemo da to dragocjeno pšenično zrno neće ostati samo, već da će donijeti mnogo plodova. Jer »duša tog pravednika u Božjim je rukama; Bog ga je iskušao i držao dostojnim sebe!«

Bog ga je iskušao. Bio je vođen križnim putem kojim dotada nije morao ići nijedan kardinal. Išao je njime uzornom odanošću, bez mržnje prema svojim progoniteljima, ali i bez uzmicanja tamo gdje mu je kompromis ili bijeg mogao olakšati život. On je vjerno slijedio Gospodina. Jer gdje je bio Krist, tamo je trebao biti i njegov sluga.

On je neizrecivo trpio. Nitko od onih koji su 5. veljače 1949. tijekom radioprijenosa njegova procesa čuli njegov glas neće nikada zaboraviti ton kojim je uvijek iznova govorio »Igenis, igenis — da, da, tako je to«. Ne, to nije bio glas pravog, već lažnog Mindszentyja koji je nemilosrdnim mučenjem bio ponižen do šačice jada.

Nije manje trpio ni kada je u okviru miroljubive koegzistencije njegov svijetli lik bio prevaren i klevetom tako sistematski pomračen da bi sudeći po tome Kristov prigovor »Jeruzaleme, Jeruzaleme, što ubijaš proroke i kamenuješ one koji su ti poslani«, mogao važiti i za nas danas. »Time je on izgubio svoj život na ovom svijetu, ali ga je sačuvao za vječnost.«

On je još više trpio pod križem, koga je sam nazvao najtežim križem svoga života, kada je morao napustiti svoju voljenu domovinu. »Bog ga je iskušao i držao dostojnim sebe.«

Potom je trpio zbog nebrojenih pisama iz Mađarske, poput onog koje glasi: »Ove riječi pišem pred Božjim licem. Ja sam mađarski svećenik koji je spreman dati svoj život za Crkvu. Bojim se da u Katoličkoj Crkvi ima svećenika i biskupa koji nisu posve svjesni dubine našeg ponižavanja. Biskupski upravni aparat je zapravo izvršni organ državnog ateističkog autoriteta. Pred Božjim licem i forumom čitave Katoličke Crkve svjedočim da je u nas uzvišena Kristova Zaručnica, ne samo progonom, već i izdajom jednog dijela njenih vlastitih izabranih sinova, ponižena do robinje Božjih poricatelja.«

A u vezi s tim, on je neizrecivo patio zbog odluke Svetog Oca da ga liši njegove službe. »Bog ga je iskušavao poput zlata u topioničkoj peći i primio ga kao savršenu žrtvu vatre.« To što kardinal Mindszenty nije podlegao iskušenju da sebe javno opravdava, već je do kraja ostao vjeran svom uvjerenju, znajući pritom da je križ došao od strane s koje ga je najmanje očekivao, bila je s vjerskog stanovišta krunidba njegova velikog života.

Njegova nas gorka sudbina podsjeća na to da bi svi napori s ciljem da unatoč svemu živi i raste Crkva ostali bez ploda kada ne bi bilo milostive rijeke neznanih molitelja i skrivenih svetaca koji šuteći nose svoj križ. Crkva upravo od takvih crpi svoju životnu snagu. Jednom će se, tako gledano, ono što se dogodilo kardinalu prikazivati kao pobjeda Svetog Križa. To bi tada bio pravi razlog što je Bog dopustio takvo mučeništvo.

Isus Krist i svi mučenici koji su dijelili njegovu sudbinu prednjačili su kardinalu Mindszentyju na teškom putu koji je on dobrovoljno izabrao. To je put svetaca svih vremena. Oni su isto tako obes-

pravljeni kao vlastiti Božji Sin koji je prihvatio lik sluge i bio pokoran do smrti na križu. Taj je križ pokornosti temeljni zakon kršćanstva. I pored svih hvalevrijednih nastojanja da se i unutar Crkve više priznaju ljudska prava, ne smijemo se prepustiti iluzijama i nikada ne smijemo zaboraviti da moramo pokušati biti učenici Onoga koji je umro kao obespravljenik i koji ne želi u svakom od nas nastaviti samo svoj život, već i svoju smrt. To što se jedan velikan u crkvenoj povijesti kao što je bio Mindszenty, pokorio tom zakonu, znak je velike svetosti i primjer za sve koji zgrbljeni nose često tako težak i ponekad neshvatljiv križ crkvene pokornosti.

Nadajući se znakovima i čudesima kojima će se Bog po njemu poslužiti kako bi pomogao svojoj Crkvi, možemo se usuditi već sada reći: »Corona aurea super caput ejus!« Jer »blago progonjenima zbog pravednosti: njihovo je kraljevstvo nebesko! Blago vama kad vas — zbog mene — pogrde i prognaju i sve zlo slažu protiv vas! Radujte se i kličite. Velika je plaća vaša na nebesima!« (Mt 5,10-12).

Neka ova knjiga kojoj želim da se raširi po svijetu, pridonese tome da se s dubokim poštovanjem prignemo pred progonjenom braćom u kojoj je Duh Sveti živ i da se uvijek iznova sjećamo velikog kardinala koji će kao mučenik ući u povijest. Tko je doživio njegovu prisutnost, bio je potresen uzvišenošću, poniznošću i žarom tog čovjeka koji je tako reći Crkvu nosio u sebi, živio njezine nevolje. Pred bljeskom tog pogleda nije moglo opstati ništa lažno i kukavičko, a iz njega je istodobno zračila blagost i dobrota. Teško nama ako ga zaboravimo!

Pater Werenfried van Straaten

TAKO JE POČELO

Dunav koji teče u zapadno-istočnom pravcu mijenja u Mađarskoj svoj tok. On se kod grada Váca pod kutom od 90 stupnjeva okreće prema jugu. Rijeka koje je s obje strane okružena brdima predstavlja slikovitu znamenitost i podsjeća na najljepše dijelove doline Rajne.

Trideset kilometara južno od dunavskog koljena leži Budimpešta, politička prijestolnica Mađarske. Dvadeset kilometara zapadnije, na početku dunavskog tjesnaca, neposredno na desnoj obali, leži Esztergom, crkvena prijestolnica zemlje sa svojom, na litici izgrađenom, neoklasicističkom crkvom. Esztergom igra unatrag tisuću godina važnu ulogu u mađarskoj povijesti.

Dvorac koji je dao sagraditi sveti Stjepan, prvi kralj i apostol Mađarske i šogor Svetog cara Henrika II, bio je u prvim stoljećima rezidencija mađarskih vladara. Tamo je stolovao i nadbiskup istoimene biskupije. Između kraljevskog dvorca i nadbiskupske palače stoji romantička, kasnije gotizirana katedrala koja je posvećena Djevici Mariji, »patronae Hungariae« (zaštitnici Mađarske) i svetom Adalbertu.

Sredinom XIII. stoljeća dao je Béla IV, brat sv. Elizabete, sagraditi u Budimu novu prijestolnicu. Stari je dvorac poklonio nadbiskupu.

Esztergomski je nadbiskup gotovo od sama početka imao neobičan crkveni i državni položaj. On

je sazivao narodni koncil i krunio kralja. Bio je, ne samo u vjerskom, već i u političkom pogledu, prvi dostojanstvenik Mađarske. Još je i danas u Mađarskoj primas nadređen ostalim nadbiskupima i biskupima, dok on u drugim zemljama još ima samo titul. On je bio i jest predsjedavajući biskupske konferencije.

Nadbiskupi koji su pred Turcima pobjegli u Nagyszombat, (današnja Trnava u Slovačkoj) mogli su se tek početkom prošlog stoljeća vratiti u svoju posve uništenu prijestolnicu. Na mjestu stare katedrale dali su podići današnju monumentalnu baziliku. Nova se rezidencija, barokna građevina, nalazi ispod brežuljka, blizu desne obale Dunava.

Esztergom je potkraj Drugog svjetskog rata ponovo bio ratnim stjecištem. Grad je triput bio pregažen od zaraćenih sila. Zapovijedajući je njemački general dvaput zahtijevao od kardinala Seredija, Mindszentyjeva prethodnika, da napusti grad. Odgovor je glasio: »Pastir ne smije u opasnosti napustiti svoje stado.« Tri dana kasnije, na Veliki četvrtak, 29. ožujka 1945., kardinal je posve iznenada umro, sjedeći za pisaćim stolom. 2. travnja je ispraćen na posljednji počinak.

Čak je i grad koji se prostirao u podnožju brijega na kome se nalazio dvorac, pružao tužnu sliku duhovnim i svjetovnim dostojanstvenicima koji su došli na pogreb.

Nakon kardinalova se pogreba postavilo među prisutnim crkvenim biskupima pitanje tko bi u tom očajnom stanju zemlje bio sposoban i spreman preuzeti upravljanje crkvenom lađom.

Pritom su bila spomenuta dva imena: Vilmos Apor, györski biskup i József Mindszenty, veszpremski biskup. Obojica su sa svoje 53 godine bili još relativno mladi. Desetljećima su djelovali kao dušobrižnici, zbog svog su asketskog načina života i socijalne usmjerenosti uživali opće poštovanje i hrabro su se borili protiv nacionalsocijalizma.

Osobe koje su se savjetovale o mogućem nasljedniku pokojnog kardinala, nisu još u to vrijeme — zbog nedostatnih medija obavješćivanja — znale da je jedan od njihovih kandidata, Vilmos Apor, već bio mrtav. Njega su četiri dana ranije, na Veliki petak, teško ranili crvenoarmijci kada je branio žene i djevojke koje su pobjegle u sklonište u njegovoj rezidenciji. Nekoliko sati prije kardinalova pogreba umro je u bolnici u Győru.

Na temelju preporuke nuncija i episkopata imenovao je papa Pio XII. Józsefa Mindszentyja nasljednikom kardinala Seredija. Preporuka Angela Rotte glasila je: »Kada bih bio prisiljen napustiti Mađarsku, ne bi bilo nikoga tko bi mogao dostojnije zastupati Rim nego što to može Jozsef Mindszenty.«[1]

15. rujna 1945. papinu je odluku objavio najstariji po činu biskup József Grösz, nadbiskup Kalocse. Novi je primas nakon pola godine dobio i kardinalski šešir.

József Mindszenty je bio vitak muškarac srednjeg rasta. Unatoč svom ozbiljnom biću imao je i smisao za humor i bio je sposoban služiti se oružjem ironije. Njegova radna sposobnost i snaga volje bile su daleko iznad prosjeka. Bio je katolik duboke vjere i skroman čovjek, bez zahtjeva, tako reći do askeze.

Njegov životni tijek:

Bio je rođen 29. ožujka 1892. u selu Mindszent, čisto mađarskom mjestu uz austrijsku granicu. Roditelji su mu bili seljaci. Kako tjelesno tako i duševno više je naličio svojoj majci nego svom ocu. Ta je sličnost igrala značajnu ulogu u dubokoj povezanosti majke i sina za koju jedva da postoji usporedba u svjetskoj povijesti ili u svjetskoj književnosti. Zahvalni je sin u svojoj knjizi »Majka« podigao toj mudroj, odlučnoj ženi nezaboravni spomenik.

Njegovo je prezime bilo Pehm. On je međutim, u znak svoga protesta protiv Hitlerove propagande koja se već proširila i u Mađarskoj, svojevoljno promijenio to prezime koje je zvučalo njemački u Mindszenty, u znak sjećanja na rodno selo.

Srednju je školu i teološki studij završio kao odličan student u Szombathelyu, glavnom gradu istoimene biskupije. U svoje se slobodno vrijeme bavio književnim, sociološkim i povijesnim studijama. U njegovim se propovijedima, predavanjima i člancima u dnevnom listu »Zalamegyei Ujság« i u katoličkim časopisima uvijek iznova očitovalo njegovo mnogostrano obrazovanje. On je kao župnik Zalaegerszega napisao i opširnu povijesnu monografiju. Na više od 500 stranica zorno opisuje život i djelovanje Mártona Pádanya Biroa koji je nakon protjerivanja Turaka obnovio veszprémsku dijecezu. Mindszenty je 12. lipnja 1915., u drugoj godini Prvog svjetskog rata, postao svećenikom, a prvu je godinu bio i seoski kapelan. Zatim je dvije i po godine djelovao kao učitelj vjeronauka u Zalaegerszegu, glavnom gradu županije Zala. Tijekom tog vremena došlo je do sloma Austro-Ugarske monarhije. U jesen 1918. prigrabili su vlast lijevo-ekstremistički građanski elementi. U proljeće 1919. uslijedili su ko-

József Mindszenty, župnik

munisti. Mladi se učitelj vjeronauka hrabro i odvažno držao. Zbog toga je bio uhićen i prognan u svoje rodno selo.

Nakon pada kratkovjeke prve mađarske diktature proletarijata imenovao ga je njegov biskup župnikom Zalaegerszega. Ubrzo je zatim preuzeo vođenje dekanata. Već mu je nekoliko godina kasnije njegovim imenovanjem za biskupskog povjerenika dodijeljena služba nadziranja i vođenja katoličkog života u čitavoj županiji Zala.

U svakoj je od tih službi stekao trajne zasluge. Uz njegovo je ime vezana izgradnja brojnih crkava, župa, samostana i škola. On je svojim vjernicima pomagao ne samo u duhovnim pitanjima, već također i u rješavanju njihovih socijalnih i ostalih pitanja. Teško je vjerovati, ali je istina, da je znao imena svih 12.000 katolika i 2.000 pripadnika drugih vjera koji su živjeli u tom gradu.

Papa Pio XII. imenovao ga je 1937., u znak priznanja za njegove zasluge, papinskim prelatom.

Nakon pripojenja Austrije hitlerovskoj Njemačkoj pojačana je i u Mađarskoj, koja je tada postala neposrednim susjedom Hitlerova Rajha, pangermanska agitacija i nacional-socijalistička propaganda. Prelat koji je već u to vrijeme uživao veliki ugled, pružao je žestok otpor takvim težnjama. Jedan je od njegovih protivnika rekao: »Mindszenty je bio najustrajniji, najozbiljniji i najodlučniji protivnik nacionalsocijalizma.«[2]

Tijekom Drugog svjetskog rata gotovo nije bilo sastanaka vodećih katoličkih ličnosti na koje nije bio pozvan zalaegerszeški župnik. Tako je on krajem kolovoza 1943. sudjelovao na konferenciji u biskupskoj rezidenciji u Raabu kojoj je predsjedavao biskup Vilmos Apor. Vođe katoličkih pokreta koji su bili sazvani povjerljivim pozivima, došli su tada do zaključka da je Hitler zapravo već izgubio rat.

Papa Pio XII. je 4. ožujka 1944. poveljom o imenovanju stavio prelata Józsefa Mindszentyja na čelo velike i gusto naseljene biskupije Veszprém u srcu zapadne Mađarske. Tako je taj duhovni pastir nakon 27 godina napustio grad Zalaegerszeg. Posljednje rečenice njegova oproštajnog govora ne pokazuju samo veličinu i dubinu njegova rada, već bacaju svjetlo i na karakter Józsefa Mindszentyja:

»Nema gotovo nikoga tko nije u mojoj ispovjedaonici molio za oproštenje, gotovo nema obitelji koju nisam poznavao, jedva da ima djeteta kome nisam pogledao u oči, gotovo da nema obiteljske nevolje koju nisam nastojao ublažiti.«

Njegove su završne riječi bile: »U duhu našeg Gospodina Isusa Krista pokušao sam služiti ljudima svih staleža i klasa. Ako sam negdje pogriješio, oprostite mi u ime Gospodina. Ako sam nekoga povrijedio, onda sigurno samo zbog svoje velike težnje za onim što mi se činilo dobrim za vas. Ako sam u tome pretjerao, pokušao sam svoju grešku uvijek i ispraviti.«[3]

»S velikom težnjom za onim što mu se činilo dobrim« dočekao je 29. ožujka 1944. i svoj 52. rođendan kada je primio mjesto biskupa. Taj je događaj prošao posve tiho i mirno, tako reći u tajnosti: zemlja je bila u žalosti, jer su Hitlerove trupe — on je bio nezadovoljan politikom mađarske vlade — deset dana ranije zaposjele Mađarsku.

Mindszenty je samo godinu i tri mjeseca bio veszpremski biskup, od tog je vremena gotovo pola godine proveo u zatvoru. Tako nije mogao ostvariti ni svoje planove za reformu. Ipak je međutim posjećivao gradove i sela svoje biskupije koja se protezala preko tri županije, osnovao 34 nove župe i jedanaest katoličkih škola i sa svojim se svećenicima dogovarao o dušobrižničkim zadacima s obzirom na tešku budućnost.

U to je vrijeme »mađarska domovina već postala pozornicom krvave igre najstrašnijih vlastodržaca novije svjetske povijesti — Staljina i Hitlera«.[4] Sovjetske su se trupe već pripremale za opsadu Budimpešte. Namjesnik Horthy želio je istupiti iz rata. Hitler je na to gledao ko na veleizdaju

i dao je vlast u ruke mađarskim nacionalsocijalistima koji su sebe nazivali »strelastim križevima«. Biskupi zapadnomađarskih biskupija koje Rusi još nisu osvojili, bili su svjesni besmislenosti daljnje borbe, pa su stoga sastavili memorandum. U njemu su zamolili vladu »strelastih križeva« da ne dopusti da još netaknuta zapadna Mađarska postane bojnim poljem. Kao odgovor na to bio je urednik i uručilac predstavke, József Mindszenty uhićen i odveden u zatvor.

Straža je bježeći pred ruskim trupama ostavila uhićena biskupa. Nakon što se ratna buka malo stišala on je s još tri svećenika koji su također bili uhićeni krenuo na put kući.

Grad Veszprém se »nalazio u neopisivom stanju. Sovjetski su vojnici posve opljačkali kako crkvene građevine tako i biskupsku rezidenciju. Katedralu je orobila grupa ženskih vojnika. Paramente i oltarnike rastrgale su i upotrijebile za sebe. Naročiti su interes pokazale za šarenu svećeničku odjeću u kojoj se služi Misa. Iza tih pohoda ostali su samo odsječeni dijelovi ljudskih tijela.«[5]

Budući da je i ostava biskupske rezidencije bila prazna, odvezao se tjelesno oslabljeni biskup kući, svojoj majci u Mindszent, odakle su Rusi brzo otišli dalje i gdje nisu učinili veliku štetu.

Dobrodušna gospođa Borbála pomogla je svome sinu kako bi zahvaljujući dobroj njezi i obilnoj hrani za samo nekoliko dana prikupio novu snagu.

Biskup se s tom novom energijom odmah ponovo bacio na posao. Želio je vidjeti i čuti što se dogodilo s njegovim vjernicima. Budući da mu nije bio pri ruci nikakav auto, poslužio se jednopregom kojim je kočijašio jedan od njegovih odanih svećenika koji je s njim sjedio u zatvoru.

Kao prvo je posjetio onaj dio svoje biskupije koji je zbog ratnih zbivanja najviše trpio: Županiju Somogy na jugoistočnoj strani Blatnog jezera.

On o tome piše: »Nisam zatekao ništa osim zaplašenih ljudi, opljačkanih i spaljenih kuća, opustošenih župa...« Tijekom čitava svoga putovanja morao je uvijek iznova slušati kako su »sovjetski vojnici pljačkali, mahnito pustošili, bezrazložno ubijali mirne ljude... silovali i obeščašćivali. Među žrtvama je bilo desetogodišnjih djevojčica kao i sedamdesetpetogodišnjih starica.«[6]

Na biskupskoj konferenciji održanoj u svibnju 1945. u Budimpešti izvijestili su vrhovni pastiri svih dvanaest biskupija o sličnim strahotama i nedjelima.

Mindszenty je po završetku konferencije nastavio svoje posjete župama. Tijekom tog kružnog putovanja stigla je do njega vijest da ga je papa Pio XII. imenovao nedbiskupom Esztergoma. To je ujedno značilo da je sada najmlađi biskup zemlje postao i poglavarom episkopata i »primas Hungariae«, primasom Mađarske.

Nuncij Angelo Rotta, vatikanski diplomat upućen u mađarske prilike, nije više bio u Budimpešti kada je uslijedilo imenovanje njegova štićenika. Vrhovni ga je zapovjednik sovjetskih jedinica protjerao iz zemlje.

»Prisutnost papinskog poslanika«[7] nije odgovarala anticrkvenim planovima Staljina i Mátyása Rákosija koji se iz Moskve vratio u Mađarsku. Obojica su bili mišljenja da bi s Crkvom koja je odsječena od Rima i zapadnih katoličkih zemalja, lakše i brže mogli izaći na kraj.

József Mindszenty, nadbiskup Esztergoma

PRKOSEĆI OLUJI

József Mindszenty je bio 7. listopada 1945. uveden u svoju novu službu esztergomskog nadbiskupa i primasa Mađarske. Ceremoniji su osim delegacija lokalnih i nacionalnih organa Crkve pribivali i predstavnici provizorne mađarske vlade i Crvene armije.

Novi je primas držao govor prigodom svog ustoličenja »tako reći natječući se s bješnjenjem i hujanjem orkanske oluje koja je došla s gornjomađarskih brda i fijukala kroz šupljine na prozorima katedrale«.[8] On je naglasio da će i kao nadbiskup i primas držati dušobrižništvo svojim prvim i najvažnijih zadatkom. »Želim biti dobar pastir«, rekao je, »koji će, ako tako mora biti, dati svoj život za svoje stado, za svoju Crkvu, za svoju domovinu.«[9]

Ta propovijed koju je držao »natječući se s olujom« bila je najizrazitiji simbol njegove neprestane apostolske borbe iduće tri aktivne godine kao primasa.

Prva oluja kojoj je József Mindszenty navijestio borbu bila je oluja bijede.

»U zimi 1945-46. možemo kao dušobrižnici nešto postići samo bude li naše djelovanje pod okriljem Caritasa.«[10] U tom je smislu s propovjedaonice poticao i svoje vjernike: »Ne žalimo za stvarima koje su izgubljene! Podijelimo ono što nam je

ostalo.«[11] U jednoj je okružnici zamolio stanovništvo onih općina koje su ostale pošteđene ratnih strahota da »gladnoj braći iz Budimpešte« pošalje pakete živežnih namirnica, te da djecu iz glavnog grada uzmu preko zime k sebi.

Zaklinjućim mu je pismima također uspjelo skrenuti pozornost američke katoličke Crkve na bijedu mađarskog naroda. Prilikom svog prvog putovanja u Rim, 8. prosinca 1945., osobno je papu Pia XII. zamolio za moralnu i materijalnu podršku od strane Vatikana.

Uspjeh nije izostao. Seosko je stanovništvo Mađarske, unatoč vlastitom siromaštvu, poslalo nebrojene pakete ljubavi u glavni grad i u industrijska područja, te u svoje domove primilo tisuće gladne djece. Bila je dirljiva i spremnost zapadne katoličke braće da pruža pomoć. Američke katoličke organizacije za pomoć poslale su teretne vlakove s hranom i odjećom, a gladna i bolesna djeca bila su posebnim vlakovima odvezena na oporavak u Belgiju i Nizozemsku.

Dvije godine kasnije mađarska je vlada svojim odredbama onemogućila daljnje provođenje akcije Caritasa koja je tolikim ljudima spasila život.

Uporedo s tom borbom ljubavi protiv bijede tekla je borba kardinala Mindszentyja protiv kampanje osvete i odmazde koje su okrutno provodile sovjetske opsadne snage i njihovi pristalice.

Politička policija je uhitila desetke tisuća muškaraca i žena. Oni su u zatvorima i sabirnim logorima živjeli u strašnim uvjetima. Većina ih je bila onamo otpremljena »na temelju neosnovanih sumnji, zbog osobnog negodovanja i privatnih pritužbi«.[12]

Primas je u jednoj okružnici pozvao svećenike da »zatvorenicima i internircima, kao i članovma njihovih obitelji, pruže naročitu svećeničku pomoć i dušobrižništvo«.[13] On je sam prednjačio dobrim primjerom. Tijekom Božićnih dana 1945. posjetio je dva sabirna logora. »To sam učinio zbog dušobrižničkih nastojanja«, piše on, »ali također i s nadom da će moj posjet barem malo pridonijeti ublažavanju nevolje tih ljudi... Najprije sam posjetio masovne nastambe, a zatim pogledao samice. U logoru u južnom Budimu zamolio sam da se golemo mnoštvo ljudi sakupi na prozivnom mjestu, kako bih im mogao uputiti nekoliko riječi... Muškarci slomljene snage sada su podigli glave, a u njihovim je pogledima zasjalo svjetlo radosti i nadanja, ne toliko zbog mojih riječi, već zbog činjenice da je primas došao k njima kako bi im dokazao da su u očima Crkve isti, nepromijenjeni ljudi, a time i jednako vrijedni.

On je uspio — mada uz najveće poteškoće — dobiti i dopuštenje da posjeti nekoliko zatvora u Budimpešti. Išao je od ćelije do ćelije kako bi tješio zatvorenike. »Zatvorenici su često briznuli u plač i molili, čak ako su bili i druge vjere, da ih blagoslovim«, sjeća se on.

Mindszenty nije na žalost mogao još dugo nastaviti svoje djelovanje kao dušobrižnik. Rečenica u kojoj opisuje taj problem također je karakteristična i za razvoj unutarnjopolitičke situacije u Mađarskoj: »Dok je službu ministra unutarnjih poslova vršio Imre Nagy, još mi je uspijevalo dobiti dozvolu za posjete, ali u vrijeme Lászla Rajka već su mi bile stavljene na put razne zapreke.«[14]

Sovjetska opsadna sila i emigranti koji su iz Moskve bili vraćeni u svoju domovinu, nisu samo nastojali obustaviti karitativni rad Crkve, već su stavili sebi u zadatak da na bilo koji način dovedu

do propadanja njene kulturne i društvene djelatnosti: »Vjerska sloboda na sovjetski način ne sadrži u sebi odobravanje kulturne, društvene i karitativne aktivnosti Crkve koja je zapravo sastavi dio Crkvene djelatnosti.«[15] Vjerska sloboda znači u staljinističkom rječniku samo obavljanje kulta, crkvenog bogoslužja. U Mađarskoj je također bio konačni cilj ostvarivanje vjerske slobode prema sovjetskom uzoru. Budući da je Sovjetima i njihovim slugama bilo poznato neprijateljstvo mađarskog naroda spram Sovjeta i njegova odanost svojoj kršćanskoj vjeri i svojim kršćanskim institucijama, nisu nikada o tom cilju javno govorili ni pisali. Naprotiv: stalno su naglašavali svoje poštovanje vjerske slobode. U selima su organizirali komunističke radne brigade, kako bi pomagale pri obnovi crkava oštećenih tijekom rata. Kada su stizale takoreći izmoljene pismene zahvale župnika, bile su objavljivane u novinama, na upadljivim mjestima. Članovi partije su bili upućeni da pribivaju bogoslužjima i sudjeluju u životu crkvenih zajednica. Vjernici su bili veoma iznenađeni kada su primijetili da su nevjernici odjednom, iz dana u dan, postali »revnim« katolicima. Rado su se objavljivale fotografije Mátyása Rákosija i drugih vođa u društvu katoličkih svećenika.

U međuvremenu je »maskirani« vjerski progon stalno napredovao.

Djela više stotina katoličkih pisaca stavila je cenzura na »listu zabranjenih knjiga«. Svako je djelo, bilo povijesno, sociološko ili teološko, koje se kritički bavilo komunizmom ili Sovjetskim Savezom, bilo ožigosano i osuđeno. Te »fašističke« knjige i tiskanice koje su bile osuđene da budu uništene morale su se izbaciti čak i iz privatnih biblioteka. Zapovjedništvo Crvene armije zabranilo je djelatnost svih katoličkih organa dnevne štampe. Od te su odredbe bili izuzeti samo dva tjednika i

jedan mjesečnik, ali su i njima bili ograničeni opseg i naklada, uz upozorenje na nedostatak papira; a da se i ne govori o tome kako je cenzura kontrolirala njihov sadržaj i na njega utjecala.

Također su i katolička udruženja bila primorana da se raspadnu, dijelom s obrazloženjem da se bave politikom, a dijelom uz optužbu da svojim »urotama« ugrožavaju sigurnost opsadnih trupa. Svaki se prosvjed kardinala i episkopata pokazao uzaludnim.

Uskoro je počela i kampanja protiv katoličkih škola, također pod izgovorom navodne organizacije »Zavjera« u njima, a ne činjenice da su bile katoličke. »Policija je dolazila usred nastavnih sati, kontrolirala đačke knjige i teke, te kopala po kartama. Tada bi tuce đaka uzela sa sobom i pod prijetnjama ih prisilila da sastave protokole u kojima se vjeroučitelji optužuju zbog neprijateljstva spram države«. Jedan drugi način tog prikupljanja dokaza bio je taj da su »policajci noću skrivali u školske zgrade oružje i municiju koju su idućeg dana otkrivali u nazočnosti školske uprave i držali dokaznim materijalom đačkih zavjera. Marksistička je štampa izvješćivala o đačkim i studentskim zavjerama kao štetnoj posljedici lošeg djelovanja nazadnjačkih nastavnih sila, i zahtijevala odlučne mjere[16] protiv crkvenih škola koje su označene kao leglo reakcionarnih snaga. Kardinal je, kako bi zaštitio ugrožene katoličke škole, osnovao 'Udruženje roditelja'. Roditelji koji su za katolički odgoj svoje djece bili spremni na svaku žrtvu, na svojim su protestnim skupovima odlučno odbacivali neopravdane optužbe, a zatim od vlade pismeno zahtijevali da prekine s grubim uznemiravanjem škola i odgojnih ustanova.«[17]

Upravo se ustrajnoj i požrtvovnoj moralnoj i financijskoj podršci roditelja moglo zahvaliti što

se tek nakon tri godine, 18. lipnja 1948. odvažilo donijeti uredbu o podržavljenju. Toga su dana, po nalogu primasa, jedan sat zvonila zvona svih mađarskih crkava.

Istodobno s planiranjem podržavljenja vjerskih škola počelo se i s propagandom potrebe ukidanja nastave vjeronauka. »Iznenadna revnost u tim pitanjima u vrijeme kada je bilo potrebno riješiti mnoge hitnije probleme«, pisao je primas u jednom pastirskom pismu, »budi u nama osjećaj da smo izloženi prikrivenoj kulturnoj borbi... Mišljenja smo da mnogi u pogledu nastave vjeronauka idu za sljedećim ciljem: najprije neobavezatna nastava vjeronauka, zatim uopće nikakva nastava vjeronauka i napokon nastava u materijalističkom svjetonazoru!... Osjećali smo se obavezanima da već na početku podignemo svoj glas protiv toga.«[18]

Pučanstvo je pružalo punu podršku kardinalu i Crkvi. Osim katolika svoju su pomoć navijestili također i kalvini i luterani.

Vođa reforme Mátyás Rákosi je zbog opće pobune morao privremeno izbrisati s dnevnog reda planiranu uredbu o nastavi vjeronauka. Nastava vjeroučenja održavala se — do kardinalova uhićenja— dvaput tjedno čak i u državnim školama. Tek je pola godine nakon njegove osude, 5. rujna 1949. izašla odredba predsjedničkog vijeća prema kojoj... »nastava vjeronauka u školama nije obvezatna.«[19]

Kardinal Mindszenty je prkosio oluji i dvjema akcijama protiv prisilne evakuacije mađarskih starosjedilaca iz južne Čehoslovačke i Nijemaca naseljenih u Mađarskoj.

On se protestnim brzojavima, žalbama, putem štampe, propovijedima i pastirskim pismima borio protiv nepravde.

U okružnici mađarskih biskupa koju je on sastavio, a izašloj 17. listopada 1945., iznosi se sljedeći stav: »Budući da nam danas, kao ni u najbližoj prošlosti, ne mogu ni Rusi niti druga gledišta postaviti ograničenja, budući da mi čovjeka, bližnjega, sugrađanina gledamo očima Isusa, moramo također i u interesu Nijemaca odanih državi podići svoj glas protiv nepravde koja im se nanosi...

Kada bi se kažnjavali samo krivci, šutjeli bismo. Međutim, kao teški se krivci žigošu oni kojima se uopće ne može dokazati nikakva krivnja. Da, čak im se kao krivnja uzima i ono što im pripada na temelju prirodnog prava, na primjer materinji jezik. Ne činimo li isto ono što smo u Čehoslovačkoj držali ne samo strašnim, već i nepodnosivim?...«[20]

Primas je u svom protestnom pismu upućenom 8. kolovoza 1946. predsjedniku ministarskog savjeta napisao: »Ako nam Potsdamski sporazum pobjedničkih sila daje pravo da Nijemce iselimo, ne moramo to sumnjivo pravo i upotrijebiti! Odluka mađarske vlade da sve ovdašnje Nijemce koji se nisu teško ogriješili o otadžbinu ostavi kod kuće, služila bi izmirenju umjesto sotonskoj mržnji.«[21]

»Velika žrtva koju je kardinal Mindszeny prinio i za nas Nijemce u Mađarskoj«, govori Welhelm Kronfuss, jedna od poznatih ličnosti mađarskih Nijemaca u Saveznoj Republici Njemačkoj, »obvezuje i nas da mu budemo zahvalni. Nikada ne smijemo zaboraviti što je on za nas učinio...«[22]

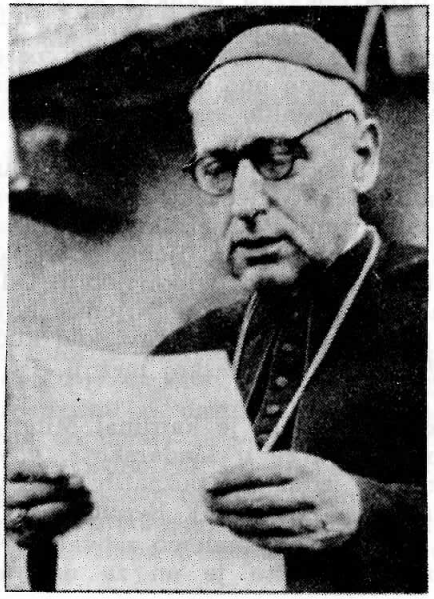

APOSTOL ZEMLJE

Kardinal-mučenik je preko trideset godina bio esztergomski nadbiskup i primas Mađarske. Od ta je tri desetljeća morao međutim više od 26 godina provesti u zatvoru, u progonstvu u vlastitoj domovini ili u inozemstvu. Mogao je dakle samo prve tri godine i tri mjeseca posvetiti svojoj službi aktivnog dušobrižničkog rada. Ali unatoč tome, teško da mu u povijesti Crkve ima premca po onom što je u to kratko vrijeme učinio za produbljivanje vjerskog života u svojoj nadbiskupiji i u cijeloj zemlji.

Budimpeša, jedini velegrad Mađarske, igrala je odlučujuću ulogu u razvoju vjerskog, kulturnog, društvenog i političkog života zemlje. Tamo je živjela šestina cjelokupnog stanovništva, a time i većina vjernika nadbiskupije. Odnos između države i Crkve nakon rata ovisio je najvećim dijelom o tome za što će se opredijeliti stanovnici dunavske metropole nakon što se dignu iz ruševina i oporave od strašnih materijalnih gubitaka i moralnih sudbinskih kušnji.

Primasu je bila dobro poznata presudna uloga Budimpešte. Od početka se s naročitom brižnošću i ljubavlju bavio problemima pastorala u glavnom gradu. Čak je češće boravio u Budimpešti nego u Esztergomu, što je izazivalo nezadovoljstvo sovjetskog opsadnog zapovjedništva i onih koji su izvršavali njegove naloge. Mindszenty nije, odstupajući od običaja svojih prethodnika, svojom nazočnošću samo uvećao sjaj priredaba nacionalnog karaktera, već je uzeo čvrsto u svoje ruke uzde duobrižništva.

Svojom je prvom i najvažnijom ulogom držao raspuštanje mamutskih župa. Bilo je mnogo onih — čak i među ljudima koji su posjedovali dobru volju — koji nisu vjerovali u mogućnost ostvarenja toga plana. Nadbiskup nije međutim — zahvaljujući svojoj apostolskoj duši — nikada vidio zapreke, već samo cilj. On je k sebi pozvao mlade svećenike koje je izabrao za taj teški zadatak, pokazao im na planu grada dijelove grada određene za njih i rekao: »Vi ste od danas organizacioni dušobrižnici i budući župnici ovih područja.« Mladi su svećenici preuzeli tu misiju koja je podsjećala na prvotna vremena Crkve, mada većina njih nije znala gdje će iduću noć spavati ili gdje će naći priliku da slave Misu. Vjernici su se također pokazali dostojnima povjerenja: mada su i sami stanovali u ruševnim kućama i mada je za njih bio problem osigurati svakidašnji kruh, uvijek bi našli sobu za svog novog dušobrižnika, brinuli se za njegovu prehranu i preuredili neki polusrušeni dućan ili napuštenu garažu u župni ured ili provizornu kapelicu.

Na području milijunskog grada gotovo nije bilo crkve u kojoj Mindszenty nije propovijedao već u prvoj godini svoje službe nadbiskupa, jedva da je bilo katoličke škole i institucije koju on nije posjetio, gotovo da nije bilo katoličke organizacije s čijim vođom nije razgovarao. Također je i svećenicima preporučao da i dalje njeguju onaj neusiljen, iskren, topao odnos koji se tijekom opsade razvio između njih i naroda kada su zajedno boravili u skloništima protiv zračnih napada. Odredio je, osim toga, da svećenici redovno posjećuju obitelji i izgrade mrežu kućnog apostolata.

Zahvaljujući narodnoj misiji koju je vodio on osobno, zatim pokretu pokore i drugim dušobrižničkim inicijativama, brzo se i vidljivo obnovio i produbio vjerski život u glavnom gradu.

Znatno se povećao broj muškaraca koji su pribivali bogoslužju, primali sakramente i javno priznavali svoju vjeru. Evo jednog primjera kao dokaza i ilustracije toga: Centrala Katoličke Akcije pozvala je za prvu nedjelju u svibnju 1946. na hodočašće muškaraca u Máriaremete, prošteniště blizu glavnoga grada. Organizatori su dali razglasiti da će hodočašće voditi primas koji će u okviru bogoslužja držati propovijed. Uspjeh je nadmašio i najsmjelija nadanja. 5. svibnja ujutro poredalo se iza primasa 100.000 muškaraca i krenulo, moleći krunicu i pjevajući Marijine pjesme, na put do prošteništa udaljenog 15 kilometara.

Nadbiskup-primas je također održavao i vezu sa svim biskupima i svećenicima, te s cjelokupnim katoličkim stanovništvom zemlje. U 39 mjeseci svoje aktivnosti obratio im se s 23 pastirska pisma; obavješćivao ih je o situaciji, hrabrio kako bi ostali odani vjeri ili ih molio da pruže pomoć potrebnima. Godine 1946. je sudjelovao na deset svečanosti i katoličkih priredaba drugih biskupija, 1947. na jedanaest, a 1948. već na trinaest. Bogoslužja ili svečanosti većinom se nisu održavale u crkvi ili nekoj dvorani, već pod vedrim nebom, kako bi svaki od nebrojenih vjernika koji su masovno dolazili na te priredbe, mogao vidjeti i čuti kardinala. On je za kratko vrijeme postao nevjerojatno popularnim.

Na svojim se putovanjima po provinciji nije zadovoljavao samo sudjelovanjem pri bogoslužjima ili svečanostima, te susretima s određenim istaknutim ličnostima, već je tražio kontakt s običnim, jednostavnim, nepoznatim vjernicima. Običavao bi izaći iz svojih kola kako bi izmijenio nekoliko riječi sa seljacima koji su radili na polju. Posjećivao je osamljena seoska gospodarstva da bi se upoznao s obiteljima koje su tamo živjele.

Ubrzo se pročulo da primas Mađarske živi u siromaštvu koje daleko nadmašuje pojam skromnosti. On nije prihvatio ni plaću koju mu je država dodijelila kao nadoknadu za oduzeta nadbiskupska imanja. Također je odbio i poziv da obnovi teško oštećenu rezidenciju u Budimu, i to s obrazloženjem: »Posve je u redu da primas zemlje koja leži razrušena, isto tako prebiva u ruševini.«[23]

Živežne namirnice za nadbiskupsku kuhinju stizale su od majke, obiju sestara i stanovnika susjednih mjesta. Primasova se soba zimi nije grijala. On se u vrijeme posta zadovoljavao dvaput tjedno kruhom i vodom. Obično se ograničavao na četiri do pet sati sna. Većinom je radio do ponoći, a ustajao u osvit zore.

Njegova dušobrižnička djelatnost, a time i njegova popularnost, dostigle su svoj vrhunac u trećoj i ujedno posljednoj godini njegova kratkog apostolskog djelovanja u okviru Marijanske godine.

U lipnju 1947. sudjelovao je kardinal Mindszenty na Svjetskom kongresu u čast Majke Božje koji se održavao u Ottawi, glavnom gradu Kanade. Kongresu je među ostalima pribivao i kardinal Frings, nadbiskup Kölna, koji je veoma cijenio herojsku nepokolebljivost svojih mađarskih kolega. On je Mindszentyju ponudio, ako bi se na to odlučio, da ostane u inozemstvu. Primas nije međutim želio ni čuti o emigraciji: »Pastir mora uvijek, a naročito u vrijeme opasnosti, živjeti sa stadom koje mu je povjereno.«[24]

Na svom je povratku bio nekoliko dana gost u kući kardinala Spellmana u New Yorku. Ovaj je baš u to vrijeme postao kardinalom. 7. srpnja 1947., na dan gostova odlaska, nalazimo u dnevniku kardinala Spellmana kratku bilješku: »Kardinal Mindszenty otputovao. Bilo mi je kao da se rastajem

od jednog mučenika. Pitao me je, smiješeći se, da li bih po njemu nazvao neku školu u slučaju da bude zatvoren.«[25]

Primas je iz Ottawe ponio kući jedan veliki i lijepi plan. Vjerovao je da bi u okviru Marijanske godine nacionalnih razmjera, mogao još više istaći i produbiti religioznost mađarskog naroda koji je i tako odvajkada duboko poštovao Djevicu Mariju.

Episkopat je s oduševljenjem pozdravio njegovu zamisao. Ceremonija otvaranja održana je 15. kolovoza 1947. u Esztergomu. Svečanostima su pribivale delegacije iz svih biskupija zemlje i oko 600.000 vjernika.

Čitavu su godinu u cijeloj zemlji uslijedila nebrojena slavlja u čast Majke Božje, kao i hodočašća u prošteništa svete Djevice. U svemu je tome učestvovalo golemo mnoštvo ljudi.

Protivnici su svim sredstvima pokušavali narušiti miran tijek pobožnosti, spriječiti zborove vjernika i omesti propovijedi i govore — naročito one koje je držao kardinal. Na željezničkim stanicama nisu više hodočasnicima davali vozne karte; autobuse i teretna kola su zaposjedali, odnosno plijenili; zatvarali su granice kotara zbog navodne infektivne bolesti. Rastjerivali su gomile hodočasnika pozivajući se na potrebu sigurnosti prometa. Kako bi ometali bogoslužja koja su se držala u prirodi, stavljali su u pogon traktore; upotreba razglasa i mikrofona bila je zabranjena. Obustavljali su opskrbu vodom i strujom; itd.

U svečanostima i hodočašćima Marijanske godine sudjelovalo je unatoč svemu 4.600.000 vjernika.

Kardinal Mindszenty, kod jedne Mise uronjen u molitvu, nekoliko mjeseci prije uhićenja

PROGONITELJSKI LOV NA PRIMASOVU OSOBU

Sovjetska opsadna sila i njihovi suradnici napisali su parolu vjerske slobode na svoje zastave. Saljinistička je propaganda tumačila kako komunistička partija poštuje kršćansko uvjerenje pretežnog dijela stanovništva i da samo želi očistiti Crkvu od feudalizma i ostataka fašizma.

Ateistički vođe su tom parolom također tražili da duhovnici i vođe laika koje su oni žigosali kao »reakcionarne«, ustupe svoje mjesto onim »suputnicima« koji raspolažu »demokratskom« prošlošću i spremni su surađivati s novim režimom.

Primas je bio najveći trn u oku sovjetske opsadne sile, te emigrantskih vođa i najveća zapreka na putu preobrazbe mađarske Crkve u vjersku zajednicu po sovjetskom uzoru.

Njegova je likvidacija bila već na dan njegova imenovanja tako reći gotova stvar. Prvih ga se godina, s obzirom na visok ugled njegove službe i popularnost njegove osobe, nisu usuđivali napadati grubim sredstvima. Napadali su ga putem štampe i radija, klevetali na svojim zborovima, ometali u njegovu dušobrižničkom radu, ali ga nisu ni uhitili niti internirali, a također nije na njega izvršen ni atentat. S druge se strane međutim jedna posebna grupa odjela kontrašpijunaže i policije, od početka bavila organizacijom i vođenjem borbe protiv Mindszentyjeve osobe i »reakcionarnih« krugova okupljenih oko te osobe.

Kao prvo je postavljena špijunska mreža. Prisluškivali su se kardinalovi telefinski razgovori, otvarala njegova pisma. Nekim je članovima osoblja nadbiskupskog ureda bila prisilno nametnuta dužnost dojavljivanja. Fotografirani su primasovi posjetioci i unošeni u popis. Na njegovim su ga putovanjima po provinciji stalno pratili pripadnici političke policije. Kontraobavještajna služba sovjetskog opsadnog zapovjedništva bila je naročito zainteresirana za programske planove i izvješća koja je za primasa sastavljala nacionalna centrala Katoličke Akcije kojoj je bilo povjereno vođenje katoličkog dušobrižništva. Nacionalni je direktor, prelat Zsigmond Mihalovics, uvijek — radi opreza — slao poštu iz Budimpešte u Esztergom putem glasnika. Tu službu glasnika obavljao je neki mladić koga se držalo dostojnim povjerenja. Nekoliko se mjeseci nakon njegova primanja u službu pokazalo međutim da je »povjerljivi« mladić uvijek u vrijeme između preuzimanja pošte i odlaska u Esztergom svraćao u centralu političke policije (Andrássy-ut 60) gdje je bila načinjena fotokopija svakog pojedinog dopisa.

Psi-tragači političke policije pratili su primasa čak do njegova rodnog sela gdje je posjećivao svoju staru majku, slijedili su ga sve do groblja gdje se molio na grobu svoga oca.

Komunisti su pokušali rascijepiti i zavaditi episkopat, a time i mađarski katolicizam. Uspjeh je međutim izostao. Mada su dva crkvena dostojanstvenika, Gyula Czapik, egerski nadbiskup i László Bánás, veszprémski biskup, bili pristaše elastičnije crkvene politike u komunističkom duhu, ipak se nijedan od njih nije javno postavio protiv kardinala i većine episkopata koja je stajala iza njega. To imponirajuće jedinstvo koje je do kardinalova uhićenja postojalo među biskupima nije se imalo za-

hvaliti samo snažnoj i sugestivnoj osobi primasa već također i stopostotnoj podršci koju je Jozsef Mindszenty uživao od strane poglavara Crkve, pape Pia XII.

Nadalje se pokušavalo niže svećenstvo nahuškati protiv episkopata i primasa. Vlada je ljeti 1946. jednim proglasom zamolila svećenstvo »da iz svojih redova ukloni one koji su se na pristran način postavili protiv ostvarivanja velikih političkih i socijalnih preobrazbi«.[26] Svećenstvo je međutim — uz iznimku nekoliko moralno sumnjivih gramzivaca — s dirljivom i požrtvovnom odanošću ostalo uz kardinala.

Staljinisti se pri svom traženju »dobrovoljaca« protiv primasa nisu zadovoljili malim brojem izdajničkih svećenika koji su prešli na njihovu stranu. Među »dobrovoljcima« nije bilo ni jednog jedinog čije su ime, prošlost i osoba imali privlačnu snagu. Zbog toga su se staljinisti trudili da uključivanjem političke policije u tu akciju pridobiju svećenike višeg ugleda.

Jedan od tih svećenika, prelat i ugledni publicist Zoltán Nyisztor, na potresni način opisuje kakvim je nečovječno okrutnim sredstvima pripreman na službu za »veliku ideju«. Kada se napokon, nadajući se oslobođenju iz pakla nedjela i mogućnosti bijega u inozemstvo, odlučio pretvarati da želi sudjelovati u izgradnji novog svijeta, ruski mu je sugovornik priopćio o čemu se radi i što treba činiti. »Mi Crkvu ne mrzimo«, rekao je on, »ne idemo za tim da je uništimo. U nas se kod kuće crkveni život nesmetano odvija; nakon što se Crkva riješila starih, nazadnjačkih vođa, može se sadašnji moskovski patrijarh pohvaliti prijateljstvom najutjecajnijih političkih vođa. To isto bismo željeli postići i tu u Mađarskoj, ali budući da je Mindszenty glavar reakcionarnih snaga, želimo da ga Vi, katolički svećenici, sami odstranite iz svojih redova. Na

taj ćete način spasiti katoličku Crkvu Mađarske. Tâ jedan Mindszenty nije vrijedan propasti Vaše Crkve!... Što Vi mislite?...«[27]

Prelat se nije međutim o tome izjasnio. Prividno je prihvatio zadatak koji mu je bio dodijeljen; ali još je iste noći potražio i našao skrovište odakle mu je kasnije uspjelo pobjeći na Zapad.

Staljinisti su osim njega pokušali pridobiti i druge crkvene ličnosti za borbu protiv Mindszentyja. I ti su svećenici međutim također radije izabrali sabirni logor, zatvor, deportaciju u Sibir ili emigraciju na Zapad, nego vodeću ulogu u separatističkom pokretu. Tek su se dulje vrijeme nakon kardinalova uhićenja pojavili na sceni takozvani »mirovni svećenici«, kako bi dobili svoje uloge u katoličkoj Crkvi Mađarske.

Staljinistima je nešto uspjeha donijelo okupljanje grupe intelektualaca pod imenom »napredni katolici«. Mada je ta grupa bila brojčano beznačajna i kvalitativno slaba, na njenom je čelu stajao opće poznati povjesničar Gyula Szekfü. Profesor je pismeno i usmeno priopćio kako je širenje sovjetske vlasti nad Srednjom Evropom nepromjenljiva činjenica, te da Crkva, želi li ostati na životu, mora prihvatiti tu povijesnu činjenicu skupa sa svim njenim posljedicama. Tko to neće učiniti, kao na primjer kardinal Mindszenty, nije samo neprijatelj Sovjetskog Saveza, demokracije i socijalističkog napretka, već i neprijatelj budućnosti mađarskog katolicizma.

Samo se po sebi razumije da su se mediji obavješćivanja koji su bili pod kontrolom pobrinuli kako bi izjave Gyule Szekfü-a dospjele u javnost.

Profesor Szekfü je čak vodio protestnu delegaciju k primasu u Esztergom. Tročlanu su delegaciju

osim Szekfüja sačinjavali nekadašnji kršćanski novinar imenom Jozsef Cavallier, te skladatelj i glazbeni pedagog svjetskog glasa, Zoltan Kodaly. »Kodaly se odmah čim su ušli«, piše kardinal, »bez riječi povukao u najudaljeniji kut. Time mi je želio dati na znanje da ne želi imati ništa s tom tužnom igrom. On očigledno nije ulogu statiste igrao dobrovoljno.«[28]

Szekfü je vodio glavnu riječ i želio dokazati da »staljinizam više nije neprijatelj religije... Pravoslavna Crkva služi složno s ateističkom državom dobru naroda...« Primas je u svom odgovoru ukazao na to »kako je opće poznato koliko je pravoslavna Crkva — prisilno — ovisna o ateističkoj diktaturi«. On je delegaciju podsjetio također i na to« kako Sovjetski Savez podjarmljuje grko-katoličku Crkvu u Zapadnoj Ukrajini i u području Prikarpata.[29] Također nije prešutio ni svoje mišljenje s obzirom na prilike u Mađarskoj. Delegacija se vratila svom naredbodavcu postiđena i neobavljena posla.

Razni pokušaji da se primas u Vatikanu ocrni naišli su na odlučno odbijanje. Papa Pio XII. je kardinala Mindszentyja često uvjeravao u svoje povjerenje spram njega i priopćio mu da s osobitom pozornošću prati rad mađarskog episkopata i teške kušnje mađarskih kršćana.

Kardinalova majka i sestre

NALOG

»Mali Staljin«, Mátyás Rákosi, koji se u međuvremenu dokopao potpune vlasti, najavio je u svom govoru početkom 1948. likvidaciju svog najvećeg neprijatelja: »Mađarska je demokracija tri godine pokušavala uključiti katoličku Crkvu u djelo obnove. To nije uspjelo. Trebamo li i dalje strpljivo postupati spram špijuna, izdajica i fašista koji se svi kriju iza svećeničkog ruha, te kardinalskog sjaja i raskoši? Stabilizacija naše demokracije ne može više podnijeti da napadačke grupe poput onih fašističkih i reakcionarnih koje se okupljaju oko Mindszentyja, ometaju i sprečavaju našu djelatnost izgradnje. Razvoj od nas zahtijeva da tu zapovjedničkom silom uvedemo red. A mi također posjedujemo i moć da taj red postignemo ili međusobnim sporazumima ili državnom silom...«[30]

Oni koji su se razumjeli u staljinistički žargon znali su da su kardinalovi dani već odbrojani. Primas je već jednom prije dobio povjerljivu obavijest da je »nadležnom ministru naloženo da upotrijebi sva sredstva kako bi Mindszentyja odstranio s čela mađarske Crkve«.[31]

Ministar doista nije bio izbirljiv u primjeni svojih sredstava kojima je nastojao ukloniti primasa. Najprije je pokrenuta udarna propaganda kako bi se psihološki pripremilo kasnije uhićenje i proces. Iz dana u dan se putem tiska i radija, te zborovima i u govorima u parlamentu priopćavalo kako se država godinama pokušava nagoditi s Crkvom, ali

je dosada zbog nepopustljivog, reakcionarnog Mindszentyja ostala bez uspjeha u tim nastojanjima. Zbog toga, tako je glasilo obrazloženje, nije samo u interesu države, već također i u interesu Crkve da se Mindszenty odstrani.

Naučnicima, učenicima, studentima i radnicima bilo je tako reći naređeno da izađu na ulicu gdje su pod vodstvom partijskih funkcionara izvikivali: »Hoćemo posao, kruh i uže za Mindszentyja!...«

U uredima, tvornicama i na drugim radnim mjestima sakupljali su se potpisi da bi zatim bili priloženi pismima u kojima se osuđivalo Mindszentyjevo »nazadnjačko« držanje i njegovo »politiziranje«, te se zahtijevalo da on bude smijenjen.

Kardinal nije pustio da se čeka na njegov odgovor. U svom je pismu upućenom predsjedniku ministarskog savjeta napisao: »Primas se nikada s propovjedaonice, u svojim spisima ili u svojim predavanjima nije dotakao nekog političkog pitanja; on je samo spominjao teme koje su se ticale ljudskih prava, morala i Deset zapovijedi. A na to ima pravo; čak je štoviše njegova dužnost da objavljuje učenje Crkve...«[32] Istodobno je šefu vlade priopćio da točno zna na koji su način ostvareni protesti protiv njega.

Drugim je izjavama raskrinkao lažnu igru koju su od početka vodili u odnosu na sporazumijevanje između države i Crkve.

Episkopat se u kardinalovoj odsutnosti izjasnio da je solidaran sa svojim primasom. Mindszenty je čak i u vrijeme žestokih, »nedostojnih« napada objavljivao svom narodu — s čvrstom vjerom, dubokom ljubavlju i ustrajnom revnošću — »riječi istine i života«.[33]

Narod je masovnim pribivanjem bogoslužju koje je držao njegov vrhovni mađarski dušobrižnik, izražavao svoju nepromijenjenu privrženost i odanost. Kardinal se 3. listopada 1948., pri dominikanskoj procesiji krunice, posljednji put pojavio u krugu svojih vjernika u Budimpešti. Tada je 35.000 ljudi skupa s njim slavilo Kraljicu krunice. Njegov posljednji posjet provinciji bio je 10. listopada 1948. kada je posjetio malo prošteniste Pálosszentkut gdje je bio okružen mnoštvom hodočasnika koje je sačinjavalo preko 30.000 duša.

Politička je policija, uporedo s propagandnom kampanjom protiv Mindszentyja, marljivo sakupljala i krivotvorila dokumente potrebne kako bi se mogla podići već unaprijed isplanirana i pripremljena optužba. S istim su se razlogom tražile i crkvene ličnosti koje bi bile spremne biti svjedocima protiv primasa.

U lipnju 1948. su pripadnici političke policije pretresli uredske prostorije centra Katoličke Akcije, a nacionalnog direktora, prelata Zsigmonda Mihalovicsa, podvrgli četrnaestosatnom preslušavanju. Vođa te akcije bio je potpukovnik Décsi koji je kasnije uhitio kardinala. Policijski časnik koji je vodio preslušavanje, uopće nije tajio da se skupljaju dokazi protiv primasa i da se prelata, kao prisnog kardinalova suradnika, želi upotrijebiti kao svjedoka u planiranom procesu. Monsignore Mihalovics je bio plemenit svećenik. Međutim, budući da je bio mala rasta i slabašne građe, bilo mu je jasno da će se slomiti pod teretom mučenja. Stoga je odmah nakon saslušanja koje se proteglo do kasno u noć, napustio glavni grad i uz pomoć prijatelja pobjegao na Zapad.

Politička je policija mjesec dana kasnije učinila sličan posjet Katoličkom narodnom udruženju. Tijekom saslušanja koje je uslijedilo nakon pretresa

kuće bio je direktoru i nadbiskupskom vijećniku doktoru Józsefu Jaszovskom pročitan popis optužbi protiv primasa koji je on trebao potvrditi svojim iskazom svjedoka. Direktor je o tim događajima odmah javio u Esztergom. Zatim je, kako bi izmakao osveti političke partije, odmah otišao u unutrašnju emigraciju, a kasnije također pobjegao na Zapad.

Prva žrtva pripremanja procesa protiv primasa bio je njegov tajnik András Zakar, kasniji krunski svjedok. Ujutro 19. studenog 1948., kada se vraćao kući s jutarnje Mise, iznenada su ga opkolila četiri muškarca, ugurala ga u auto koji se nalazio uz rub ceste i s njim se odvezla.

Osam dana kasnije, 27. studenog 1948. objavio je Rákosi da je »vrijeme poštede za Mindszentyjevu reakciju isteklo«. Ta je izjava zapravo značila najavu predstojećeg uhićenja. Rákosi je još kao obrazloženje dodao: »Želim se obračunati sa špijunima i izdajicama«.[34] On je već unaprijed znao s kakvim će optužbama policija mjesec dana kasnije uhititi kardinala.

Rákosi je tim grubim, otvorenim izjavama želio Mindszentyja prisiliti na bijeg. Vjerojatno se nadao da će tada lakše izaći na kraj s episkopatom bez vođe, te s razočaranim i napuštenim vjernicima.

Također se i u srcima najodanijih primasovih pristaša, njegovih rođaka i znanaca i čak njegove majke, javila misao o njegovu bijegu. »Moja se majka na neki način nadala da ću otputovati u inozemstvo, kako bih izbjegao uhićenje«, piše kardinal, »ali se najzad morala pomiriti s tim da pastir ne smije svoje stado ostaviti u škripcu.«[35]

Kardinal je otvorenih očiju očekivao mučeništvo koje mu je uskoro predstojalo. Ali čak ga je i u tim zlosretnim danima zanimala samo sudbina

njegova stada, vjernika i Crkve. »Zauzimam se za Boga, Crkvu i otadžbinu, jer me je tom dužnošću obvezala povijesna služba spram mog, u velikom svijetu tako napuštenog naroda«, rekao je on u svojoj posljednjoj poruci narodu. »S obzirom na patnje moga naroda, moja je sudbina nevažna, beznačajna.«[36]

On je vjernicima koji su zapali u sukob sa svojom savješću pomogao sljedećim priopćenjem: »Oni koji u sebi osjećaju dovoljno snage za herojstvo, trebaju i dalje ići putem kršćanske savjesti. Međutim, budući da ja nipošto ne smijem željeti da pojedinci i obitelji zbog mene ispaštaju i da budu uništeni, dopuštam da svaki katolik koji bude prisiljen potpisati iskaz usmjeren protiv mene, to i učini, jer to i tako neće učiniti svojom slobodnom voljom.«[37]

Primas je zapravo bio zatvorenik već više tjedana prije svog uhićenja. Policija je držala naime put do nadbiskupske rezidencije pod stalnom stražom i od svakog je posjetioca zahtijevala da pokaže svoje isprave.

Kardinal je u toj atmosferi — sličnoj onoj zatvorskoj — pozvao k sebi 16. prosinca 1948. svoje biskupske kolege, kako bi se od njih oprostio. Nakon te je sjednice izdana zajednička izjava u kojoj se navode pravi razlozi stalnog odgađanja nagodbe između Crkve i države. Primas piše o završetku tog zasjedanja: »Zamolio sam vrhovne pastire da ni nakon moga uhićenja ne potpisuju nikakovu nagodbu. Preporučio sam im da se radije odreknu svećeničkih plaća i pouzdaju se u mađarski narod koji neće svoje svećenike iznevjeriti.« Na kraju je rekao: »Možemo biti i siromašni, ali moramo ostati nezavisni. Crkva koja nije nezavisna može u ateističkoj državi igrati samo ulogu roba.«[38]

U svom se zadnjem pastirskom pismu oprostio i od svećenika. Podsjetio ih je na riječi sv. Ivana Chrysostoma, bačenog u progonstvo, koji je iz istambulske luke poslao svojim vjenicima sljedeću poruku: »Valovi udaraju, ali mi se ne bojimo... Čega da se plašim? Krist je moj život i moja smrt, moj dobitak. Trebam li se plašiti izgnanstva? Ta Zemlja i sva njena bogatstva pripadaju Gospodinu! Trebam li se bojati siromaštva? Ta siromašan sam došao na svijet, mogu ga siromašan i napustiti! Ono čime mi svijet prijeti — prezirem, a ono čime me zamamljuje — ismijavam. S ljubavlju vas molim, ostanite čvrsti i nepokolebljivi u svojoj hrabrosti.«[39]

Politička je policija 23. prosinca popodne zaposjela zgradu nadbiskupske rezidencije pod izlikom da je mora pretresti. Njen je vođa bio policijski potpukovnik Gyula Décsi, predstojnik Crkveno-političkog odjeljenja političke policije, čovjek koji je bio na zlu glasu zbog svoje okrutnosti. Kada je uredski direktor tražio službeno ovlaštenja, ovaj mu je cinično odgovorio da ga on ne treba imati.

Dok je kuća bila pet sati »prekopavana«, držani su primas, njegova majka i tri svećenika pod stražom u maloj ostavi. Policija je kao svog pomoćnika dovela sa sobom tajnika Zakara koji je već bio posve »prepariran« u njihovu duhu. Nesretnu se žrtvu više nije moglo prepoznati. Njegovo je prijašnje ozbiljno držanje nestalo, lice mu je poprimilo posve strane crte i neprestano se smijao.

Décsi je naposljetku uhitio arhivara Jánosa Fábiána i financijskog direktora Imru Boku. Iz nadbiskupskog je arhiva uzeo jednu od cilindričnih limenih čahura koje su se tamo nalazile, a služile su za pohranjivanja spisa i dokumenata. Policijski je izvještaj sadržavao sljedeću izjavu: Uz pomoć prijašnjeg primasova tajnika koji se duboko kaje zbog svoje sukrivnje, pronađeni su u jednoj limenoj čahuri zakopanoj u podrumu dokumenti koji dokazuju urotu s primasove strane. Time se trebalo opravdati kasnije primasovo uhićenje.

Božić je protekao u mučnom raspoloženju tišine pred oluju. »Ponoćnu sam Misu« — piše kardinal — slavio u boli i potištenosti, tužniji nego one 1944. u zatvoru u Sopronköhidi. Bila je prisutna i moja majka. Nisam znao kakva joj bol predstoji sljedećih sati, možda moje uhićenje, osuda ili čak moje pogubljenje.«[40]

Na blagdan Sv. Stjepana, prvog mučenika, oko 20.30 navečer, opet je policija — na čelu s pukovnikom Décsijem — upala u nadbiskupsku rezidenciju. Primas se, začuvši buku na hodniku, uplašeno trgnuo. Décsi koji je počeo »karijeru« kao mešetarski posrednik za prodaju zemljišta, a zatim, nakon izobrazbe u Moskvi, bio imenovan potpukovnikom političke policije, prvi se pojavio na vratima. Stao je bez pozdrava pred kardinala i mirno rekao: »Došli smo Vas uhititi.«

Kada je primas zamolio da mu predoče nalog o uhićenju, dobio je odgovor da oni tako nešto ne trebaju imati. Primas je ukazao na to da kardinali uživaju posebno međunarodno pravo, na što mu je Décsi oholo odvratio: »Demokratska je policija oprezna, uvijek budna i otkriva izdajice domovine i špijune također i pod kardinalskim talarima.«[41]

Kada je potpukovnik zahtijevao od Minsdzentyja da ga slijedi, on nije pružao otpor. Obukao je zimski kaput, uzeo u ruku svoj brevijar i izašao na hodnik. Predvorje je bilo posve prazno, jer su policajci zaposjeli cijelu kuću, a ostale ukućane držali podalje od uhićena domaćina kuće. Ipak su međutim zaboravili čuvati vrata gostinjske sobe. Tako je kardinalova majka izašla i uplašeno vrisnula vidjevši svoga sina okružena policijskim službenicima. »Okrenuo sam se k njoj« — izvješćuje

primas — »kako bih se od nje oprostio. Panduri su to međutim pokušali spriječiti. Tada sam probio njihove redove i prišao svojoj majci. Ona me je zagrlila: 'Kamo te vode, sine moj? I ja želim poći s tobom!' Ja sam je umirivao i poljubio joj ruku i obraze. Njeno mi je jecanje kidalo srce. A tada su me odgurnuli od nje, odvukli do izlaznih vrata i ugurali u kola sa zastrtim prozorima. Zdesna mi je sjedio Décsi, slijeva neki major. Pokraj vozača i nasuprot meni sjedili su policajci sa strojnicama. Tako sam usred noći bio iz svog nadbiskupskog sjedišta odvezen u glavni grad. Pokušao sam moliti krunicu.

To mi nije međutim u tom surovom društvu bilo moguće i osjećao sam kako me obavija i steže sila tmine...«[42]

Dan nakon uhićenja, 27. prosinca 1948., izdao je odjel za tisak Ministarstva unutrašnjih poslova, sljedeću objavu: »Policijsko je nadleštvo uhitilo esztergomskog nadbiskupa Jozsefa Mindszentyja zbog sumnje da je neprijateljski djelovao protiv republike, te zbog izdaje zemlje, špijunaže i špekulacije s devizama.«[43]

Otprilike istodobno s objavljivanjem te obavijesti u Budimpešti bilo je i članovima esztergomskog stolnog kaptola također pročitano jedno priopćenje. Ono je sadržavalo kardinalovu izjavu koju je napisao još prije više tjedana i ostavio u zatvorenoj kuverti. Izjava se sastojala od četiri rečenice i glasila je kako slijedi:

»Ja nisam sudjelovao ni u kakvoj zavjeri.
Ne odričem se svoje nadbiskupske stolice.
Nemam što izjaviti i ništa neću potpisati.
Ako to ipak učinim, tada će to biti samo posljedica slabosti ljudskog tijela i to unaprijed proglašavam ništavnim.«[44]

Ta je izjava prodrla i na Zapad i bila je objavljena u međunarodnoj štampi. Tako se uspjela svratiti pozornost na pripremljeni proces protiv kardinala.

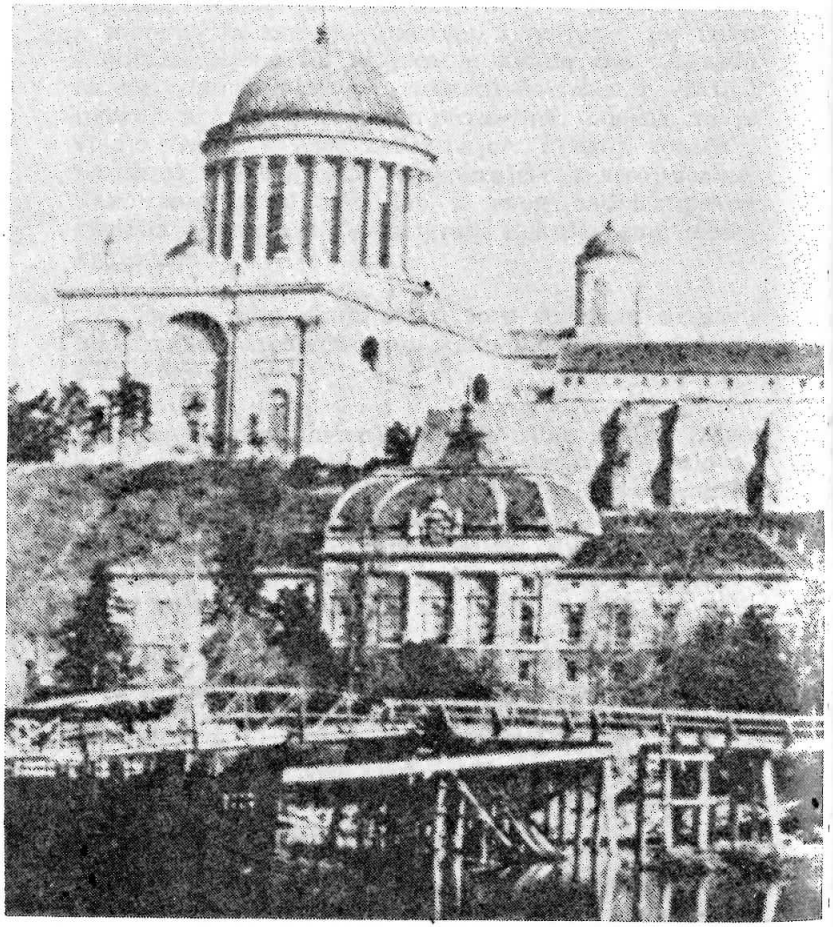

Katedrala u Esztergomu

PRIZNANJE NAPISANO POD UDARCIMA PENDREKOM

Dva i po kilometra duga, široka, ravna ulica današnja »ulica Narodne republike«, najljepša je i najreprezentativnija ulica mađarskog glavnog grada. Ona povezuje Peštu s Trgom heroja. Knjige-vodiči o Budimpešti prešućuju međutim da se u jednoj od elegantnih palača te ulice nalazi glavno sjedište političke policije, »Službe državne obrane« ili »Államvédelmi Hivatala«, AVO-a. Prije se ta ulica zvala Andrássy ut. (Andrassyjeva ulica), nazvana po jednom prijašnjem ministru predsjedniku. Ljudi još i danas kada se povede riječ o ozloglašenoj zgradi, govore o »Andrassyjevoj ulici 60«.

Tamnosiva je trokatnica nekada pripadala princezi Nedjidie, kćeri posljednjeg turskog sultana. Tada su je od nje uzeli u zakup nacionalisti i učinili je, pod imenom »Kuća odanosti«, središnjicom stranke »Strelastih križeva«. Kada je ova uz Hitlerovu pomoć došla na vlast, dovodila je onamo svoje protivnike, kako bi ih tamo mučila. Nakon pada nacističke diktature prisvojila je tu zgradu vladajuća partija.

Politička je policija od početka bila pod vodstvom Staljinističke ideologije, dakle već u ono vrijeme kada su još u vladi bili u većini ministri nekomunističkih stranaka. »Od prvog smo ih trenutka čvrsto držali u svojim rukama«, rekao je Rákosi u parlamentu 29. veljače 1952., »i koristili kao sigurno oružje u svojim borbama.«[45]

Ta je organizacija u vrijeme kardinalova uhićenja imala na svom čelu komunistu Gábora Pétera. On je potjecao s Istočnih Karpata i od krojačkog je kalfe napredovao do natporučnika. Taj je suhonjav, podmukao čovjek bio poznat po tome što je svoje zarobljenike dao mučiti sa »sadističkim užitkom«.

Kada je primas noću 26. prosinca 1948. prekoračio prag ozloglašene kuće u Andrássyjevoj ulici, bilo mu je jasno što ga tamo očekuje. Već je mjesec dana ranije, vidjevši kako je policija njegova tajnika, tridesetpetogodišnjeg Andrása Zakara, tog zdrava čovjeka jake volje, učinila ljudskom olupinom, cijelu noć razmišljao o svojoj budućoj sudbini. »Tajnik je u progoniteljskom lovu tek sporedna figura«, rekao je sebi. »Ja sam onaj izabrani glavni optuženik i neće li biti dovoljno mučenja u trajanju od dvadeset ili trideset dana, oni će po miloj volji nastaviti mrcvariti moje i tako izmučeno tijelo... Nema prekidanja; ne smije se stati...«[46]

Trideset devet dana njegova života, od večeri 26. prosinca 1948. pa do 3. veljače 1949. ostalo je dvadeset pet godina posve obavijeno tamom. Samo se znalo da je noću 26. prosinca 1948. dopremljen u zgradu u Andrássyjevoj ulici 60 jedan tjelesno zdrav, duhovno krepak muškarac, blagoslovljen izvanrednom snagom volje, dok je 3. veljače 1949. tu kuću napustila tjelesno slomljena, marionetska figura djetinjastog razuma i bez vlastite volje. Tek je izlaženje njegove knjige »Sjećanja« rasvijetlilo nezamislive okrutnosti onih tjedana.

Primasa su najprije odveli u neku nezagrijanu, mračnu prostoriju u prizemlju. Jedan mu je zdepasti policijski major, zvan »stric Gyula«, skidao odjeću i donje rublje — uz pakosno izrugivanje nazočnih policajaca — sve dok nije ostao gol. Tada je dobio šareno, prugasto kažnjeničko odijelo. Major

se sa skrivenom zlobom na njega izderao: »Ti pseto! Dugo smo čekali na ovaj sretni trenutak. Sada smo eto uspjeli!«[47] Primasa su zatim odveli na kat i tamo ga bacili u malu, nisku, mračnu, hladnu i neprozračenu prostoriju gdje su ga već očekivali neki grubi, stari zapovjednik i četiri nedorasla policajca. Ta je soba koja se samo dvaput tjedno provjetravala, bila trideset devet dana njegovom ćelijom. Dan i noć ga je čuvalo tih pet osoba.

Oko 23.00 sata odveli su ga u neku sobu osiguranu željeznim vratima. Tamo ga je očekivao potpukovnik Gyula Décsi u društvu petorice policijskih oficira. Sa strane su sjedile dvije tajnice koje su pušile. Kada je ušao primas u svom grubom odijelu i s teškim zatvoreničkim čizmama na nogama, svi su se nasmijali.

Potpukovnik je nabrojio sve optužbe usmjerene protiv primasa. Mindszenty ih je odmah sve pobio. Kada su pred njega stavili zapisnik, kako bi ga potpisao, vidio je da je sve što je rekao bilo napisano posve iskrivljeno, onako kako je njima odgovaralo. Stoga je odbio da stavi svoj potpis. Nato se iz ustiju potpukovnika začula prijetnja koju je tijekom sljedećih pet tjedana često morao slušati: »Zapamtite: Ovdje moraju optuženici dati priznanje u onom obliku koji MI želimo.« Zatim je mahnuo rukom, što je trebalo značiti: »Naučite ga priznati svoju krivnju!«[48]

Primasa su, pod majorovim vodstvom, odveli natrag u njegovu sobu gdje su mu strgnuli odijelo s tijela, te ga golog postavili nasred sobe. Tada su ga ostavili samog. Kasnije je došao neki krupni, nezgrapni policijski oficir. Odmah je krenuo prema primasu i punom mu snagom zadao udarac svojom čizmom. Obojica su zateturala prema zidu. »Ovo je najsretniji trenutak mog života!«[49] rekao je oficir, đavolski se smijući, prije nego što ga je major koji se vratio, poslao van.

Major je nastavio s pripremama kardinala kako bi priznao svoju krivnju. Izvadio je pendrek, pritisnuo primasa na pod i počeo ga tući, počevši od tabana pa sve do glave. Na žrtvino je jecanje uslijedio podrugljiv smijeh krvnikovih pomoćnika okupljenih pred vratima.

Kardinal se nije mogao sjetiti koliko je dugo trajalo to prvo »kroćenje« pendrekom. Ponovo je došao k svijesti tek kada su ga poprskali hladnom vodom. Zatim su ga ponovo odveli na saslušanje.

On je opet odbio potpisati zapisnik. Odgovor na to bile su ponovne batine. On se unatoč tome nije ni na što dao prisiliti.

U međuvremenu je već počelo svitati. Radno je vrijeme preslušavatelja isteklo. Optuženika su opet vratili u njegovu hladnu, smrdljivu ćeliju.

Iscrpljeno se srušio na divan. Čitavo mu je tijelo gorjelo od boli, ali je unatoč tome osjećao nešto poput radosti: »Barem me prvu noć nisu uspjeli primorati da potpišem taj lažni zapisnik.«[50]

Nakon strašne prve noći je slijedio gorki prvi dan u kući u Andrássyjevoj ulici 60.

Oko 8.00 sati donijeli su mu vodu kako bi se oprao. Tu su vodu međutim najprije upotrijebili pripadnici straže. Nakon što se je i kardinal oprao, morao je prljavu vodu iznijeti iz ćelije. Sobni starješina i ostali dobacivali su mu podrugljive primjedbe.

Od doručka koji su stavili pred njega popio je samo malo čaja, kako bi navlažio svoje isušene i raspukle usne. Rado bi spavao, jer je bio iscrpljen. To bi mogao unatoč graji i besramnom razgovoru njegovih čuvara, samo da ga sobni starješina nije

uvijek iznova grubo preplašio od čega se on svaki put trgnuo. Čuvari su dobili strogu zapovijed da ga ne puste spavati.

Od ručka je također tek nešto malo pojeo. Čuo je naime da je politička policija, sljedeći sovjetski uzor, pomoću droge umiješane u hranu, razvezivala jezike optuženika i slabila njihovu volju. Ta se sumnja učvrstila nakon liječničkog pregleda koji je uslijedio nakon ručka. Tri su ga liječnika bez riječi pregledala. Prije nego što su otišli, stavili su na njegov stol neke lijekove, uz uputu da nakon svakog obroka mora uzeti propisanu količinu. Posjet trojice liječnika ponavljao se svaki dan. Oni su očigledno morali pomoći pri pripremanju kardinala kako bi potpisao lažni zapisnik svojih izjava. Oni su morali međutim istodobno paziti da mučenje ne prekorači određenu mjeru, kako pacijant ne bi uslijed toga bio posve uništen, već da na raspravama prilikom procesa djeluje vjerodostojno.

Kardinal je pokušao izbjeći uzimanje droga time što bi tablete pritisnuo na nepce, a kasnije ih ispljunuo u ostatke hrane ili sakrio u svoje čizme. Kasnije ga je međutim toliko mučila glad da je bio prisiljen pojesti nešto više od dobivenih jela, a time i više onih umiješanih droga.

Ni popodne mu nisu dali spavati. Nije se smio čak ni moliti. Ako bi stražari po pokretima njegovih prstiju primijetili da je počeo moliti krunicu, odmah bi počeli razgovarati o besramnim i ružnim temama.

Oko šest sati dobio je jedan par kobasica s kupusom. Čuvarima se nije svidjelo što je pojeo malo od toga. Nakon jela su se opet pojavila trojica liječnika, kako bi ga temeljito pregledali.

Oko jedanaest sati noću počela je druga noć saslušanja, uz čitanje unaprijed pripremljenog za-

pisnika koji je sadržavao priznanje o zavjeri, špijunaži i krijumčarenju deviza. Svaki put kada je odbio potpisati zapisnik, poslužio se major pendrekom.

Drugi je dan isto tako protekao u neprozračenoj, hladnoj sobi i u društvu bezobzirnih čuvara: bez spavanja, uz prljave razgovore stražara, uz tek neznatno uzimanje hrane i dvokratni liječnički posjet.

Tako je bilo dva tjedna. Kardinal se, unatoč mučenju, nespavanju, gladi i »obrađivanju« pomoću droga, točno sjećao događaja iz ta prva dva tjedna, čak štoviše i odstupanja od uobičajenog dnevnog reda. Tako je na primjer još znao kada se neki od policijskih oficira nije pojavio na saslušanju; njegov mučitelj s pendrekom bio je međutim uvijek nazočan.

Jednog je dana nakon povratka sa saslušanja, našao u svojoj sobi čašu vina. Srce mu se ispunilo radošću. Polovinu je izlio u svoju čašu za vodu, otkinuo je komadić kruha od doručka i počeo izgovarati konsekracijske riječi. To je bila prva sveta Misa koju je mogao svetkovati u zatočeništvu. Preostalo je vino sačuvao za sljedeći dan. Trećeg je dana međutim čaša za vino već nestala. Uzeli su mu čak i njegovu čašu za vodu. Njegovi su mučitelji očigledno računali s tim da će im on u svojoj čežnji za svetom Misom i sakramentom pričesti, uputiti odgovarajuću molbu, a da će za protuuslugu slijediti njihove zahtjeve.

Slabo su poznavali kardinala. »Čuvao sam se«, piše on, »kako ih ne bih molio za takvu susretljivost... Nisam više ni jedan jedini put slavio svetu Misu.«[51]

Gábor Péter je također koristio i suočavanje kardinala s njegova tri svećenika koji su bili već

prije uhićeni i nečovječno mučeni, kako bi primasa naveo na priznanje. Njegov je tajnik recitirao naučeni tekst: Ne isplati se poricati, jer nadležni organ već i onako sve zna...

»Jadni moj tajnik!« mislio je primas, »Što je sve morao pretrpjeti prije nego što je preuzeo tu ulogu... Znao sam da su njegove riječi bile iznuđene pendrekom.«[52] Mindszenty nije ni nakon tog suočavanja bio spreman na priznanje, niti je želio potpisati lažni protokol.

To je odugovlačenje bilo za Gábora Pétera i potpukovnika Décsija zato toliko neugodno i mučno, jer je njihov pretpostavljeni, već trećeg dana nakon kardinalova uhićenja priopćio štampi da se József Mindszenty slomio pod teretom dokaza i priznao zlodjela zavjere, špijunaže i deviznih špekulacija.

Kardinalova rodna kuća u Mindszentu

JEDAN GENIJ PO SNAZI VOLJE POSTAJE ROBOTOM

Postojala je jedna točka u kojoj su prijatelji i neprijatelji bili složni: József Mindszeny je posjedovao izvanrednu snagu volje. Upravo zahvaljujući toj nadprosječnoj sposobnosti mogao je voditi život u asketskoj stezi; i zbog toga mu je također uspjelo — kao župniku, vrhovnom pastiru i primasu — da njegovi suradnici, svećenici i biskupski kolege, prihvate njegove vlastite nazore, njegove ideje i čak njegov nečuveni radni tempo.

Budimpeštanski su policajci bili učenici moskovske političke partije koja je važila kao vodeća po tjelesnom i duševnom mučenju ljudi. Njima pripada »čast« da su tog čovjeka genijalne snage volje u roku od dva tjedna pretvorili u poslušnog, mehaničkog robota.

Koliko točno i detaljno kardinal izvješćuje o događajima iz prvih četrnaest dana i noći u kući Andrássyjeva ulica 60, toliko su nejasna i smušena njegova sjećanja o daljnja tri tjedna provedena tamo. Dva tjedna batinjanja, dva tjedna bez spavanja, dva tjedna gladovanja, kako bi se obranio od droga, dvaput dnevno tajanstveni liječnički pregledi, tijekom dana prljavi razgovori i podrugljive primjedbe čuvara, noćni dvoboji s preslušateljima, nemogućnost dobivanja branitelja i potpuna izolacija od vanjskog svijeta, skrhali su mu tijelo i dušu i učinili ga žalosnom igračkom njegovih mučitelja.

On se sjeća samo toga da je njegov otpor iz sata u sat sve više slabio, da je iz dana u dan sve dublje zapadao u apatiju, te bivao sve nesigurnijim i plašljivijim. Sve su se više gubili njegova samosvijest i njegovo samopouzdanje. Također je i tijekom tog razdoblja bio batinan ako bi pri saslušanju ostajao nepopustljiv. On drži međutim mogućim da su mu liječnici već u to vrijeme davali veće količine droge i sredstava koja slabe volju.

Kako su dani prolazili, tako je bivao sve umorniji, sve mirniji, sve poslušnijim. »Tijekom noćnih saslušanja«, piše on, »više nisam mogao valjano iznositi svoje protudokaze, više nisam odbijao ni grube laži i iskrivljavanja istine, čak sam se štoviše tu i tamo predavao sudbini riječima: 'Tu je izlišno još nešto reći, neka bude onako kako drugi tvrde.' Takve sam odgovore davao najčešće onda kada su mi čitali 'zapisnike sa saslušanja sukrivaca i svjedoka'. Potpisao sam tekstove za koje sam pretpostavljao da su promijenjeni u skladu s mojim željama, ne znajući da su zapisnici bili načinjeni u više varijanti i da su dokumenti koje sam potpisao često sadržavali drugačije podatke i činjenice nego oni spisi koje su mi pročitali. Nisam imao mogućnost da tekstove još jednom prije potpisivanja pročitam, a često, umoran i zgađen od svega, više nisam brinuo o tome da li ono što je bilo napisano točno odgovara mojim navodima i izjavama. Očigledno sam već na neki način postao drugim čovjekom.«[53]

On se međutim uopće ne može sjetiti da je i jedno jedino od onih vlastoručno napisanih pismenih priznanja, koja su igrala prvorazrednu ulogu kao dokazni materijal, doista sam napisao: »U mojim sjećanjima posve niša ne ukazuje na makar i jedno takvo, vlastoručno napisano priznanje.«[54]

Sredinom siječnja 1949., u trećem tjednu Mindszentyjeva boravka u istražnom zatvoru, kada su

tužitelji pobjednički objavili ta vlastoručno pisana priznanja, javilo se mišljenje da su ta takozvana primasova priznanja koja su bila napisana dječjim rukopisom i vrvjela od pravopisnih grešaka, morala biti pisana u stanju smanjene uračunljivosti. Razjašnjenje je donijelo objavljivanje niza članaka izašlih u srpanjskim brojevima časopisa »New York Herald Tribune«, čiji je autor bio bračni par Sulner.

László Sulner i njegova supruga Hanna Fischer pobjegli su 6. veljače 1949. na Zapad. Dotada su u mađarskom glavnom gradu vodili ured i laboratorij za ekspertizu rukopisa. Otac te žene je konstruirao spravu koja je omogućavala da se iz manuskripta uzmu neke riječi i dijelovi rečenica, zatim se, već prema želji, drugačije slože, kako bi se dobio novi rukopis. Policija je supružnike prisilila da s pomoću te sprave i koristeći se zaplijenjenim kardinalovim rukopisima, sastave njegova »vlastoručna priznanja« i dodaju im »autentične potpise«. Pogreške u pisanju nastale su zbog toga što je policija morala navrat-nanos pribaviti te »dokumente«, pa je nekoliko komada »proizveo« sam policijski službenik koji međutim nije znao baratati spravom. Bračni par Sulner je također izvijestio o tome kako je bio primoran da na spise napisane pisaćim strojem stavi lažne, rukom pisane »kardinalove napomene na rubovima stranica«. Time je politička policija željela obmanuti javnost da je kardinal te dokumente vidio, na njih stavio svoj potpis, te ih je, kao izvješća o zavjeri i špijunaži, veoma brižno čuvao.

Kardinal se može sjetiti samo triju pisama s kojima je on imao neke veze.

Porijeklo prvog pisma koje je bilo naslovljeno na budimpeštanskog poslanika Sjedinjenih Američkih Država, bilo je sljedeće: jednog se dana neki natporučnik koga je kardinal poznavao sa saslušanja, pojavio u njegovoj ćeliji. Glumio je duboku sućut

sa zatvorenikom i s velikim žaljnjem govorio kako je za njega bolno što kao vjernik mora sudjelovati u sramotnoj i nepravednoj borbi protiv vrhovnog pastira svoje Crkve. Naglasio je dakako da je na to bio primoran, budući da ima veliku obitelj koju bi bacio u bijedu ako bi izgubio namještenje. Naposljetku je rekao kako njegova savjest više ne može podnijeti daljnje sudjelovanje u tom progonu, jer je saznao da primasa žele uništiti. Stoga je predložio da zajedno pobjegnu u inozemstvo. Uvjeravao je kardinala da će biti oslobođen iz zatvora, bude li on sam napisao pismo američkom poslaniku i dobio odgovor da će ih američki avion čekati na dogovorenom mjestu i u dogovoreno vrijeme. To je naravno bio trik, a pismo je bilo priloženo »dokaznom materijalu«.

Tih su dana također i potpukovnik Décsi i Gábor Pétér na sličan način igrali uloge vukova koji su postali ovcama, zagriženih neprijatelja pretvorenih u dobrohotne prijatelje.

Potpukovnik je nagovorio primasa da dr. Kálmána Kiczka, »dobrog katolika«, ovlasti kao svog branitelja. Taj je odvjetnik bio zapravo staljinist i pripadnik političke policije. Da je kardinal tada bio u uračunljivom duševnom stanju, odmah bi to primijetio. Kada je naime već pri prvom susretu pričao advokatu kako se s njim u Andrassyjevoj ulici 60 posljednjih tjedana postupa, njegov mu je »branitelj« odgovorio: »Želite li takve stvari iznositi i prilikom sudskih rasprava, neću preuzeti Vašu obranu. Vi ništa od toga ne možete dokazati. Vaš bi se položaj u tom slučaju samo još pogoršao. Želi li se ishoditi blaga osuda, treba o takvim doživljajima šutjeti. To je mudrije.«[55]

Décsi ga je također želio nagovoriti da napusti svoje dotadašnje stajalište s obzirom na nagodbu između Crkve i države, te da iskaže svoju spremnost

na suradnju. Uvjeravao ga je kako bi time mogao već tijekom sudskih rasprava stvoriti povoljnu situaciju za sebe i za Crkvu. »Ja sam mirno slušao i ništa nisam odvratio«, čitamo u »Sjećanjima«. »Na trenutak sam osjetio da se nasuprot meni nalazi veliki 'mamitelj'.«

Potpukovnik nije puštao kardinala na miru, već ga je kratko zatim odveo pred Gábora Pétera.

General ga je također »srdačno« primio. Želio je, kako je rekao, da njihov predstojeći rastanak protekne »u znaku pomirenja«. Dodao je kako bi mogao postići da se kardinalu, unatoč teškim optužbama, dosudi samo četiri do pet godina zatvora i da bi možda već nakon osam mjeseci mogao razmjenom dospjeti u Rim. Zatim je primasu »u povjerenju« rekao da ga je biskupska konferencija ostavila na cjedilu i izjavila kako njegovu osudu, kao i njegovu sudbu prepušta »mudrosti vrhovne vlasti«. General je na taj način želio postići da zbunjeni zatvorenik promijeni svoje dotadašnje gledište s obzirom na nagodbu između Crkve i države.

Kardinal piše: »Također sam šutio i spram Gábora Pétera.«[56]

Naposljetku su ga ipak uspjeli navesti na to da ministru pravosuđa uputi svoj promijenjeni iskaz. Taj je iskaz koji je sastavio, bolje reći krivotvorio, potpukovnik, sadržavao međutim mnogo više od onoga što je kardinal doista izjavio. Pismo je sadržavalo sve ono što je željela politička policija. »Ja, József Mindszenty, priznajem uoči predstojeće sudske rasprave, da sam počinio ona djela za koja sam optužen na temelju državnog kaznenog zakonika. Ubuduće ću svoje sudove o unutrašnjim i vanjskim stvarima mađarske države uvijek donositi imajući obzira spram potpune suverenosti Republike Mađarske.«

Zatim je došao do pitanja izmirenja Crkve i države. »Ako mudrost biskupske konferencije drži pravilnim da se sklopi mir, neću mu biti na putu.« A kako se ne bi činilo da je on zapreka na putu do mira, izrezio je svoju spremnost da nakon završetka procesa neko vrijeme odustane od obavljanja svoje službe.[57]

Nakon što je tim pismom bio narušen kardinalov ugled u mađarskog naroda, svećenstva i episkopata — ili se barem mislilo da je taj cilj doista postignut — pokušalo se zavaravati javnost na Zapadu koja je zabrinuto pratila kardinalovu sudbinu.

Kardinal o tome izvješćuje: »Jednog od posljednjih dana koje sam proveo u Andrassyjevoj ulici morao sam posve neočekivano opet odjenuti svoju kardinalsku odjeću. Tako su me odjevena odveli u prizemlje, u bogato namještenu sobu za primanje generala Gábora Pétera. Tamo sam zatekao talijanskog senatora Ottavia Pastoru, člana Komunističke partije. Bio mi je predstavljen kao predstavnik talijanske štampe. Objasnio mi je da je došao iz Rima, kako bi utvrdio živim li ja još i jesam li u Mađarskoj. Rekao je kako na Zapadu kruže glasine da su me prognali u Sibir. Sada se od mene tražilo da te glasine svojom izjavom opovrgnem.«

»Ja nisam dao međutim nikakovu izjavu u prilog mojim progoniteljima. Moj je sugovornik mogao i sam utvrditi činjenicu da sam još živ i da nisam u Sibiru.«

Osvetnički čin uvriježenog crvenog senatora nije dakako izostao. On se u svome »Izvješću iz Budimpešte« pozivao na susret s kardinalom i tvrdio kako nije našao nikakav znak koji bi mogao navesti na zaključak da je primas fizički ili psihički mučen: »Mađarski primas nije nikakav heroj...

Mindszentyja odbija i njegov vlastiti narod... Ni sami ga katolički vjernici ne prihvaćaju kao svog vrhovnog pastira. Ne preostaje mu ništa drugo nego da odstupi i prizna svoj neuspjeh...«[58]

Zatvorenika su odmah iza tog »kazališnog nastupa« vratili natrag u njegovu ćeliju. Strgnuli su mu talar s tijela, ali nije više dobio ono grubo kažnjeničko odijelo. »Dobronamjerna policija« u Andrassyjevoj ulici 60 poklonila mu je po mjeri sašiveno svećeničko odijelo koje je trebao nositi tijekom procesa.

Kardinal Mindszenty pred sudom

TRODNEVNI CIRKUS PRED SUDOM

Primasa su kasno navečer 2. veljače 1949. prevezli s kolonom kola i naoružanom pratnjom u zatvor državnog tužilaštva u Marko ulii. Smjestili su ga u smrdljivu, ledenu ćeliju, okrenutu prema dvorišnoj strani. On je umoran legao na grubu slamaricu, pokrio se tankim, otrcanim pokrivačem, ali nije mogao zaspati.

Probudili su ga rano ujutro. Morao se brižljivo oprati. Zatim su ga lijepo obrijali i uredili, kako bi izbrisali tragove mučenja i neprospavanih noći. Obukli su ga u novo crno odijelo i stavili mu na ruku biskupski prsten.

Kada je došlo vrijeme, svi su »zavjerenici« bili postavljeni na hodnik. Primas je tek sada primijetio da će na optuženičku klupu osim njega, tajnika Zakara, profesora Baranyaya, jednog cistercitskog redovnika i kneza Pála Eszerházyja sjesti još dva svećenika i jedna civilna osoba. Kneza su uhitili, kako bi njegovim pojavljivanjem u sudnici učinili opravdanijom optužbom da je kardinal želio ponovo uspostaviti stari režim. Ostala su trojica bila predviđena da »povećaju razmjere zavjere«.

U sudnicu su ulazili u koloni jedan za drugim i to naizmjence jedan optuženik, jedan policajac. Prvo je mjesto bilo naravno dodijeljeno glavnom optuženiku, primasu. Ispred njega je koračao njegov mučitelj, major »stric Gyula«. »Zadovoljno je gledao svoje žrtve u čijem je pripremanju za proces

možda baš on sam igrao najznačajniju ulogu.«[59] Mjesto odvijanja glavne rasprave bila je mala sudnica budimpeštanskog državnog tužilaštva. Kada su »zavjerenici« zauzeli svoja mjesta na optuženičkoj klupi, šapnuo je primas profesoru Baranyayu na latinskom jeziku: »Cirkus počinje!«[60]

Kraće i umjesnije ne bi se ni moglo opisati ono što se događalo tijekom odvijanja Mindszenyjeva procesa koji je ukupno trajao samo tri dana. Tu nisu samo optuženi igrali unaprijed naučene uloge, već su to činili i predsjedavajući, javni tužilac i branitelj. Politička je policija, odnosno njen naredbodavac mogla biti zadovoljna postignutim uspjehom. Sve je proteklo upravo onako brzo i glatko kako je u eri Staljina i Rákosija i morala proteći jedna dobro pripremljena i stručno vođena drama.

Kardinal je sažeto iznio svoje mišljenje o »sudskoj igri«: »Spletka i izvrtanje istine kakvi bi na području sudstva rijetko mogli naći sebi ravne. Narodni je sud u mome slučaju u svega tri dana istražio najzamršenije optužbe, preispitao sve dotične zakonske članove, utvrdio u našem slučaju četrdeset jedno protuzakonito djelo, saslušao sedam optuženika, sve svjedoke, ispitao dokazni materijal i spise nastale tijekom sudbenog postupka. Osim toga, u to su kratko vrijeme bili saslušani govori optužbe i obrane, posljednji prigovori optuženih, kao i presude. To je bio nevjerojatan uspjeh suda koji je međutim bio moguć samo stoga što u jednom takvom procesu uopće nije poželjno otkriti istinu. Ona pitanja koja služe istraživanju istine i kao takva pripadaju najosnovnijim načelima pravosuđa, nisu uopće bila postavljena. Nitko, čak ni branilac, nije pitao o krivnji ili nevinosti optuženika. Sudac, javni tužilac i branilac išli su za istim ciljem i samo su primali i izvršavali naloge policije.«[61]

Trodnevna je glavna rasprava bila prava parodija pravosuđa.

Primas je sjedio na optuženičkoj klupi psihički i fizički slomljen. Djelovao je poput plašljiva učenika pred strogim učiteljem. Položivši ruke na koljena i širom otvorivši oči pazio je da na postavljena mu pitanja daje odgovore koji su se od njega očekivali.

Predsjedatelj suda, Vilmos Olti koji je od nacionalsocijaliste postao komunistom, a koga su zbog njegova uglađena načina ophođenja i strašnih presuda nazivali »krvnikom u bijelim rukavicama«, postupao je spram optuženog već od samog početka kao spram krivca, posve zapostavljajući obvezu nepristranosti koju od suca zahtijeva njegova služba.

Ponašanje javnog tužioca Gyule Alapyja, potomka dobre, kršćanske obitelji koji je međutim zastranio pošavši lošim putem, bilo je još ciničnije. »Tko bi se vidjevši optužene usudio tvrditi kako se tu radi o preplašenim, mučenim osobama koje su možda pod pritiskom sile promijenile svoje držanje i svoje stavove? Tko bi mogao tvrditi, s obzirom na predočene dokumente i pisma da optuženi nisu mogli govoriti posve slobodno, ono što su sami željeli reći.«[62]

Najsramniju je ulogu igrao međutim staljinist dr. Kálmán Kiczkó, kardinalov »branitelj«.

On je svoj govor u sudnici započeo ovako: »Kao prvo, dužan sam reći da se ovdje nalazim u službi branitelja koga je optuženi izabrao po vlastitoj volji... Svi su optuženici imali mogućnost slobodno se braniti.«[63] Još je dodao da se njegov klijent mogao također i u Andrassyjevoj ulici 60 slobodno braniti protiv optužbi na njegov račun. »Branitelj« je držao potrebnim da naglasi kako u Mađarskoj nema vjerskih progona. Rekao je da je

Crkva samo zato neprijateljski raspoložena spram države, jer joj je ova oduzela njene posjede i škole. Kao olakšavajuću je okolnost spomenuo da je njegov klijent priznao kaznena djela za koja je optužen i obećao da će se popraviti, a osim toga, više nije ni protiv nagodbe između Crkve i države. Bio je mišljenja da se također mora uzeti kao olakšavajuće što je Mindszenty postao neprijateljem Republike Mađarske kao žrtva Vaikana koji se posve priklonio Zapadu, tako reći stavio sebe u službu zapadnjačkog imperijalizma, a u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država. Vatikana je s negodovanjem promatrao razvoj Narodne Republike, a za Mindszentyja je papin stav bio od presudna značenja. Tako je govorio primasov »branilac«. Naposljetku je zamolio Narodni sud da njegova klijenta osudi »samo« na doživotnu robiju. Državni je tužilac zahtijevao naime smrtnu kaznu.

Optuženi je, što se tiče njegova završnog govora prilikom koga je ponovo priznao svoju krivnju i naglasio potrebu sporazuma između Crkve i države, rekao slijedeće: »'Crna knjiga' je objavila i 'moj završni govor'; na takav bih govor imao doduše zakonsko pravo, ali ja nipošto nisam autor toga izdanja. Svatko tko me, makar i površno, poznaje, ustanovit će da ni ton, niti sadržaj tog govora, kao ni samooptužbe koje su u njemu sadržane, nisu u skladu s mojim karakterom i mojim načinom razmišljanja.«[64]

Optužba je »dokazala« da je Mindszenty počinio sva ona djela za koja je okrivljen. Zahtjev javnog tužioca da mu se dosudi smrtna kazna ipak nije prihvaćen. Sud je uvažio zahtjev branioca, osudivši glavnooptuženog i jednog od njegovih suradnika na doživotnu robiju, drugu dvojicu na petnaest godina, jednoga na deset godina, jednog na šest i jednog na tri godine robije. Prvi razlog takvoj presudi bio je taj što se nije željelo da primas ispadne mučenikom.

Odgovor na pitanje zašto je priređen taj proces dobivamo iz uvodnog članka časopisa »Szabad Nép« (izdanje od 6. veljače 1949.) u kome se pod naslovom »Kraj jedne legende« tvrdi sljedeće: »Mindszenty je važio kao simbol istine i slobode, optužbe protiv njega još su ga više uzdigle u očima vjernika, a njegova je pokora bila shvaćena kao mučeništvo. Mindszentyjevo je mučeništvo trebalo nadomjestiti vojske u imperijalističkoj politici. U sudnici se međutim rasplinuo i taj posljednji pokušaj, ta laž velikog stila i privremenog djelovanja. Pred sudom stoji bijedni crv, preplašeni zločinac, raskrinkani Tartuffe koji se sada, nakon što je odbacio svoja načela i ciljeve, još samo brine o jednoj jedinoj stvari: kako spasiti svoj život?... Javnost, to znači svaki čovjek koji pošteno misli, s gađenjem se i prezirom okreće od one strašne sramote koju utjelovljuje Mindszenty. U njemu se ne vidi heroja, već u najboljem slučaju bijednog zločinca...«[65]

To je bio glas jedne propagande koja je željela opravdati pravosudnu samovolju i bezobzirnost. Međutim, pokušaj odvođenja u zabludu jadno je propao.

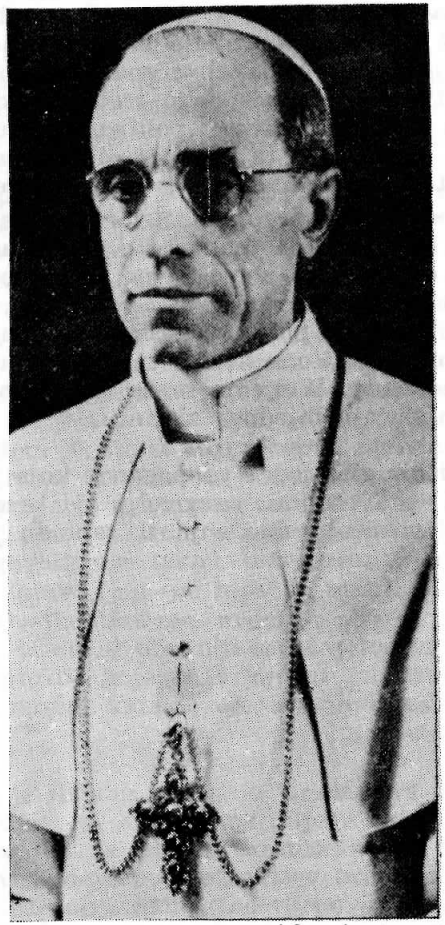

Papa Pio XII, najjača podrška kardinalu Mindszentyu

PAPA PIO XII. SE POISTOVJEĆUJE S KARDINALOM MINDSZENTYJEM

Tužitelji su nakon primasova uhićenja željeli pobuditi mišljenje kako je Mindszentyjeva osoba bila jedina zapreka nagodbe između Crkve i države. Stoga je vlada priopćila Svetoj stolici — u vrijeme dok su kardinala u Andrassyjevoj ulici 60 mučili i željeli, između ostalog, prisiliti da prizna kako se bavio špijunažom u prilog Vatikanu — da ona, »neovisno o onoj stvari s mađarskim primasom, želi sklopiti sporazum s Katoličkom Crkvom...«[66]

Odbijanje od strane Vatikana koje je navečer 3. siječnja 1949. objavio 'Radio Vaticana', glasilo je kako slijedi: »Neshvatljivo je kako bi se zahtjev za sklapanjem nagodbe sa Svetom stolicom mogao spojiti s postupkom kome je bio izložen jedan nadbiskup, primas i kardinal, postupkom koji znači uvredu za Katoličku Crkvu.«[67]

Papa Pio XII. se četiri puta neposredno bavio aferom oko Mindszentyja. 2. siječnja 1949. uputio je pismo mađarskom episkopatu, 14. veljače govorio je Diplomatskom zboru akreditiranom pri Svetoj stolici, a 20. veljače uputio je svoje riječi vjernicima Rima koji su, prosvjedujući protiv Mindszentyjeva osuđivanja, ispunili Trg Sv. Petra sve do posljednjeg mjesta.

Papa u svom pismu mađarskim biskupima između ostalog piše: »Vijest o bezdušnom progonu Našeg voljenog sina, kardinala Mindszentyja i nje-

gova nasilnog odvođenja iz nadbiskupskog sjedišta, ispunila nas je dubokom boli, budući da u uvredi osobe tog nadasvę zasluženog vrhovnog pastira vidimo i povredu poštovanja vjere, štoviše povredu poštovanja ljudskog dostojanstva... I predobro su nam poznate zasluge tog uglednog crkvenog dostojanstvenika. Poznajemo nepokolebivost i čistoću njegove vjere. Mi znamo za njegova apostolska nastojanja kako bi održao čistoću kršćanskog učenja i obranio sveta prava Crkve. Ako je on hrabra srca shvatio kao svoju dužnost da pruži otpor kada je ustanovio da se sloboda Crkve sve više kreše i na razne načine priječi ili ometa, prije svega kada se — na veliku štetu vjernika — onemogućavala vjeroučiteljska služba i ispunjavanje svećeničkog poslanja, to ne daje povod da ga se optužuje ili da se krnji njegov ugled; to mu štoviše još i služi na čast, pogotovo zato što služba vrhovnog pastira i zahtijeva takvu revnost i odanost. Pritom se uvijek treba uzeti u obzir da se crkveno poslanje ne ispunjava samo u Božjem domu, već također i u javnosti, u osmoljetkama, te višim učilištima, tiskom, pobožnim hodočašćima u svetišta i katoličkim udruženjima i organizacijama... Uvijek mislite na to da se za slobodu Crkve ne moraju samo podnosii napori, muke i boli, već se čak mora žrtvovati i život, ako je potrebno...«[68]

Episkopat je pod djelovanjem papinskog pisma prekinuo pregovore koje je potakla vlada i u jednoj je okružnici vjernicima obećao: »Mi, mađarski episkopat... nećemo napustiti učenje katoličke Crkve, niti ćemo se odreći njenih božanskih prava i zakona, jer to uopće ni ne možemo učiniti; naprotiv, poduzet ćemo sve što je u ljudskoj moći, kako bismo sve to očuvali. Opće poznato stanje odnosa između Crkve i države ne dopušta nam da sami nešto poduzmemo; ono zahtijeva da sve činimo u sporazumu s Apostolskom Svetom stolicom.«[69]

Govor koji je Sveti otac držao pred kardinalskim kolegijem ima dva zanimljiva aspekta. Prvi je detaljna obavijest o tome što su protivnici učinili primasu, a drugi je ona otvorenost kojom je papa Pio XII. iznosio pred svjetsku javnost nedjela njihove »pravde«.

Dolazak članova Diplomatskog zbora koji su tim svojim posjetom željeli demonstrirati protiv osuđivanja kardinala Mindszentyja, promatrao je papa kao iskazivanje počasti i kao izraz osjećaja bratske povezanosti s onim ljudima preko »koji moraju trpjeti zato što brane svoju vjeru i slobodu koju ona traži«.[70]

Riječi koje je papa 20. veljače 1949. uputio golemom mnoštvu ljudi okupljenih na Petrovom trgu, bile su hrabre, potresne i ujedno putokaz za sva vremena. U svom je govoru u kome je današnje progonitelje Crkve označio kao Neronove učenike, razjasnio što staljinisti podrazumijevaju pod izmirenjem Crkve i države, odnosno što od toga očekuju:

Crkvu koja šuti kada bi morala izraziti svoje protivljenje; Crkvu koja slabi Božji zakon nastojeći ga prilagoditi ukusu ljudskog htijenja, umjesto da ga glasno objavljuje i brani; Crkvu koja se odvaja od postojana temelja na kome ju je Krist osnovao, kako bi se bezbrižno povela za ispraznim, prolaznim strujanjima i pustila da je ona ponesu; Crkvu koja se ne opire nasilju nad savješću i koja ne štiti čvrsto utemeljena prava i istinsku slobodu naroda; Crkvu koja se obeščašćena, podložna poput sluge, zatvara u četiri zida svojih Božjih kuća, a povrh toga omalovažava poruku koju je prenio Krist:

»Izađite na ulice; poučavajte sve narode!«

»Zar bi to trebala biti Crkva koju poštujete i volite? Biste li u takvoj Crkvi mogli prepoznati Marijino prijazno lice? Možete li sebi predstaviti nekog nasljednika prvoga Petra koji bi prihvatio takve zahtjeve?... Smije li papa šutjeti kada manjinska vlast oduzme roditeljima pravo da sami odgajaju svoju djecu, kako bi ta mala bića već od rane dobi otuđila od Krista? Smije li papa šutjeti ako država prekorači granice svoje nadležnosti i prisvoji sebi pravo da raspušta biskupije, skida s položaja biskupe, da mijenja crkvene propise onako kako njoj odgovara, hineći pritom kako joj je stalo do djelotvornog dušobrižništva?«[71]

Iz stotina tisuća grla odjeknuo je gromki odgovor: »Ne!... Ne!... Ne!«

Ogorčenost i protest nisu se ograničili samo na Rim. Čitav se slobodni svijet pobunio protiv takve nepravde.

Pet je francuskih kardinala, na čelu s nadbiskupom Suhardom, uputilo pismo mađarskom poslaniku Mihályju Károlyiju, u kome su izrazili svoju potresenost zbog nastale situacije, te izjavili svoju solidarnost s mađarskom, nepravedno mučenom, braćom.[72]

U palači Bourbon, francuskom parlamentu, ustao je Abbé Gau, heroj »Résistance« (francuskog pokreta otpora) koji je u Drugom svjetkom ratu djelovao protiv nacista, u obranu mađarskog heroja slobode i učinio da su staljinistički poslanici koji su željeli opet ponavljati klevetanja, naprosto zanijemili.[73]

U velikoj su sportskoj dvorani deseci tisuća ljudi zahtijevali kardinalovo oslobađanje.

U svojoj brošuri »La vérité sur le Cardinal Mindszenty« (Istina o kardinalu Mindszentyju) koja

je izašla u nakladi od milijun primjeraka, otkrio je »Comité International de Défense de la Civilisation Chrétienne (Internacionalni komitet za zaštitu kršćanske civilizacije) ništavnost optužbe protiv primasa i raskrinkao neprijateljske namjere spram religije koje su se krile iza procesa.[74]

Vlade Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država koje su imale svoje zastupnike u Saveznoj nadzornoj komisiji u Budimpešti, protestirale su jednim dopisom upućenim mađarskoj vladi protiv policijskog i sudskog postupka koji je povrijedio najosnovnija načela pravosuđa.

Mindszentyjev je slučaj zaokupio i Ujedinjene narode. Wischinski, sovjetski predstavnik u OUN-u, istupio je s grubim klevetama protiv primasa i protiv američke vlade — za što nije posjedovao dokaze — i pokušao opravdati presudu Narodnog suda. Prilikom glasanja je morao međutim podnijeti sramni poraz. Uz njega su stale samo satelitske države. Generalna je skupština Ujedinjenih naroda glasovima 43:6 proglasila kardinalovo osuđivanje međunarodnom nepravdom.

Mađarska se vlada pokušala svim mogućim sredstvima braniti protiv ogorčenosti i otpora u vlastitoj zemlji i u svjetskoj javnosti.

Nekoliko je dana nakon kardinalova uhićenja bio na prijemu predsjednika države pozvan i glavni budimpeštanski vikar. Kada se dotični opirao tom pozivu, prisilili su ga već poznatim sredstvima da se na primanju ipak pojavi. Novine su sljedeći dan objavile fotografiju na kojoj mu Rákosi, smiješeći se, nešto govori. U popratnom se tekstu naglasilo kako između vođa države i Crkve i dalje postoje »najbolji odnosi«. Kasnije, nekoliko dana nakon izricanja osude, pokušalo se pomoću lažnog primasova pisma pridobiti episkopat kako bi »započeo pregovore s vladom«.[75]

Nijedan od takvih pokušaja nije bio uspješan. Narod nad kojim su sovjetska opsada i politička policija vršili bezdušno nasilje, šutio je kao što šuti dijete na grobu svog voljenog oca. A odgovor episkopata glasio je da je Biskupsko vijeće spremno »prihvatiti pregovore s vladom u vezi s nagodbom između države i Crkve samo uz odobrenje Svete stolice.«[76]

Mađarska se vlada pokušala spram inozemstva opravdati izdavanjem dviju knjiga koje su bile prevedene na više jezika: u »Žutoj knjizi« radilo se o primasovu uhićenju, a u »Crnoj knjizi« o njegovu osuđivanju.

Kardinalova herojska borba, njegovo dobrovoljno mučeništvo, odnosno zlodjela izvršena protiv njega i protiv ljudskih prava, te prava na slobodu koja je on zastupao, doveli su zapadni svijet do spoznaje da se mora braniti od Staljina, ne želi li dijeliti sudbinu satelitskih država.

POLA GODINE U BOLNICI SKUPNOG ZATVORA

»Kakva bi mi utjeha bila da sam čuo nešto o papinoj ljubaznoj brizi za mene«,[77] čitamo u »Sjećanjima«.

Kardinal nije mogao znati ništa o tome, jer je i nakon izricanja osude ostao hermetički odvojen od vanjskog svijeta. Nije smio primati ni poštu, niti novine, a također ni posjete. Ni njegov ga se »branitelj« nije više udostojao posjetiti, mada proces još zapravo nije bio završen: branitelj je prihvatio osudu svoga klijenta na doživotnu robiju, ali je javni tužilac uložio žalbu.

Primasa su nakon osude prevezli kolima zastrtih prozora u bolnicu skupnog zatvora. On je bio iznenađen prepoznavši u osobi novog zatvorskog starješine, starog znanca, okrutnog mučitelja iz onih strašnih noći u Andrassyevoj ulici, policijskog majora »strica Gyulu«. Kasnije je kardinal spoznao da taj susret nije bio slučajnost. Svaki put kada je bio prevezen na novo mjesto, tamo ga je čekalo neko poznato lice iz zatvora gdje je prije boravio. Vlast je na taj način osiguravala stalnu kontrolu nad njim.

Činjenica što kardinala nisu odmah otpremili u kaznionicu, već u zatvorsku bolnicu koja je važila kao blaža, imala je dva razloga.

Novom je, otmjenom i uglednom, zatvoreniku bio potreban »liječnički nadzor«. Tijekom prva

dva tjedna svakodnevno ga je posjećivao »njegov liječnik« iz Andrássyeve ulice i podvrgavao ga — ne rekavši ni riječi — temeljitim pregledima. »Vjerojatno«, su mi tada piše primas, »stavljali u hranu lijekove koji su trebali ponovo usposaviti poremećenu ravnotežu moga organizma«.[78]

Bolnica kao mjesto boravka služila je ujedno u propagandne svrhe. Iz toga se trebalo naime u zemlji i inozemstvu zaključiti kako u Mađarskoj vlada blagi režim. Tu pretpostavku potvrđuje činjenica da su kardinala pola godine kasnije, baš kada se teško razbolio i kada mu je bila potrebna brižna njega, nemilosrdno izbacili iz bolnice.

Zatvorska bolnica nije bila dobro mjesto, u njoj se također može prema čovjeku postupati pomoću okrutnih metoda.«[79]

Novi je zatvorenik dobio bolničku sobu broj 10. U usporedbi s njegovom ćelijom u Andrassyjevoj ulici značio je ugrađeni WC izvjesni napredak; još je jedna mnogo veća prednost bila u tome što tajni policajci nisu držali stražu u njegovoj sobi, već pred vratima.

Centralno grijanje nije međutim radilo, a prostorija se provjetravala s hodnika, odakle je u nju ulazio samo zagušljivi, bolnički zrak. Primas noću nije mogao spavati zbog stjenica.

»Mučitelj« iz Andrássyjeve ulice koji je napredovao do zatvorskog starješine, postupao je spram svoje žrtve na posebno »prijateljski« način. »Na Uskrs mi je čak želio učiniti zadovoljstvo da mi dopusti i slaviti svetu Misu u neiskorištenoj zatvorskoj crkvi. Nisam prihvatio njegovu ponudu, već sam nastavio slaviti svetu Misu u svojoj sobi, za što nisam morao izmoliti dopuštenje. Od svog sam dolaska celebrirao s kruhom i vinom koje sam sebi

nabavljao.«[80] On ne piše kako ga je nabavljao, možda iz obzira spram nekoga.

U bolnici je ulogu mučitelja preuzeo natporučnik Károly Kiss, zapovjednik straže. Kada ga je zatvorenik upozorio na stjenice, ravnodušno je odgovorio: »Čudio bih se kada to ne bi bio slučaj!«[81] On je zabranio da se otvara prozor. Šetnju po malom vrtu iza visokog zida dopuštao je samo kasno noću, često tek između deset i jedanaest sati. Kada je kardinal već legao i zaspao, morao je ponovo ustati. »Kada sam hodao polako, prigovarao je, a ako sam hodao brzo, također je zanovijetao. Ponekad se događalo da je šetnju jednostavno prekinuo i zapovjedio mi da se vratim u svoju sobu.«[82] One bi pripadnike straže koji su bili čovječnije nastrojeni, kažnjavao ako bi primijetio da su sa zatvorenikom uljudno postupali.

Njegova se neotesanost pokazala i prilikom prvog posjeta gospođe Borbále, primasove majke, za što je dobila dozvolu dva tjedna nakon procesa. Primas piše: »Moja se majka dovezla u zatvor policijskim autom, u pratnji jednog muškog i jednog ženskog tajnog policajca. U sobi broj 10 sreli smo se u nazočnosti Károlyja Kissa. Mojoj su majci donijeli solicu, a ja sam morao ostati stajati. Ona je zamolila Kissa da i meni dade stolicu. On je to držao nepotrebnim i objasnio kako je to zabranjeno. Nato je i ona ustala i tako smo oko dvanaest minuta stojeći razgovarali.«[83]

Majka je bila sretna što se njen sin »relativno dobro osjećao«. Glavni nadbiskupski vikar Béla Witz također je dobio dozvolu da posjeti svog pretpostavljenog.

Čim se smanjilo djelovanje droga, počeo je kardinal borbu protiv nepravedne osude. Prije

svega je tražio da mu predaju u ruke spis osude prve instance. Nije ga dobio. Zatim je molio da mu dadu odvjętnika, kako bi mu pomogao sastaviti žalbu upućenu Nacionalnom vijeću Narodnih sudova. Nije ga dobio. Pisao je drugom po rangu u Biskupskom vijeću, nadbiskupu Kalocse, Józsefu Grószu, i zamolio ga da mu pomogne u njegovoj borbi protiv niza nepravdi. To je pismo bilo doduše poslano, ali, kako je tek mnogo godina kasnije saznao, u lažnom obliku. Primas je, prema njemu izrazio svoje žaljenje zbog počinjenih djela i tražio od nepotpunog Biskupskog vijeća da sklopi nagodbu s državom.

To je pismo bilo također i objavljeno. Međutim, ni Biskupsko vijeće, niti javnost nisu u njega vjerovali.

Mindszenty je, ne dobivši ni odvjetnika, niti odgovor nadbiskupa Kalocse, sam napisao molbu drugoj instanci u kojoj je povukao svoja iznuđena »priznanja« i ukazao na policijska mučenja i primjenu droge. Ali nije primio potvrdu tog opoziva. Na raspravu drugostepenog suda nije bio pozvan, a također ga nije smio zastupati ni odvjetnik. Rasprava je bila održana 6. srpnja 1949. Pravomoćnom je osudom Nacionalnog vijeća Narodnih sudova potvrđena osuda prvostepenog suda. Kardinal je tu osudu dobio na uvid 14. kolovoza. On je mogao međutim pročitati samo prvu stranicu, a tada su mu njegovi čuvari oduzeli spis i nisu ga više vratili. Tako je tek pet godina kasnije uspio pročitati sudsko obrazloženje svoje osude.

Gospođa Borbála je nakon upornih molbi ponovo dobila dozvolu da posjeti svoga sina. U bolnici ju je dočekalo bolno iznenađenje. Zatekla je svog sina potištenog, slabog i bolesnog. Kao posljedica okrutnih fizičkih i psihičkih iskušenja i opterećenja ponovo je buknula njegova Basedowljeva bolest koja je bila prije petnaest godina operativnim putem izliječena. Njegova se štitna žlijezda povećala prema unutra, što je opterećivalo srce.

Njegova je majka, ta sedamdesetšestogodišnja, mršava, seoska žena, prilikom svog trećeg i posljednjeg bolničkog posjeta energično zahtijevala da se bolesniku osigura primjerena liječnička njega. Istodobno je svom sinu savjetovala da zamoli vladu da odobri posjet liječnika koji ga je nekada operirao. Primas joj je rezignirano odvratio: »Kako to sebi zamišljate, draga majko, da će k jadnom, bolesnom zatvoreniku pustiti nekog liječnika izvana?«[84]

Gospođa Borbala je željela međutim pokušati i ono nemoguće. Ona je jednim, za ondašnje vrijeme smjelim pismom podsjetila ministra na to kako ona ne moli ni za kakvu iznimku, već samo da se poštuje zakonski propis koji zatvoreniku jamči primjerenu liječničku njegu.

Ni majka, niti nadbiskup nisu dobili odgovor od strane ministra. Nekoliko dana nakon što su poslana ta pisma, otpremili su primasa iz skupnog zatvora.

Njega su, prema navodima starješine, prevezli »na neko strože mjesto«, jer je počinio prijestup. Taj se prijestup sastojao u tome što se on prilikom posljednjeg posjeta svoje majke obratio njoj s dvije molbe: »Zamolio sam majku da javi u Esztergom kako je moja želja da se za moje svakodnevno držanje Mise utvrdi stipendij, te da se određena svota od vremena do vremena razdijeli među siromašnima. Također je i moja molba da mi se pošalje moj ogrtač, jer bih ga u zatvoru želio nositi, bila ocijenjena kao prijestup.«

Kardinal je mišljenja da je pravi razlog bio posve drugačiji: »U zatvorskoj sam bolnici proveo pola godine. To je razdoblje bilo dovoljno dugo kako

bismo ja i moj slučaj vani u svijetu pali u zaborav. Tako su me sada protivnici mogli mirno prevesti u kaznionicu, ne bojeći se više žestoke kritike.«[85]

Ta promjena mjesta nije bila priopćena ni kardinalovoj majci, niti kalocskom biskupu, ondašnjem predsjedniku Biskupske konferencije.

Kada se gospođa Borbála pojavila 29. studenog 1949. u skupnom zatvoru i pokazala dozvolu dobivenu u srpnju, prema kojoj je mogla posjećivati svoga sina svaka dva mjeseca, priopćili su joj da je njena dozvola u međuvremenu prestala vrijediti. Zatajili su joj međutim činjenicu da je njen sin još prije šest tjedana odveden iz tog zatvora. »Taj sam se put vratila iz Budimpešte veoma tužna«, piše majka nakon tog neuspjelog posjeta svojoj američkoj prijateljici. »Ne znam zašto, ali nisu me pusili mome sinu. Također nisam smjela ostaviti pismo niti paket za njega.«[86]

Ne samo vanjski svijet, već ni sam primas nije znao kamo su ga odvezli. Njegovi su mu pratioci u kolima brižljivo zastrtih prozora uskraćivali bilo kakvu obavijest o cilju vožnje. Do kraja njegova života ostalo mu je nepoznao gdje je proveo četiri gorke godine. Čuvarima je bilo najstrože zabranjeno dati ikakav odgovor u vezi s tim. Nakon dugog su vremena njegova majka, a zatim i poneka crkvena ličnost, dobili dozvolu da ga posjete. Za svaki je posjet bio svečano odjeven i odveden u zatvor u Vácu.

ČETIRI GODINE U »BEZIMENOJ« KAZNIONICI

Primasa je već na pragu kaznionice čekalo neugodno iznenađenje. Čovjek koji ga je primio bio je onaj neotesani zapovjednik straže u zatvoreničkoj bolnici, Károly Kiss. Njegova je nazočnost značila da kardinal na novoj stanici svog kažnjeničkog života nije mogao računati ni s kakvom obzirnošću.

Odmah nakon što je bio primljen odveli su ga u skladište odjeće gdje su strgli s njega crno odijelo i donje rublje, dobacujući prljave primjedbe. Dobio je uobičajenu kažnjeničku odjeću: hlače i košulju od grubog platna, te kapu od istog materijala i teške robijaške cipele. Najbolnije ga je pogodilo što su mu osim sata oduzeli i krunicu. Kao nadomjestak je dobio svezak brevijara, doduše onoga za proljetno doba, mada je tada bila jesen. Kiss je na njegovu primjedbu u vezi s tim odgovorio: »Ne budite tako izbirljivi, molitva je molitva!«[87] Primas je također uzalud molio da smije u svojoj ćeliji slaviti svetu Misu i da dobije knjige.

Zasebna ćelija u koju su ga strpali bila je mala prostorija vlažnih zidova. Plahta i jastuk bili su uprljani. Tek što su se vrata za njim zatvorila, već su čuvari počeli naizmjence zauzimati položaj na okancu za provirivanje. Znatiželjno su ga promatrali i podrugivali mu se. Kada se zbog toga požalio zatvorskom starješini, ovaj je na njega povikao: »Ne budite drski! Zaboravite tko ste i što dosada bili! Postoji i gora ćelija od ove. Ona u tvrđavskom zatvoru!«[88]

Tog je zatvora ostao pošteđen, ali je često morao mijenjati ćeliju, u prvom mjesecu ne manje od osam puta. Zajedničko je obilježje svih ćelija bila hladnoća i u svih su zidovi bili išarani odvratnim, besramnim crtarijama koje su podsjećale na one u javnim zahodima.

Ćelije su posvuda bile jednako uređene: željezni krevet pričvršćen za pod bio je obložen slamaricom i prekriven s dva otrcana pokrivača. Mali je stolić također bio pričvršćen o pod. U ćeliji su se još nalazili aluminijski umivaonik s vrčem za vodu, te kabao koji je služio kao zahod. Jedini je ručnik morao također služiti kao krpa za posuđe i krpa za brisanje prašine.

Dnevni red kažnjenika—kardinala bio je organiziran kako slijedi: Budili su ga u pet sati ujutro. Zatim se morao prati nekim grubim sapunom, dok je zube morao prati bez četkice za zube. Tada je morao sakupiti otpatke i uz policijsku ih pratnju iznijeti van, te donijeti količinu vode određenu da se taj dan smije popiti. »Čišćenje« se ćelije isto tako odvijalo pod budnim okom čuvara. Doručak je bio oko sedam sati, ručak oko trinaest sati; oko petnaest je sati morao u šetnju po zatvorenom dvorištu, oko osamnaest je bila večera, a oko devetnaest je sati morao poći na spavanje.

Kao svim zatvorenicima u zasebnim ćelijama, tako je i kardinalu bila od svega najnelagodija osamljenost i nemogućnost da se mnogo suvišnog vremena ispuni nekim sadržajem, naročito prvih mjeseci kada nije dobio nikakvu knjigu, a nije smio slaviti ni svetu Misu.

Jedan su ga sat dnevno puštali da prošeće. Nije smio međutim sudjelovati u zajedničkim šetnjama kažnjenika. Pazili su da primasa čak ni u zatvoru nitko ne vidi i da on ne dolazi u doticaj

ni s kim osim čuvara i liječnika koji su ga od vremena na vrijeme dolazili pregledati zbog liječenja. Tijekom šetnji nije moglo biti ni govora o tome da bi on mogao nesmetano uživati na svježem zraku. Šetnje su se naime odvijale u društvu dvojice čuvara koji su jednom išli ispred i iza njega, a drugi put pored njega.

Kardinal je pokušao zaboraviti jednoličnost šetnji i neugodnu pratnju moleći se. I taj je pokušaj međutim loše završio. Starješina mu je zabranio da se tijekom šetnje moli. »To se vlasti ne tiče!« glasio je kardinalov odgovor.

Čuvari su ga prijavili starješini također i zbog toga što se u svojoj ćeliji molio klečeći. Liječnik mu je tada to zabranio »s obzirom na njegovo zdravstveno stanje«. On je međutim unatoč zabrani nastavio klečati. »Batinjanje pendrekom, osuđivanje, zatvorska ćelija, čišćenje i ribanje, nošenje teških vjedara s vodom sigurno nisu bili dobri za srce, a ipak sam sve to morao izdržati. Zašto onda ne bih smio u uobičajeno vrijeme klečati?«, piše on. »Čuvari su me promatrali i ako bih kleknuo, lupali bi na vrata. Ja bih tada međutim samo upitao što treba značiti to lupanje po vratima, a zatim se dalje klečeći molio, mada su me na taj način svakodnevno više puta ometali pri molitvi. Drugi, čovječniji starješina nije mi više zbog toga prigovarao.«[89]

Kardinal je čitava svog života bio čovjek koji je mnogo radio, a malo spavao. Nakon svog dnevnog dušobrižničkog rada običavao je ispuniti večer i rane noćne sate čitanjem, pisanjem i pripremanjem svojih govora, članaka i knjiga. Stoga je za njega — razumljivo — značilo dvostruku muku to što je godinama morao svaku noć deset sati, od sedam navečer do pet ujutro, provoditi ležeći u mraku i to na propisani »način spavanja«. To znači da su tijekom čitava vremena spavanja morali čuvarima biti vidljivi njegove ruke i njegovo lice. Ako bi se

ogriješio o taj propis, okrenuvši lice prema zidu ili zavukavši ruke pod pokrivač, kako bi se zaštitio od ledene hladnoće i ugriza gamadi, čuvari bi ga probudili. To se ponekad događalo više puta tijekom jedne noći.

Nakon devet mjeseci gorkog života u zasebnoj ćeliji bio je za njega veliki doživljaj kada mu je bilo dopušteno da iz zatvorske knjižnice pribavi sebi nešto za čitanje. Tako je proučavao stare i nove marksističke pisce čija su mu se djela sa zadovoljstvom stavljala na raspolaganje. Njegovo mišljenje o tome glasi: »To je bio zamoran posao! Svi oni poslušno i neprekidno variraju istu temu.«[90] On je međutim našao duševnu okrepu u djelima velikih mađarskih, ruskih i zapadnih klasika.

Ono što ga je najviše smetalo bilo je loše osvjetljenje hladne i mračne ćelije kroz čije prozore zatvorene rešetkama nikada nije prodiralo dovoljno svjetla. S druge strane, neki su od zatvorskih starješina negodovali ako je gorjelo električno svjetlo. »Ne dopuštam Vam da se razbacujete svjetlom!« rekao je jedan. »Radnici već i tako snose dovoljno troškova Vašeg zatvora!« — »Ja nisam molio da budem u ovom otmjenom hotelu«, odgovorio je kardinal. »A ni mađarski mi narod nije htio iskazati tu čast.«[91]

Za njega je još veću radost od čitanja značila krunica koju su mu vratili, kao i svezak brevijara namijenjen tom godišnjem dobu, te dozvola da smije u svojoj ćeliji svakodnevno slaviti svetu Misu.

Molitvu krunice raspodijelio je na sljedeći način: »Prije podne za opću Crkvu, za domovinu, za nadbiskupiju; popodne i navečer za svoje drugove

u zatvoru, za mladež, za svoju majku, za sebe i za one jadne duše u čistilištu. Sve su druge molitve došle na red noću... Moja se krunica, koja je tijekom zatočeništva bila možda stoput popravljana, posve raspala, mada su moji čuvari, zahvaljujući njenoj višekratnoj zapljeni i pohrani, produljili njenu uporabljivost.«[92]

U njegovim »Sjećanjima« čitamo: »Brevijer je za mene bio pravi izvor radosti, možda i zbog toga što sam dugo bio bez njega.«[93] U njega je molitva iz brevijara, umjesto uobičajenih sat i četvrt, često trajala dva i po do tri sata.

Od 16. lipnja 1950., blagdana Presvetog Srca Isusova, kada mu je prvi put bilo dopušteno slaviti svetu Misu, postala je ona središnjom točkom njegova dnevnog reda.

Majušni mu je stolić za telefon služio kao oltar. Njegova je oltarska slika bila ikona iz radionice nekog trapističkog samostana u Sjevernoj Francuskoj koja je prikazivala Isusa okrunjenog trnovom krunom. Tu mu je svetačku sliku pslao mjesec dana prije njegova uhićenja neki neznani pristaša, sa sljedećom, rukom napisanom posvetom: »Devictus vincit« (Pobjeđeni pobjeđuje.)

Prilikom svog uhićenja ponio je tu sličicu sa sobom u Andrássyjevu ulicu, zatim dalje u zatvor u Markovoj ulici, u sudnicu, u bolnicu skupnog zatvora, potom u kaznionicu, a odande opet natrag u bolnicu; ona ga je pratila u Bucsuszenlászló, Felsöpetény, Budu, u polu-zatočenje u Američkoj ambasadi i naposljetku u emigraciju. Malu je sličicu također imao uvijek uza se i tijekom svojih putovanja po svijetu.

Već su mu u Andrássyjevoj ulici oduzeli sve što je uz sebe imao. I na daljnjim stanicama njego-

va križnog puta bio je često podvrgnut pretresu tijela. Kako je unatoč tome uspio zadržati tu sličicu? On sam sebi postavlja pitanje: »Kako je ona ostala u mene?« Njegov odgovor glasi: »Ne znam.«[94]

Slika »trnjem okrunjenog Krista« odvratila je njegovu pozornost od »razvratnih, prljavih crtarija« kojima su bili prekriveni zidovi njegove ćelije; radost zbog pojave božanskog Učitelja koji ga je tijekom svete Mise doista posjetio u njegovoj ćeliji, pomogla mu je da zaboravi neuljudnost i prostotu zatvorskih čuvara koji su kroz okance za provirivanje pratili tijek svetog obreda i usput dobacivali zlobne, podrugljive primjedbe. Oni najbezdušniji nisu prezali ni od toga da svetu Misu jednostavno prekinu. Čekali bi do onog glavnog dijela Mise, a tada bi, baš usred obreda pretvorbe, naglo upali u ćeliju, kako bi kardinala odveli da se okupa. »Ja se nisam dakako išao kupati«, piše on, »već sam nastavio svetu Misu, mada su mi prijetili.«[95]

Kardinal je slavio svetu Misu polagano i razmišljajući. Ona je često trajala dva i po, ponekad čak i tri i po sata. »Molio sam se za potrebe mađarske Crkve i potrebe domovine. U moje su molitve uvijek bili uključeni papa, kardinali i biskupi, svećenici, bolesnici, moja majka, moje sestre, moji sjemeništarci... ali također i neprijatelji, stražari, zatvorenici... Kao kažnjenik sam za sve to imao dovoljno vremena i zbog toga sam bio zahvalan Bogu.«[96]

16. lipnja 1950., onog dana kada je kardinal po prvi put smio slaviti svetu Misu, primila je i njegova majka obavijest da sada, nakon mnogih uzaludnih molbi, smije posjetiti svoga sina. To je u devet mjeseci kardinalova kažnjeničkog života bio njegov drugi susret s nekim iz vanjskog svijeta. Njegov je prvi posjetilac bio grko-katolički hajdudoroški biskup, Miklós Dudás, kome je početkom godine bilo dopušteno da sasluša primasovu ispovijed. Sada je taj ispovjednik, zajedno s kardinalovom majkom, ponovo dobio dozvolu za posjet. Najprije je gospođa Borbála smjela u nazočnosti stražara petnaest minuta razgovarati sa svojim sinom. Zatim je biskupu bilo odobreno četvrt sata kako bi ga ispovijedio.

Taj se susret nije međutim održao u »bezimenoj« kaznionici, već na drugom katu zatvora u Vácu, malom gradiću smještenom sjeverno od Budimpešte. Zatvor u Vácu bio je i kasnije — između 17. lipnja 1950. i 17. srpnja 1955. — uvijek iznova sastajalištem kardinala i njegove majke.

»Taj je susret«, piše kardinal, »bio poput predstave. Izuli su mi čizme i svukli s mene platneno robijaško odijelo. Potom su me lijepo obrijali i ugurali u crno civilno odijelo. Čak sam dobio i šešir, te su mi naredili da stavim džepni sat i biskupski prsten koje su donijeli iz skladišta. Prsten sam u posljednjoj sekundi stavio u džep, budući da nisam želio pomagati u toj obmani.«[97]

Majčinu oku nije izmakla upadljiva njegovanost njena sina. Ona je odmah primijetila: »Sine moj, Tvoje odijelo i Tvoje cipele su u veoma dobrom stanju, mada sam se brinula da si ih za proteklu godinu i posve iznosio.« »Draga majko«, odgovorio je kardinal duhovito, »Vi biste zapravo trebali znati da se djeca uvijek trebaju lijepo oprati i odjenuti kada im majka dolazi u posjet.«[98]

Gospođa Borbála je nakon posjeta radosno priopćila svojim znancima: »Moj je sin živ. Hvala Bogu, opet je zdrav.«[99] Njegovu je mršavost i slabost protumačila sebi time da on u zatočeništvu posti i vrši pokoru.

Ovaj se put inače tako oštro majčino oko ipak prevarilo. Pravi je razlog primasova mršavljenja bila Basedowljeva bolest. Staroj se nevolji kasnije pridružila i nova. Teško se razbolio od vrbanca (crvenog vjetra), što je bilo povezano s grčevima, temperaturom, umorom, te gnojnim osipom. To ga je onemogućavalo da spava.

Početkom 1954. bila su mu napadnuta i pluća. S 82 kilograma smršavio je na samo 42,5 kilograma. Bio je toliko slab da je jednog zimskog popodneva dobio napadaj vrtoglavice: sve se oko njega vrtjelo, brevijar mu je ispao iz ruke, počeo je teturati i onesvijestio se, srušivši se na pod. Pritom je glavom udario o ivicu kaljeve peći. Kada je opet došao k sebi, ležao je u lokvi zgrušane krvi.

Majka ga je smjela posjećivati otprilike jedanput u pola godine. Kada ga je sljedećom prilikom ugledala onako omršavjela i shrvana bolešću, obratila se policijskom časniku ispunjena srdžbom: »Zar se ne stidite što vaš zatvorenik ovako izgleda? Ta zašto plaćamo toliki porez? Ako ga vi ne možete prehranjivati, ako ga ne želite održati na životu, pustite tada da se ja brinem o svom sinu! Slat ću novac i živežne namirnice; recite koliko?«[100]

Primas je otada dobivao bolju hranu, bio je brižnije njegovan. Njegovo se stanje unatoč tome nije popravilo. Osjećao je da mu se smrt približava brzim koracima. Taj je njegov osjećaj učvrstilo službeno pismo u koje je uspio zaviriti kada ga je zatvorski liječnik nakratko ostavio sama u ambulanti. U tom je pismu koje je nehotice ili možda i namjerno bilo tamo zaboravljeno, stajalo kako se u vladinim krugovima računa s njegovom skorom smrću.

ŠTO SE U MEĐUVREMENU DOGAĐALO IZVAN KAZNIONICE?

»Staljinov najbolji učenik«, Mátyás Rákosi, dostigao je vrhunac svoje moći početkom pedesetih godina. Od ostalih su političara igrali neku ulogu na pozornici javnog života još samo »servilni suputnici«. Rákosi je ujedinio Socijaldemokratsku stranku s Komunističkom partijom. Stare je stranačke vođe sve po redu strpao iza rešetaka. Čak je predao u ruke političke policije i one pripadnike svoje vlastite partije koji su ugrožavali njegovu samovladu. Tako je i János Kádár, ministar unutrašnjih poslova, dospio u zatvor pod sumnjom titoizma.

U relativno maloj zemlji povećao se broj pripadnika političke policije na 60.000 osoba.[101] Rakosi je te »pomoćnike« odlično plaćao, a oni su za uzvrat salno držali zemlju u strahu. Nitko nije mogao znati kada će i zašto biti uhićen ili deportiran. Za vladajuću je nesigurnost nastao izraz »strah od zvonca«: kada se noću oglasilo zvonce na vratima stana, prva je pomisao preplašenih ukućana bila da pred vratima stoje politički policajci.

Političkim su terorom u rastućoj mjeri bili najviše pogođeni Crkva i katolici koji su ostali odani svojoj vjeri.

Onaj isti Mátyás Rákosi koji je 1948. godine glasno objavljivao kako se jedina prepreka mirnom zajedničkom životu Crkve i države nalazi u osobi kardinala Mindszentyja, dao je sada raspustiti re-

dovnike i počeo deportirati stanovnike oduzetih redovničkih kuća. Tu je strašnu odredbu ukinuo tek kada je episkopat napokon potpisao nagodbu koja je za Crkvu bila ponižavajuća.

Istodobno je državna služba za crkvene stvari otvoreno preuzela reorganizaciju Crkve. Ta je služba kao prvo, uz pomoć nekolicine zaplašenih, moralno sumnjivih i karijeristički usmjerenih svećenika, osnovala takozvani Pokret mirovnih svećenika.

Biskupska je konferencija zabranila svećenicima da sudjeluju u tom pokretu. Vlast je u znak osvete dala uhititi najstarijeg nadbiskupa po činu, Jozsefa Grösza. Taj je dobroćudni, miroljubivi crkveni dostojanstvenik, sklon kompromisima, bio optužen zbog »zavjere«, mučen od strane političke policije, prisiljen na »priznanje« i isti ga je onaj sud koji se bavio »slučajem Mindszenty« osudio na petnaest godina robije. Istodobno su oni članovi episkopata koji su pružili otpor vladinoj crkvenoj politici, bili odstranjeni iz svojih biskupskih sjedišta i stavljeni u kućni pritvor.

Državna služba za crkvene stvari postavila je u biskupske urede nakon tih drastičnih mjera nadzornike. Oni nisu samo nadgledali poštu, već i posjetioce. Nacionalni vođa te službe organizirane po sovjetskom uzoru, kao i vođe crkvenih ureda pojedinih županija, miješali su se u svećenički odgoj, u premještanje kapelana i čak u izbor tema pastirskih pisama.

Nakon ukidanja obvezatne nastave vjeronauka, nisu regionalna poglavarstva prezala ni od brutalne primjene prijetnji i osvetničkih čina, kako bi roditelje spriječili da za svoju djecu zahtijevaju fakultativnu nastavu vjeronauka.

Rákosi je ostao na vlasti i nakon Staljinove smrti 1953. Mada je službu ministra predsjednika morao prepustiti umjrenijem i humanijem Imri Nagyu, mogao je zadržati vodstvo partije.

Uslijed mađarskog oslobađanja od utjecaja staljinističke politike koje je bilo provođeno pod vodstvom Imre Nagya, izgubio je namještenje i slobodu također i sadistički general Gábor Péter.

Navečer 12. svibnja 1954. posjetio je novi zatvorski sarješina teško bolesnog kardinala. Tijekom njihova razgovora primijetio je kako se proteklih godina s kardinalom i oko njega događalo mnogo toga »što nije bilo u redu«. To je zvučalo poput isprike.

Kada je starješina napustio ćeliju, sjetio se primas jedne vijesti koju je čuo od svoje majke prilikom njena posljednjeg posjeta. Kada se on naime propitivao o događajima u obitelji dobio je između ostaloga i odgovor da je i József Keleti (u doslovnom prijevodu »istočni Josip«, ali u Mađarskoj često ime) također umro. Već je tada slutio, a sada je, nakon posjeta novog starješine i njegova ispričavajućeg držanja, bio siguran da mu je majka pod tim izmišljenim imenom željela priopćiti Staljinovu smrt. Staljinova je smrt, logično je zaključio, »pokrenula nove vjetrove koji su sada polako dopirali i do moje ćelije.«[102]

Na dan posjeta novog starješine bio je kardinal prevezen u bolnicu skupnog zatvora u Budimpešti. Pratili su ga njegovi čuvari i novi, čovječniji zapovjednik straže, major Vékasi.

Sada su njegov smještaj, hrana i liječnička njega u bolnici skupnog zatvora bili mnogo bolji nego prilikom njegova prvog boravka u toj ustanovi. Sada je umjesto robijaškog odijela smio stalno no-

siti svoje crno civilno svećeničko odijelo. Njegova je soba bila veća i zdravija od ćelije u kaznionici. Kroz otvoreni je gornji dio prozora neprestano strujao u sobu svježi zrak. Umjesto limene posude za jelo dobio je tanjur, k tomu nož, vilicu i čašu. Često su ga vodili u šetnju po vrtu, a također su mu dopuštali da mirno počiva na svježem zraku. Ipak su pazili da ne bude ni od koga viđen, kako bi se sačuvao njegov inkognito.

Za vrijeme njegove šetnje bila je pospremana njegova bolesnička soba. To je obavljao neki kažnjenik pod nadzorom jednog stražara.

Prvi čuvar nije baš ozbiljno shvatio svoju dužnost. Često je zavorenika ostavljao sama i odlazio do bolničke porte, kako bi tamo udvarao dežurnoj čuvarici. Toj se povredi dužnosti moglo zahvaliti što je primas nakon pet godina potpune izolacije napokon dobio vijesti o svemu što se u svijetu dogodilo nakon njegova uhićenja.

Podnosilac izvješća bio je jedan od njegovih svećenika i njegov »suučesnik u zavjeri«, dr. Béla Ispanky koji je također bio osuđen na doživotnu robiju, a u bolnici je radio kao ložač.

Kada je Ispánky saznao od svog zatvorskog druga J. G. — a, bivšeg policijskog službenika koji je čistio kardinalovu ćeliju, nešto novo o situaciji u vanjskom svijetu, sastavio je izvješće koje je posve sitnim slovima napisao na toalet-papiru i putem J. G.—a prokrijumčario u kardinalovu sobu.

Nakon nekoliko je dana stiglo drugo izvješće. Na treće je primas međutim uzalud čekao. Zaljubljeni je čuvar bio smijenjen, a njegov nasljednik nije zatvorenika koji je pospremao ćeliju nikada ostavljao sama.[103]

Promijenjena su se vremena odražavala i u ponašanju glavnog liječnika. On je kratko i jasno izjavio kako tijekom primasova liječenja ne dopušta nazočnost policijske straže. Zahvaljujući njegovu doista savjesnom radu i zalaganju počelo se primasovo stanje poboljšavati. On je svojim pretpostavljenima također preporučio da se ponovo razbuktala Basedowljeva bolest njegova pacijena ukloni ili ublaži operativnim putem. Njegov prijedlog nije međutim bio prihvaćen.

Poboljšanje se pokazalo međutim samo privremenim. Kardinal je tričetvrt godine kasnije opet počeo naglo mršavjeti, a vid mu se toliko pogoršavao da više nije mogao čiati. Tijelo mu je nateklo i trpio je od teškog osipa; nije mogao spavati. Glavni je liječnik održao uz bolesnički krevet teško oboljelog zatvorenika dva liječnička konzilija.

Sve se to događalo između proljeća i ljeta 1955. godine, u vrijeme kada se činilo da će Mátyás Rákosi povratiti svoju prijašnju moć. Njemu je uspjelo skinuti s položaja ministra predsjednika Imru Nagya koji je za kratko vrijeme stekao velike simpatije mađarskog naroda zbog svojih mjera oslobađanja od utjecaja staljinističke politike. Rákosi je na njegovo mjesto postavio svoga štićenika, mladog Andrása Hegedüsa. Rákosijeva je radost bila međutim kratka vijeka. Budući da je on u svojoj želji za osvetom počinio još jednu grešku, isključivši svoga protivnika iz partije, podigla se protiv njega cijela zemlja, uključujući i većinu komunista.

U toj bi teškoj i zamršenoj unutrašnjopolitičkoj situaciji bilo za Rákosija nadasve nepovoljno da je primas, koga je on dao uhititi, umro. Stoga je tražio i našao rješenje koje se javnom mnijenju

činilo kao nastavak politike oslobađanja od staljinizma, ali je ujedno sa sigurnošću omogućavalo da primas i dalje ostane u njegovim kandžama. To se dvostrano rješenje sastojalo u tome što je nova vlada, na navodni zahtjev nepotpune biskupske konferencije, ukinula kardinalovu kaznu zatvorom s obzirom na njegovo zdravstveno stanje, te mu kao buduće mjesto boravka dodijelila prijašnji biskupski ljetnikovac na rubu sela Püspök-szentaszl u jugoistočnom dijelu Zapadne Mađarske. Tu je odluku priopćio primasu 16. srpnja 1955. policijski pukovnik Rajnai, istodobno s viješću da će već sljedećeg dana biti prevezen na novo mjesto boravka. On je službenom priopćenju dodao, očito po višem nalogu, kako je primasu mogao donijeti još bolje vijesti, samo da se on u posljednje vrijeme pokazao nešto više predusretljivim. Kardinal je primio na znanje da je krvlju uprljani diktator bio, u interesu spašavanja svoje uzdrmane moći, spreman s njim pregovarati, ali je donosioca te poruke pustio da se vrati praznih ruku.

Sljedećeg su se jutra kola s bolesnim kardinalom odvezla u pravcu njegova novog boravišta. Put je vodio desnom obalom Dunava prema jugu. Policijski je pukovnik Rajnai sjedio pored njega, odjeven u civilnu odjeću. Nasuprot njegovim prijašnjim izletima kao kažnjenika, kada je njegova pratnja sjedila pored njega mrzovoljno i bez riječi, ne udostojivši se odgovoriti ni na jedno od njegovih pitanja, njegov se sadašnji pratilac pokazao nadasve prijaznim i komunikativnim. Čitavim je putem pjevao hvalospjev o uspjesima komunističke obnove. Kardinal je međutim ovaj put šutio, ne samo zato što je bio bolesan, već u prvom redu zbog toga što je svojom šutnjom želio pokazati kako se malim naklonostima ne može postići da se zaborave sve one neizrecive nepravde koje su Sovjeti

i njihovi namjesnici nanijeli mađarskoj domovini i mađarskoj Crkvi.

Püspökszentlászló, selo koje broji jedva stotinu duša, leži oko trinaest kilometara sjeverno od grada Pécsa (Pečuha) u podnožju šumom obrasla brda Zengö, visokog 682 metra.

Selo je smješteno tako nepristupačno da su primas i njegovi pratioci morali otprilike četiri kilometra prije svoga cilja presjesti u terenska kola; ona su bila najprikladnija kako bi strogo čuvanog zatvorenika sakrila od svijeta. »Sigurnosti« u prijašnjem primasovu ljetnikovcu služila je nova novcata visoka ograda od dasaka koja je bila podignuta oko kuće, kao i četa političkih policajaca koji su bili onamo prebačeni iz Pécsa i smješteni u prizemlju. Oni su već čekali na dolazak otmjenog »gosta«.

Kada su se terenska kola zaustavila pred stepenicama ljetnikovca i kada je iscrpljeni bolesnik izašao, iznenada mu je pozlilo kod srca. Liječnik koji je došao s njim naložio mu je da sjedne i tek je pola sata kasnije dopustio da ga odvedu u njegovu sobu na gornjem katu.

Pukovnik mu je gore objasnio da može koristiti balkon i ići u vrt, ali svaki put mora za to dobiti dozvolu od policajaca.

»Onda ću se radije odreći balkona i vrta«, kratko je odgovorio kardinal.«[104]

Zatim je pukovnik napustio sobu. Pola sata kasnije vratio se natrag s viješću da primas smije koristiti balkon i vrt i bez posebne dozvole.

Primas je prigovorio kako mu ni nakon višekratnih obećanja nije vraćen njegov svećenički

talar. Pukovnik mu se ispričao, rekavši da su ga zaboravili staviti u prtljagu.

Na rastanku je još pukovnik Rajnai priopćio kardinalu da ga smije posjetiti njegova majka koja će dobiti zasebnu sobu, a smjet će osati koliko dugo želi i on će moći s njom razgovarati bez nadzora. »Dakle, zar mi nismo velikodušni tamničari?« upitao je potom. Primas mu nije ostao dužan odgovora. »Jeste li ikada čuli za biskupa Télekesija iz Egera?« pitao je pukovnika. »Ne«, odvratio je ovaj. »Télekesi je bio«, poučio ga je kardinal koji je posjedovao veliko povijesno znanje, »početkom 18. stoljeća biskup Ferenca Rákóczija II, pod kojim su se Mađari borili protiv Habsburgovaca za svoju slobodu. On je zbog toga bio nakon svršetka oslobodilačke borbe uhićen. Car i kralj Josip I dopustio mu je međutim da ima jednog duhovnika kao ispovjednika i ministranta i tako je ostalo također i tijekom vladavine njegova nasljednika Karla III. Tako Vi dakle, s obzirom na tadašnjeg zatvorenog vrhovnog pastira, daleko zaostajete za mnogo kuđenim Habsburgovcima.«[105]

Taj je duhoviti odgovor imao iznenađujuće posljedice. Tri se dana kasnije u Püspökszentlászlu ponovo pojavio pukovnik Rajnai; sa sobom je donio neki paket i doveo svećenika.

Iz paketa je izvadio talar; ne stari primasov biskupski talar, već jedan jednostavniji, crn, nov novcat, kako bi ostalo od seoskih stanovnika sakriveno da vlast drži u ljetnikovcu zatvorena vrhovnog pastira.

Svećenik koga je pukovnik doveo kao primasova družbenika bio je prijašnji budimpeštanski župnik imenom János Tóth. Rákosijev je režim srušio njegovu župnu crkvu »Regnum Marianum« na rubu gradske šumice i na istom mjestu postavio Staljinov spomenik. Ispred tog je spomenika moralo

prigodom staljinističkih svečanosti defilirati stanovništvo glavnoga grada.

Primas je od Jánosa Tótha napokon, nakon sedam godina, opširno saznao o zbivanjima u cijelom svijetu: »Moj je svećenik redovno primao dvije vrste novina, a posjedovao je i radio-aparat, odakle je dobivao obavijesi koje je onda dalje prenosio meni.«[106]

Njegov je drugi izvor vijesti bila njegova majka. Mada je ona zapravo, unatoč prijašnjem obećanju, smjela u njega ostati samo jedan dan, mogli su majka i sin tijekom tog vremena razgovarati nesmetano i bez ikakva nadzora. Konačno im je također bilo moguće popričati i o općoj situaciji. Primas se naročio zanimao za prilike u Crkvi. »Pitao me je«, pisala je još uvijek duhovno čila osamdesetogodišnja gospođa Bórbala svojoj znanici u Ameriku, »još mnogo toga o biskupima i svećenicima. Rekla sam mu: »ti jadni ljudi ne mogu činiti ono što bi željeli...«[107]

Kardinal je nekoliko mjeseci kasnije također primio točno i detaljno izvješće o značajnim crkveno-političkim događajima koji su uslijedili neposredno nakon njegova uhićenja i osuđivanja, i to iz pouzdana izvora Józefa Grösza, nadbiskupa Kalocse.

On je 10. listopada 1955. bio također doveden u Püspökszentlászló i smješten u prostoriju nasuprot primasovoj sobi. Dva vrhovna pastira nisu smjela doći u međusobni doticaj. Međutim, kako hodnik na gornjem katu nije bio nadziran, dvije se visoke ličnosti mađarske Crkve nisu osvrtale na zabranu i održavale su redovitu vezu. Njih su dvojica izmjenjivali tri do četiri pisma dnevno. Primas bi uvijek svoje pismo koje je sadržavalo opća pitanja gurnuo ispod vrata u sobu Józefa

Grösza, a kasnije bi kucanjem javio da je došao po odgovor. Bili su osigurani od iznenađenja, budući da su stare drvene stepenice koje su vodile na gornji kat toliko škripale već samo ako je netko stavio nogu na prvu od njih, da je to bilo nemoguće prečuti. Dok bi nadzornik došao gore, bili bi obojica odavno u svojim sobama.

Prvog studenog 1955. došlo je do nove promjene u sudbini zatvorenih vrhovnih pastira koji su bili oslovljavani kao »gosti«.

Jesenske su kiše pokazale da boravište dvaju nadbiskupa u Püspökszentlászlu nije nipošto bilo sanatorij kako su to držala poglavarstva širom zemlje. Uslijed stalnih su kiša već i tako vlažni zidovi starog ljetnikovca toliko prokišnjavali da bi bilo nemoguće tamo provesti zimu. Nije se samo liječnik, već se i policijski zapovjednik stalno zbog toga žalio pretpostavljenim nadleštvima.

U to je vrijeme Rákosi još bio doduše na vlasti, ali je već i unutar Komunističke partije gubio moć. On nije mogao znati koliko će još dugo Hruščov, novi gospodar Moskve i time sovjetskog područja trpjeti Staljinova namjesnika u Mađarskoj na mjestu generalnog sekretara. Pristaše srušenog i poniženog Imre Nagya sve su jasnije davali javnosti na znanje da Rákosi ne snosi odgovornost samo za političke greške proteklih godina, već i za osobno počinjena nedjela i nepravde spram nedužnih ljudi. Stoga je on sada pokazivao obzirnost u svemu gdje je to mogao, a da se pritom nije morao odreći svoje moći. Toj su okolnosti imali zatvorenici iz Püspökszentlászla zahvaliti što su premješteni u novo boravište u nekadašnjem dvorcu Almassy u selu Felsöpetényu pored mađarsko-čehoslovačke granice.

Prije odlaska su dvije nepoznate osobe koje je poslalo Ministarstvo, odvele primasa na Sveučilišnu kliniku u Pécsu. Rezultat pregleda je bio zadovoljavajući. Unatoč vlažnom boravištu liječile su ga povoljne tjelesne i duševne okolnosti, bolja njega i ishrana, te svježi šumski zrak.

Iz Pécsa je bio 1. studenog 1955. oko 22 sata prebačen preko glavnog grada u Felsöpetény, kamo je stigao 2. studenog (na Dušni dan) oko četiri sata ujutro.

U isto je vrijeme, ali drugim kolima, putovao na isto mjesto i nadbiskup Grösz.

Slika raspetoga Isusa koju je kardinal uspio sa sobom imati za vrijeme svoga sužanjstva. Na njoj piše latinski: »Devictus vincit« što znači: »Pobjeđeni pobjeđuje.«

SMRT U ZATVORU ILI SLOBODA POD CIJENU LOŠEG KOMPROMISA?

Felsöpéteny sa svojih 890 stanovnika leži na istočnom obronku gorja Börzsöny. Na rubu sela stoji sred golema parka okružen bodljikavom žicom nekadašnji dvorac Almássy. Tu je petnaest pripadnika tajne policije naoružanih pištoljima i mitraljezima, kao i tri ovčarska psa, čuvalo dva zatvorena crkvena dostojanstvenika.

Mada su upravitelj dvorca i zapovjednik straže često naglašavali kako sada njih dvojica više nisu zatvorenici, već prije »gosti« države, disciplina je tu bila stroža nego na njihovom prijašnjem mjestu boravka. U predvorju su se ispred njihovih soba, dan i noć zadržavali čuvari. Tako oni nisu mogli ni razgovarati, niti izmjenjivati pisma. Također su i njihove šetnje bile tako raspoređene da se nisu mogli sresti. Čak ni osoblje nije smjelo stupiti u njihove sobe bez policijske pratnje. I kardinalova je majka koja ga je dvaput posjetila, smjela s njim razgovarati samo u nazočnosti jednog policajca.

Razlog toj hermetičkoj izolaciji bio je najvjerojatnije u nastojanju da se dvojici crkvenih dostojanstvenika ne pruži prilika za razgovor, kako bi se spriječilo da jedan s drugim razgovara o pokušajima nagodbe koji su započeti s obojicom.

Nakon tri je mjeseca nadbiskup Grösz nestao iz dvorca. Bio je amnestiran. Kratko se vrijeme zadržao u nekoj župi; zatim mu je, nakon smrti trećeg po rangu člana episkopata, egerskog nad-

biskupa, Gyule Czapika koji je još jedini bio na slobodi, bilo dopušteno da preuzme svoju nadbiskupiju, a također i predsjedništvo Biskupske konferencije. Do toga je naravno moglo doći samo uz njegovo obećanje da će u svojoj dvostrukoj službi slijediti primjer egerskog nadbiskupa koga su njegovi kritičari držali suviše susretljivim, a njegovi pristaše diplomatom.

Kardinal Mindszenty je s obzirom na osobu i ulogu nadbiskupa Czapika dijelio mišljenje njegovih kritičara. Nadbiskupa je Grösza međutim volio kao čovjeka i visoko ga cijenio kao vrhovnog pastira. Jednom je napisao: »Uvijek prijazni, dobrodušni i odani nadbiskup Grösz pokušao je na svoj način kormilariti brod mađarske Crkve između opasnih klisura.« Primas je priznao da Grösz nije bio vođen sebičnim, osobnim interesom kada je i prihvatio milost iz Rákosijevih ruku i nije tražio da bude rehabilitiran. »On je želio spasiti Crkvu«, opravdavao ga je primas, »kako ne bi bila izložena daljnjem propadanju i još sramotnijim činima. Bio je međutim svjestan da to pod datim okolnostima nije moglo uspjeti.«[108]

Mátyás Rákosi i njegova vlada pokušali su i s Mindszentyjem započeti pregovore.

»Nakon velikih uspjeha Narodne republike ipak ste nam se već nešto približili, zar ne?« pitao ga je službenik iz Ministarstva koji ga je pratio prilikom promjene boravišta. »Ja sam na žalost neupućen u događaje vanjskog svijeta«, odgovorio je primas. »Već je unatrag više od sedam godina Vaša jedina briga bila da me držite zatvorena i odvojena od svega i svakoga. Župnik Tóth svaki dan dobiva novine, ali uz opomenu da ih ja ne smijem čitati.«[109]

Deset dana nakon tog razgovora dobio je kardinal službeni dnevni list komunista »Szabad Nép«,

zatim »Magyar Nemzet«, dnevni list, nadalje jedini strašljivo-katolički tjednik »Uj Ember«, tjednik »Mirovni svećenik«, »Kereszt« i statistički list »Statisztikai Szemle«.

Ubrzo je zatim glavni urednik kolaboracijskog »Magyar Nemzeta«, uz odobrenje nadležnog ministra pravde, molio za dozvolu da smije posjetiti primasa i načiniti s njim intervju. Primas se pozvao na svoju neobavještenost i zamolio da se posjet privremeno odgodi: »Tek unatrag dva tjedna opet čitam novine, čime još nisam mogao nadoknaditi svoju sedmogodišnju izolaciju.«[110] A budući da mu je također bilo jasno kako se tu radi o pokušaju da se pokrenu pregovori, istodobno je priopćio ministru kako po njegovu mišljenju zatvorenik ne može biti sudionik u pregovorima. Kako bi jednom zauvijek uklonio s puta nesporazume, zaključio je da se s njim može pregovarati samo na slobodi i kao s ravnopravnim partnerom. Nakon tih je njegovih odlučnih riječi uslijedila višemjesečna pauza. U međuvremenu je Moskva skinula Rákosija s položaja. Njegovo mjesto generalnog sekretara partije nije međutim zauzeo neki novi i nekompromitirani čovjek, već Ernö Gerö koji je isto tako važio kao stari staljinist. On je također bio spreman samo na male ustupke i nije unio nikakve bitne promjene. Narod probuđen Rákosijevim padom zahtijevao je međutim promjenu režima.

Primasa je mjesec dana nakon promjene generalnog sekretara, sredinom kolovoza 1956., posjetio neki čovjek koji se nije predstavio, a prema riječima osoblja vršio je službu ministrova zastupnika. »Kako se osjećate?«, pitao je. »Hvala, kao zatvorenik«, glasio je odgovor. »Ali Vi tu više nemate status zatvorenika«, nastavio je posjetilac. »A bodljikava žica?... Policajci?... Ovčarski psi?«, odvratio je kardinal. »Ta i u Esztergomu ste imali ogradu!«,

bila je djetinjasta isprika. »Svakako«, poučio ga je gostoprimac, »ali ona je bila postavljena protiv onih izvana, a ne protiv ukućana i nije bila od bodljikave žice!«

Nepoznati je posjetilac pokušao tijekom razgovora dokazati da je vladina unutrašnja i vanjska politika bitno poboljšala položaj naroda i međunarodni ugled zemlje. Njegov je gostoprimac naveo međutim sva ona protuzakonita i okrutna djela koja su od 1945. skrivili staljinisti. On je svom posjetiocu predbacio kao najnovije nedjelo vlasti to što je Mátyás Rákosi ostao nekažnjen i uopće nije stavljen na optuženičku klupu. »Mi smo i s njim raskinuli«, odvratio je posjetilac i dodao kako se primasovo držanje na žalost nije promijenilo.

Izaslanik se nakon bezuspješna pokušaja nagodbe »bezvoljno, gotovo pokunjeno«[111] udaljio.

Sljedećom su prilikom bili poduzeti slični pokušaji putem župnika Tótha.

Zapovjednik straže je priopćio župniku da bi primas, ako to zamoli, mogao držati svečano bogoslužje i propovijed prilikom proslave stogodišnjice posvete esztergomske bazilike koja se treba slaviti 2. rujna 1956. »Ne držimo ga mi zatvorena. On je taj koji ne želi van.«

Kardinal je razmišljao što bi uslijedilo nakon prihvaćanja te ponude. »Dobri bi ljudi, svejedno da li crkveni ili svjetovni, postali sumnjičavi spram svog Oca, dok bi me oni iz Moskve već promatrali kao jednog od svojih.« On je dakle tu ponudu odbio.

Dva se tjedna kasnije, opet putem župnika, tražilo od njega da pismeno zamoli amnestiju, kako bi se moglo službeno baviti njegovim slučajem.

Primasu je bilo jasno da vlada u provođenju oslobađanja od utjecaja staljinizma primjenjuje dvojaku mjeru. Pred javnošću se glasnom propagandom navješćivalo ponovno preispitivanje brojnih sudskih procesa i rehabilitacija nevino mučenih i osuđenih ljudi. U praksi su bile međutim rehabilitirane samo komunističke žrtve procesa Rákosijeve ere. Nekomunističke su žrtve, a naročito one crkvene, kao što je pokazao i slučaj nadbiskupa Grösza, mogle računati samo s milošću vezanom uz neki uvjet. To je bio razlog što je kardinal svaki put kada ga se ponudom amnestije pokušalo navesti da potpiše nagodbu, naglašavao kako on ne želi nikakovu milost koja je vezana uz neke uvjete, već traži rehabilitaciju bez ikakvih uvjeta. »Moja je odluka bila nepokolebiva« piše on. »Pri alternativi, smrt u zatvoru ili sloboda pod cijenu lošeg kompromisa, radije ću odabrati smrt.«[112]

Tu odluku nije mogao promijeniti ni dobronamjerni savjet župnika Tótha koji je vršio službu posrednika; on je držao da kardinal ne bi trebao odbiti mogućnost puštanja na slobodu koja se nudila samo u obliku amnestije.

Nitko od njih nije tada mislio na to da je osim »alternative smrti u zatvoru ili slobode pod cijenu lošeg kompromisa« postojala još i treća mogućnost i da će se ta mogućnost uskoro pokazati. Izbijanje revolucije nije iznenadilo samo zatvorenike dvorca Felsöpetény i njihove čuvare, već također i vođe vlade, i tajne policije.

Ujutro 24. listopada 1956. zadihan je upao u kardinalovu sobu župnik Tóth i uzviknuo: » U Budimpešti je revolucija!« Potom je primas više dana ostao bez daljnjih vijesti. Župnika više nisu puštali k njemu, a više nije dobivao ni novine. Samo je po preplašenim licima čuvara i glasnim, neprijateljskim povicima seoske mladeži, usmjerenim protiv Rákosija, mogao zaključiti da se u vanjskom svijetu događaju velike stvari.

Četiri dana kasnije, rano navečer 28. listopada, tražio je od njega zapovjednik straže da se pripremi za put u Budimpeštu, kamo će biti premješten. Kao razlog za to naveo je da mu je zbog pobunjene Svjetine koja se potuca ulicama uzvikujući »Mindszenty«, ugrožen život. Primas je bio međutim siguran da narod, koga je zapovjednik nazvao svjetinom ne demonstrira protiv, već za njega. Stoga je izjavio da nije voljan napustiti selo. »Onda ćemo morati primijeniti silu« zaprijetio mu je zapovjednik. »Ni pred silom neću uzmaknuti!« odvratio je kardinal smirenom odlučnošću. Policajci su ga pokušali silom odvesti iz njegove sobe. On im se svom snagom opirao. U toj se borbi razderao i njegov talar. Naposljetku je zapovjednik naložio svojim ljudima da napuste sobu.

Sljedeći je dan, 29. listopada popodne, bilo primasu priopćeno da ga je iz Budimpešte došao posjetiti János Horváth, upravitelj Državne crkvene službe, kako bi s njim razgovarao.

Taj »zdepasti muškarac lica poput buldoga«, stari staljinist i okrutni ostvaritelj Rákosijevih odredbi uperenih protiv Crkve i vjere, izgledao je »umorno i oronulo«. On je razgovor počeo time, da po nalogu nove nacionalne vlade treba primasa s ovog nesigurnog mjesta prevesti oklopljenim kolima na neko drugo, sigurnije mjesto. Ujedno se s njim želio dogovoriti o načinu daljnje suradnje.

Kardinalov je odgovor glasio: »Ako moram odavde otići, onda želim samo u Budu ili Esztergom. Osim toga, zatvorenik ne može držati službene pregovore. Da ste došli k meni kako biste mi kao prvo rekli da sam slobodan, tada bismo sada mogli pregovarati.«[113]

Horváth se nakon završena razgovora udaljio, ali je pri odlasku napomenuo da će kardinalov odgovor telefonski priopćiti vladi, a zatim se vratiti. Vratio se međutim tek idući dan popodne i izjavio kako još nije primio konačnu odluku vlade. Zatim je dodao da će se pokušati osobno povezati sa svojim pretpostavljenima, a onda se sljedeći dan vratiti s odlukom nadležnih osoba.

Iza njegova su se odlaska naglo nizali događaji jedan za drugim.

Seosko je stanovništvo nahrupilo pred ulaz i tražilo da uđe, kako bi pozdravilo primasa. »To je bio isti onaj puk od koga su me moji čuvari htjeli zaštititi«, primijetio je primas.[114]

Nakon što su seoski stanovnici bili odbijeni, u kardinalovu je sobu, na njegovo iznenađenje, ušao zapovjednik straže na čelu petoročlane delegacije i priopćio da su straža i cjelokupno osoblje osnovali u vlastitu krugu revolucionarno vijeće koje je utvrdilo da je njegovo uhićenje bilo ilegalno, dakle protuzakonito.

Tek što je izvršena ta neobična rehabilitacija, začuli su se u hodniku teški koraci.

Nakon snažnog kucanja na vrata ušla je u sobu četa časnika Honveda iz Rétsága. Njihov je vođa, major Pálinkás-Pallavicini priopćio: »Primas je slobodan. Možemo odmah krenuti na put za Budimpeštu. Transportno sredstvo, koferi, sanduci, sve što je potrebno, stoji Vam na raspolaganju.« Primas je duboko dirnut blagoslovio časnike. »Ne znam tko je bio više dirnut, oni ili ja, kada sam im dao blagoslov.«[115] Tu je noć proveo u kasarni u Rétságu.

Njegov je povratak kući prijepodne 31. listopada 1956. bio prava pobjednička povorka. Kola u

kojima je sjedio primas pratila su oklopljena kola i straža koja ga je ovaj put trebala štititi od navale oduševljena naroda. U selima kroz koja je prolazila kolona zvonila su crkvena zvona i padala kiša od cvijeća. U velikom su se radničkom predgrađu Ujpestu mogli voziti samo brzinom hoda, toliko se ljudi okupilo, kako bi pozdravili kardinala.

Tijekom puta su putem radija čuli da je nova vlada, na čelu s Imrom Nagyom i službeno rehabilitirala primasa. Vijest je ovako glasila: »Proces koji se 1948. godine vodio protiv kardinala primasa Józsefa Mindszentyja nije imao nikakovu zakonsku osnovu. Zbog tog se razloga kardinalu bez ograničenja vraćaju sva njegova građanska i crkvena prava, kao i sloboda vršenja njegovih službi.«[116]

Pred skromnom primasovom rezidencijom u dvorcu Buda čekale su na njega tisuće i tisuće ljudi. »Vojnici, studenti, radnici i majke s djecom klicali su i plakali od sreće. Svi smo ronili suze radujući se ponovnom viđenju nakon svih onih boli jednog desetljeća«, piše kardinal. »Blagoslovio sam to mnoštvo ljudi koji su klečali, a zatim sam ušao u kuću koju nisam vidio osam godina.«[117]

Njegov je pisaći stol već bio prekriven stotinama brzojavnih čestitaka. Prvo je pročitao pozdrav pape Pia XII. napisan na latinskom: »Kao što je prije osam godina Tvoje odstranjivanje s Tvoje nadbiskupske stolice, protiv čega smo više puta uložili oštar protest, ispunilo naše očinsko srce dubokom žalošću, tako nas sada vijest o Tvom oslobađanju ispunjava dubokom utjehom. U ovom se trenutku raduje čitav katolički svijet koji suosjeća s Tvojom domovinom.«[118]

PRVA ČETIRI DANA NA SLOBODI

Prvi je dan, 31. listopada 1956., protekao u primanju stranih delegacija, davanju informacija predstavnicima i reporterima mađarske i inozemne štampe, te u rješavanju najhitnijih stvari na području crkvene uprave.

Kardinala su od strane nove nacionalne vlade došli pozdraviti kalvinistički pastor, zamjenik ministra predsjednika i prijašnji predsjednik republike Zóltan Tildy, te zamjenik ministra obrane, pukovnik Pál Maléter. Oni su primasa zamolili da im pruži svoju pomoć.

Iz inozemstva je kao jedan od prvih posjetilaca došao pater Werenfried van Straaten, osnivač i vođa organizacije »Pomoć istočnim svećenicima«. »Mi smo mađarskog kardinala-primasa posjetili«, piše on u svom izvješću, »tri sata nakon njegova dolaska iz zatočeništva. Bez muke smo našli kardinalov teško oštećeni stan. Svi su hodnici i sobe bili puni ljudi koji su nagrnuli unutra, kako bi mogli razgovarati s oslobođenim crkvenim dostojanstvenikom. Probijali smo se kroz gomilu ljudi i ušli u jednu sobu za dnevni boravak. Tamo je čekalo nekoliko biskupa, časnika i mnogo loše odjevenih građana. Većina ih je došla direktno iz zatvora...«

»Kardinal nas je primio duboko ganut. Bio je malo pognut i loše odjeven. Imao je crnu kosu, umoran glas, lice odlučna izraza i prodornih očiju koje su brzo prelazile s jednog posjetioca na drugog.

Govorio je njemački. Pričao sam mu o našem radu, o duhovnoj i materijalnoj pomoći koju smo mogli pružiti, o planovima koje smo kovali s duhovnim vođama za budućnost Crkve u toj izmučenoj zemlji.«

»Primas Mindszenty je pozorno slušao, te tu i tamo molio za objašnjenje. On je na mađarskom jeziku davao informacije svom tajniku i dao pozvati jednog monsignora koga je u našoj nazočnosti imenovao predsjednikom Katoličke Akcije s nalogom da prima karitativnu pomoć zapadnoevropske Crkve i raspodjeljuje je po čitavoj Mađarskoj... Kardinal se zatim povukao, kako bi napisao pismo koje nam je želio dati da ga ponesemo sa sobom za strane biskupe. Pismo je bilo sljedećeg sadržaja:

»Katoličkim biskupima svijeta:

S ganućem sam saznao koliko katolici cijelog svijeta suosjećaju s tako teško napaćenim mađarskim narodom.

Budući da su naša nevolja i siromaštvo golemi, s ljubavlju molim sve biskupe Katoličke Crkve da pozovu svoje vjernike, kako ne bi zanemarili djelotvornu ljubav spram bližnjega, te kako bi svoju pomoć dostavili mađarskoj organizaciji Katoličke Akcije... Ovim bih se putem također želio zahvaliti za dosada pruženu širokogrudnu pomoć.

Prvog dana svoje ponovo stečene slobode pozdravljam s bratskom ljubavlju katoličke biskupe svijeta.«

»Predao nam je pismo«, nastavlja pater van Straaten, »koje smo obećali dalje proslijediti.« Kada sam se od njega opraštao, obuhvatio je obje moje ruke svojim rukama i rekao: »Gospodine patre, kada se sada vratite na Zapad kažite svojim prijateljima da nas ne smiju zaboraviti. Recite im da se

mole, mnogo mole..., jer nam još predstoji teška borba...«[119]

Primas je svoj prvi dan na slobodi zaključio kratkom izjavom za radio u kojoj je priopćio da »ni spram koga ne osjeća mržnju u srcu. Govorio je o »zadivljujućoj hrabrosti« kojom je bila oslobođena domovina. Zatim je upozorio narod da se u toj izvanredno teškoj situaciji mora najhitnije potražiti neki izlaz. Naposljetku je navijestio svoju namjeru da dva dana kasnije, nakon što bude pribavio potrebne informacije, izda »osobnu proklamaciju«.

Drugi je dan, I. studenoga, također protekao u primanju raznih delegacija. Vođe katoličkih organizacija i institucija koje su u vrijeme Rákosijeva vladanja bile raspuštene, javljali su se kardinalu, kako bi mu priopćili da će opet preuzeti svoje aktivnosti. Još ga je jednom posjetio i zamjenik ministra predsjednika Tildy, obavjestivši ga o razvoju situacije. Dolazili su i predstavnici domaće i strane štampe. Kada je kardinala neki novinar pitao o njegovim političkim namjerama, on je kratko i jasno izjavio da ne želi preuzeti nikakvu političku ulogu.

Treći je dan, 2. studenoga, primas održao razgovor s Józsefom Grószom, Lajosem Svoyem, biskupom Székesfehérvára i Jozsefom Péteryem, biskupom Váca. Sudionici toga vijećanja držali su svojim zadatkom da raspuste pokret Mirovnih svećenika. Složili su se da sva crkveno-politička pitanja u vezi s kojima bi morali saslušati i stav države, urede s novom nacionalnom vladom putem rasprave. Primas je također tražio mišljenje drugih vrhovnih pastira i s obzirom na sadržaj njegove proklamacije putem radija koja je bila planirana za sljedeći dan.

Najveći je dio idućeg dana, 3. studenog, posvetio pripremi svoje radioproklamacije. O njegovu velikom osjećaju odgovornosti svjedoči to što je one dijelove koji su se doticali politike raspravio i sa zamjenikom ministra predsjednika, prije nego što im je dao konačni oblik.

Primas je svoju proklamaciju pročitao oko osam sati navečer u zgradi parlamenta. Tildy je sjedio pored njega i slušao ga sa suzama u očima. Nakon kardinalova govora zahvalio mu je u ime ministra predsjednika Imre Nagya i njegovih ministarskih kolega za »veliku pomoć« koju je svojom proklamacijom pružio nacionalnoj vladi. »Naročito je zahvaljivao za moj poziv na rad, za osudu svake privatne stvari, za isticanje potrebe da suci budu nepristrani i za osudu bilo kakve pristranosti.«[120]

Primas se na početku svoga govora zahvalio papi Piu XII, te crkvenim i svjetovnim vođama, predstavnicima međunarodne štampe i radija, kao i svim onim privatnim osobama kojima je u proteklim teškim vremenima ležala na srcu sudbina mađarskog naroda i njegova osobna sudbina. Naposljetku se još zahvalio i za duboko suosjećanje s kojim je čitav kulturni svijet pratio oslobodilačku borbu Mađarske.

Zatim je nastavio: »Mi želimo živjeti u prijateljstvu sa svakim narodom, sa svakom zemljom... Zastarjelom se nacionalizmu mora svagdje dati nova vrijednost. Nacionalni osjećaj ne smije više dovoditi do borbi između naroda, već mora prije, zasnivajući se na pravednosti, biti stazom koja vodi do mirnog zajedničkog života. Nacionalni osjećaj treba u čitavom svijetu cvjetati na području kulturnih vrijednosti koje čine zajedničko blago svih naroda... mi Mađari želimo u evropskoj obitelji naroda živjeti i djelovati kao zastavnici istinskog mira...«

Tada je počeo govoriti o najvećem i najaktualnijem vanjskopolitičkom problemu: »Našu će situaciju riješiti pitanje: Što namjerava dvjestomilijunski ruski narod sa svojom vojnom silom unutar naših granica? ... Čvrsto se nadamo u skori odlazak ruskih četa iz naše zemlje.«

Primas je svoje unutrašnjopolitičke predodžbe s obzirom na budućnost prikazao kako slijedi: »Mi živimo u pravnoj državi, u besklasnom društvu; želimo razvijati istinsku demokraciju; ona se treba temeljiti na pravilno i pravedno ograničenoj privatnoj svojini.

Potrebni su nam novi izbori — osigurani od bilo kakve zloupotrebe — u kojima može sudjelovati svaka stranka... Ja sam sa svojom osobom izvan stranaka, a po svojoj službi i nad njima. Ponašat ću se dakle u skladu sa svojom nepristranošću! Pozivam sve Mađare da nakon divnog jedinstva u listopadskim danima ne dopuste više da opet dođe do stranačkih razdora i nesloge... Danas je politiziranje samo po sebi od sekundarnog značenja; naše brige trebaju biti usredotočene na opstanak naroda i svakidašnji kruh.«

»Srušeni je režim«, nastavio je on, »počinio velike greške. 'Krivci' se moraju međutim pozvati na odgovornost zakonskim putem, a o težini njihove krivnje moraju odlučiti nezavisni i nepristrani sudovi. Individualni se osvetnički čini moraju sprečavati i onemogućavati.«

Na kraju svog unutrašnjopolitičkog razlaganja naglasio je kao poglavar Katoličke Crkve sljedeće: »Mi se ne protivimo opravdanom putu povijesnog napretka, već želimo pospješiti zdravi razvoj u svakom pogledu.«

»U crkvenim ćemo se pitanjima postaviti protiv svih ostataka nasilja i podmuklosti kojima se služio srušeni režim...« On je s punim pravom zahtijevao povratak slobode, kršćanskog vjeronauka, vraćanje institucija Katoličke Crkve i katoličkog tiska.«[121]

Kada je kasnije protivnička propaganda okrivila primasa da je želio ponovo uspostaviti polufeudalni predratni sistem i da je tražio da se Crkvi vrate njeni zemljišni posjedi, odlučno ga je uzela u zaštitu gospođa Anna Kéthly, socijaldemokratska ministarka Nagyove vlade: »Kardinal je potpomagao revoluciju i nipošto joj nije želio dati nazadnjački karakter. On nije želio dovesti natrag ni Horthyja, niti kapitaliste. Bio je spram nas lojalan...«[122] Istog je mišljenja bio i londonski sveučilišni profesor Hugh Seton-Watson, stručnjak za istočnoevropske probleme, prema čijem se mišljanju »kardinal Mindszenty nakon svog oslobođenja uopće nije ponašao poput reakcionara željnog osvete ili borbenog šovinista, već poput kršćanskog rodoljuba koji se zalaže za jedinstvo svoga naroda i za mirni zajednički život sa susjednim zemljama.«[123]

Primas je nakon proklamacije za radio uzvratio Tildyju posjet dolaskom u njegov stan u zgradi parlamenta. Zamjenik ministra predsjednika i njegova supruga primili su ga s iskrenom radošću. Razlike u mišljenjima koje su postojale između primasa i Tildyja nakon Drugog svjetskog rata, kada je Tildy bio šef vlade odnosno predsjednik, pale su u zaborav zahvaljujući zajednički pretrpljenim nevoljama u vrijeme Rákosijeva režima i zajedničkoj želji da se izgradi bolja budućnost.

Obojica su bili sumnjičavi spram sovjetskih obećanja. Uskoro su primili međutim povoljne vijesti o pregovorima kojima je bio pripremljen odlazak sovjetskih opsadnih četa, što ih je donekle umirilo.

Čitav se dan nije začuo ni jedan jedini pucanj. Stanovništvo glavnog grada već je počelo uklanjati ruševine. Čak je i vrijeme bilo neobično lijepo za to godišnje doba. Zrake sunca koje se smiješilo s vedra, plava neba milovale su poput nježnih majčinih ruku izgorjele kuće, barikade, žene koje su u dugim redovima stajale pred trgovinama živežnih namirnica i groblja na kojima su ispod svježeg cvijeća počivale stotine heroja: stari, mladi i djeca koji su svi umrli za nezavisnost svoje domovine i slobodu svoga naroda.

Primas se umoran, ali s pouzdanjem u bolju budućnost, vratio u svoj stan u dvoru. I te je večeri radio kao uvijek do kasno u noć i mnogo se molio. Tek je iza ponoći otišao u krevet. Nije međutim dugo spavao: probudilo ga je zvonjenje telefona. S druge se strane žice javio Tildyjev tajnik koji je kardinala u ime svog pretpostavljenog zamolio da smjesta krene u parlament, jer je došlo do obrata.

Istodobno je sovjetski general koji je vodio mađarsko-ruske vojne pregovore uhitio ministra obrane Pála Malétera i ostale članove mađarske delegacije, što je značilo neoprostiv prekršaj najosnovnijih propisa vojnog kodeksa časti. Uporedo sa sovjetskim kršenjem riječi počeo je također i napad neprijateljskih vojnih snaga na glavni grad.

Kada se primas vozio iz Budima u Peštu grmjele su stotine topova i noćno su nebo uvijek iznova parali sablasni bljesci.

U zgradi parlamenta sakupilo se više ministara, ali je ministar predsjednik Imre Nagy već opet otišao. Zavladao je potpuni kaos. U međuvremenu su ruski tenkovi sa svih strana opkolili parlament. Zamjenik ministra predsjednika je, kako bi spasio zgradu i život ljudi koji su se tamo okupili, dao

istaći bijelu zastavu. Kada je primas vidio da je besmisleno dalje ostati u parlamentu, htio je otići; njegov mu je tajnik javio međutim da su kola nestala. Također se doznalo da su zatvoreni mostovi preko Dunava.

»Koja je najbliža ambasada?« upitao je primas. »Američka«, odgovorio je tajnik. »Pođimo onamo!« odlučno je rekao primas. Podigli su svoje talare pod kaputе i krenuli. Provlačili su se između ruskih tenkova u pravcu obližnjeg Szabádsag-téra (Trga slobode).

Američki ambasador Edward Thompson Wailes prijateljski je primio kardinala. U roku od samo pola sata već je stigla dozvola predsjednika Eisenhowera kojom je primasu dao puno pravo na azil.

Nekoliko se tjedana kasnije saznalo u ambasadi da je netko iz Budimpešte, nije se moglo doznati tko je to bio, već dan prije, 3. studenoga, molio od Washingtona pravo azila za primasa. Taj je »netko« prema navodima stranih dopisnika bio ministar predsjednik Imre Nagy. To nije međutim nikada bilo dokazano. »Ako je Imre Nagy...«, piše ganuto primas, »zaista od Washingtona zatražio azil za mene, tada je njegov postupak bio svjedočanstvo plemenita držanja.«[124]

Borci za slobodu posvuda su pružali beznadni, ali herojski otpor sovjetskoj premoći. Ministar predsjednik Imre Nagy pokušao je i u vanjskopolitičkom pogledu sve moguće, kako bi dobio pomoć.

Primas je čitavom svojom moralnom snagom bio do kraja oslobodilačke borbe na njegovoj strani.

On je velikim anglosaksonskim novinskim agencijama dao intervju u kome je između ostaloga rekao sljedeće: »Izjavljujem da se tijekom oslobodilačke borbe ni na trenutak nije razmišljalo o ponovnom uspostavljanju predratnog političkog sistema. Nitko nije želio i ne želi izrabljivanje radničke klase. Naprotiv, činjenica je da je izrabljivanje radnika poprimilo proteklih godina takve razmjere da su se radnici naposljetku latili oružja, kako bi se toga oslobodili.«[123]

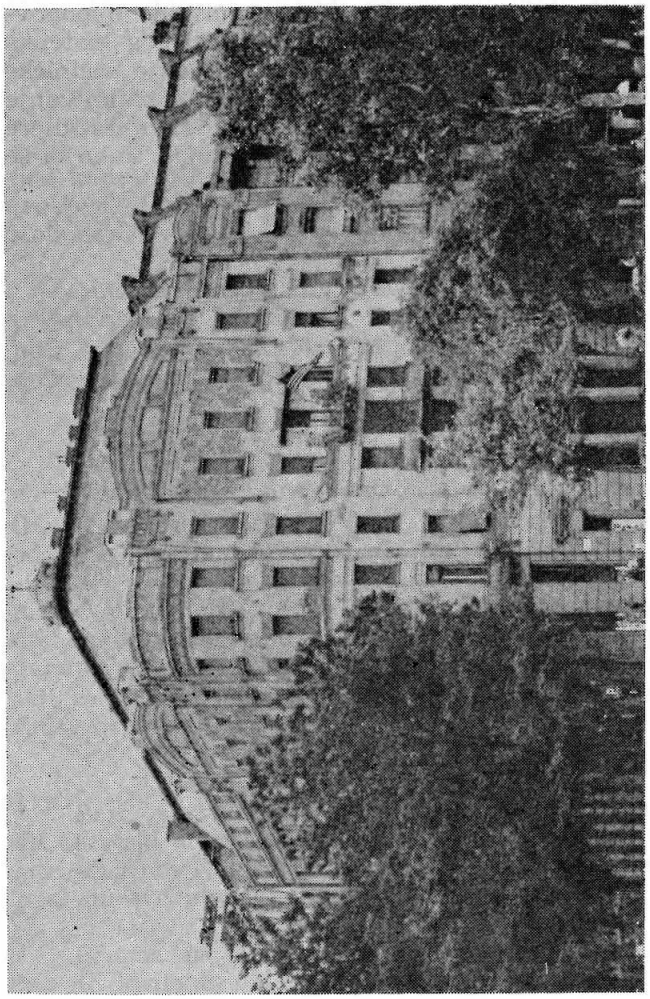

Zgrada američke ambasade u Budimpešti, gdje je kardinal zatražio azil.

GODINE UNUTRAŠNJE EMIGRACIJE

Ministar predsjednik koji je za samo nekoliko dana postao narodnim herojem, dobio je skupa s još nekolicinom svojih pristaša azil od jugoslavenske ambasade. Kádár je 21. studenog 1956. pismeno obećao Titu da izbjeglice smiju slobodno i bez opasnosti od kasnije kazne napustiti ambasadu i vratiti se svojim kućama. On je čak, budući da su zbog štrajka nedostajala prevozna sredstva, obećao da će ih dati autobusom prevesti kući. Autobus ih je sljedeći dan oko pola sedam čekao ispred ambasade. U njega su skupa s političarima ušla i dva namještenika ambasade, kako bi se osobno uvjerili hoće li Kadar održati svoje obećanje. Tek što je autobus odmakao nekoliko ulica dalje, opkolili su ga ruski tenkovi i kola političke policije. Ruski su časnici i pripadnici tajne policije koji su nasilno upali u autobus, prisilili jugoslavenske diplomate da izađu. Zatim su se autobusom punim zarobljenih putnika odvezli prema nepoznatom cilju. Članovi obitelji otetih političara koji su dobili vijest da će njihovi najbliži uskoro stići, zabrinuli su se zbog zakašnjenja i tražili od Kádára, svog osobnog znanca, objašnjenje. Kádár im je odgovorio kako ne zna što se dogodilo. Sljedeći je dan dao međutim objaviti službeno razjašnjenje prema kome su putnici autobusa sami zahtijevali da ih se odveze u inozemstvo. Kasnije je neki tajni sud osudio ministra predsjednika Imru Nagya, skupa s ministrom obrane Pálom Maléterom, na smrt, a 16. lipnja 1958. bili su smaknuti.

Progonitelji su i kardinalu Mindszentyju namijenili sličnu sudbinu: »Ubrzo nakon što sam prekoračio prag poslanstva, bili su dovezeni topovi i prijeteći upravljeni prema zgradi poslanstva.«[127] Ambasador Edward Thompson Wailes nije se međutim preplašio prijetnje. Moskva je očito također uvidjela da bi bilo nerazumno izazivati Sjedinjene Države. Stoga su se Rusi i njihovi mađarski pristaše umjesto tenkovima koji su bili povučeni, morali zadovoljiti jednim policijskim kolima ispred ulaza u ambasadu koja su tada dan i noć čekala spremna, kako bi se moglo uhititi primasa u slučaju da napusti zgradu.

Istodobno se bezobzirnim lažima raspirivala snažna propagandna kampanja protiv njega.

Isti dan kada je Imre Nagy bio na podli način uhićen, pokušalo se okaljati kardinalovu čast. »Mindszenty je bio taj«, glasila je izjava rumunjskoj novinskoj agenciji, »koji je izradio program protu-revolucije. On je želio likvidirati vladu Imre Nagya. Mindszenty je neprijatelj demokratskih i socijalnih tekovina, on je protiv reforme zemlje i protiv poduzeća koja su društvena svojina, vlasništvo naroda.«[128] Pri tome nije smetala ni okolnost što je primas prilikom izbijanja revolucije još bio u zatočeništvu, niti činjenica da je kardinal odlučno bio na strani Imre Nagya.

U ožujku 1957. rečeno je službeno: »József Mindszenty je bio pravomoćno osuđen na doživotnu robiju. Ta je presuda bila 1955. ublažena time što mu je kao mjesto boravka dodijeljena crkvena zgrada. To nije s obzirom na njegovu preostalu kaznu značilo amnestiju, već samo povlasticu. József Mindszenty podliježe dakle još i danae važećoj, pravomoćnoj osudi.«[129]

Govornik iz Ministarstva vanjskih poslova, kao i štampa i radio koji su zastupali službeno gledište, označili su azil koji nudi ambasada kao zloupotrebu diplomatskog imuniteta i kao diranje u unutrašnje stvari zemlje-gostoprimca.

Kardinala nisu zanimala ta opaka klevetanja i prijetnje. Daleko je više trpio zbog sudbine svoga naroda. »U ta sam strašna vremena neprestano morao misliti na pale heroje, na ranjenike, deportirane, na one koji su gladovali, na beskućnike i nebrojene izbjeglice. I na mlade studente koji su dospjeli na vješala... I na Honvéde iz Rétsága čiji je grijeh bio moje oslobađanje iz Felsöpeténya. Već me je zbog toga potresla vijest o smaknuću majora Pálinkása-Pallavicinija. On je morao zbog mene umrijeti...«[130]

S gorčinom je mislio na »neaktivni, pasivni, nemoćni Zapad«, koji je, na čelu s Ujedinjenim narodima, nudio kao pomoć borcima za slobodu samo prazne riječi. »Gomila ispraznih riječi i nemoć zapadnih sila«, zaključio je on »ostat će zauvijek povijesna sramota.«[131]

Njegova je jedina radost, jedina utjeha, bilo držanje pape Pia XII. koji je prijateljski podržavao pravednu stvar mađarskog naroda. Papa se poslužio svim sredstvima koja su mu bila na raspolaganju i u jednom se jedinom danu tri puta, u interesu Mađarske, obratio cijelom svijetu.

Budući da je štampa između ostalog okrivljavala primasa i za to da je zloupotrijebio pravo na azil, bili su Amerikanci dosta oprezni, kako ne bi dali nikakav povod za opravdanu optužbu. Njihov gost nije uopće smio izmjenjivati pisma s privatnim osobama, a s Vatikanom i Bijelom kućom smio

se dopisivati samo posredstvom ambasade. Kardinala su smjeli doduše posjećivati američki namještenici ambasade i diplomati drugih poslanstava skupa s članovima svojih obitelji, ali ne i mađarski namještenici ambasade. Svoju je staru majku smio primati svaka tri mjeseca u pratnji jedne od njenih kćeri. Kasnije je i drugim članovima njegove obitelji bilo dopušteno da ga viđaju. Inače ga Mađari, osim njegova ispovjednika, uopće nisu smjeli posjećivati, a malo je tko i od stranaca dobio dozvolu da s njim razgovara, mada ih je mnogo željelo vidjeti ga i s njim razgovarati. Zabilježio je, pomalo uvrijeđen, da ga Nixon, kada je kao potpredsjednik posjetio Mađarsku i kada je u ambasadi, u susjednoj dvorani držao sjednicu, uopće nije posjetio. Dvije su sestre predsjednika Kennedyja pribivale svetoj Misi. I drugim je, manje uglednim stranim posjetiocima bilo dopušteno da budu nazočni pri Svetoj žrtvi.

Primas koji je u svojoj vlastitoj domovini postao prognanikom, slavio je svoju prvu svetu Misu za vrijeme boravka u američkoj ambasadi na ambasadorovu pisaćem stolu, bez odjeće za služenje Mise, s domaćim kruhom i čašom za šampanjac kao kaležom. Kasnije mu je neki »pažljivi američki vojni svećenik« poslao sve potrebno za njegov oltar, kao i odjeću za služenje Mise iz Zapadne Evrope. 12. siječnja 1965., na pedesetu godišnjicu svoga svećeništva, dobio je kao poklon od pape zlatni kalež.

Njegova majka nije doživjela njegovu Zlatnu misu. Umrla je 5. veljače 1960., u dobi od osamdeset pet godina. Vijenac njena »polu-zatočena« sina položili su na njen grob talijanski ambasador, njegova supruga i supruga francuskog ambasadora. Atmosfera pogreba i pogrebne Mise bila je narušena nazočnošću mnoštva policajaca, dijelom u uniformi,

dijelom u civilnom odijelu. Oni su u pravom smislu riječi zaposjeli selo. Nije se moglo utvrditi zašto su to učinili. Možda je vlast računala s tim da će doći primas; možda se bojala demonstracija...

Kardinalovo je zdravstveno stanje bilo prvih godina zadovoljavajuće. A zatim se, od 1960. godine, ponovo javila Basedowljeva bolest, praćena smetnjama u krvotoku, visokim krvnim tlakom i srčanim poteškoćama. 1964. su nastupile želučane poteškoće, a 1965. se ponovo razbuktala plućna bolest koja se iza njegova boravka u Püspökszentlászlu držala izliječenom. Mindszenty je međutim, zahvaljujući brižnoj njezi američkih liječnika, opet ozdravio.

Namještenici i osoblje ambasade pokušali su s ljubavlju punom poštovanja olakšati kardinalu njegov teški položaj. Na njegovu stolu i oltaru nikada nije nedostajalo cvijeće. Nastojali su ispunjavati sve njegove želje, koliko god su to dopuštali propisi azilnog prava. Prilikom njegovih večernjih šetnji po vrtu uvijek ga je rado pratio netko od namještenika.

Kao što je činio čitava svog života, tako je i tijekom boravka u ambasadi rano ustajao, a kasno odlazio na počinak; mnogo se molio i mnogo je radio.

Za njegove mu je povijesne, filozofske, književne i političke interese bila od velike koristi bogata biblioteka ambasade. Zahvaljujući vezama biblioteke također se dokopao knjiga i rukopisa iz velikih budimpeštanskih knjižnica.

Tijekom godina sakupio je dosta materijala za svoja planirana djela, kao na primjer za biografije mađarskih svetaca, za svoj duhovni dnevnik i za svoja »Sjećanja«.

Njegovo je znanje bilo dostojno divljenja. Osim američkih i drugih stranih časopisa i novina koje je knjižnica redovno primala, čitao je svaki dan i mađarske časopise, tjednike i dnevne novine. On je to ponekad činio, kako sam priznaje, »s boli i dosadom.«[132] Svakodnevno je pregledao ne manje od dvadeset šest mađarskih novina.

Tako je imao priliku detaljno saznati o onoj crkvenoj politici kojom je režim tijekom manje od tri godine ponovo vratio na vodeće položaje svoje odane »mirovne svećenike«. Državna služba za crkvene stvari skupa s delegatima raznih biskupija ponovo je postala »de facto« — vođom crkvene uprave na nacionalnoj i regionalnoj razini.

Budući da je vlada napokon uvidjela kako ni klevetama protiv kardinala, niti naglašavanjem nepravednosti datog mu azila, ne može izvršiti pritisak na Vatikan i Bijelu kuću, promijenila je nakon godinu dana svoju taktiku. 16. siječnja 1958. rekao je ministar predsjednik na pitanja američkih novinara: »Mindszenty je katolički svećenik koji je pod papinom paskom. Mi s Vatikanom nismo doduše u diplomatskim odnosima, ali svejedno poštujemo papu kao poglavara Crkve; ako on dakle odredi da Mindszenty treba ostati u američkoj ambasadi, poštovat ćemo i tu odluku. Odgovara li njima tamo imati u sebe Mindszentyja kao gosta, neka bude tako.«[133]

Kardinal Mindszenty, a skupa s njim i odani mu svećenici i vjernici, crpili su hrabrost i utjehu iz saznanja da mogu biti sigurni u suosjećajnu i bodreću ljubav pape Pia XII. koji je dobro poznavao ideologiju i političku diktaturu i znao razlikovati istinu od propagande.

Primas je svoju bol zbog papine smrti 9. listopada 1958. izrazio sljedećim riječima: »Jadna Mađarska! Sada je i Pio XII. otišao...«[134]

KARDINAL MINDSZENTY I POLITIKA MIROLJUBIVE KOEGZISTENCIJE

Na početku se činilo kao da je nasljednik, papa Ivan XXIII. želio spram Sovjetskog Saveza, te srednje — i istočnoevropskih republika, nastaviti politiku pape Pia XII.

Neposredno nakon što je bio izabran za papu, poslao je brzojave nadbiskupu Stepincu iz Zagreba i esztergomskom nadbiskupu Mindszentyju. Brzojav koji je poslao mađarskom primasu imao je sljedeći sadržaj:

»Našem voljenom Sinu, kardinalu Mindszentyju, nadbiskupu Esztergoma.

U dubokoj boli zbog toga što Te prilikom Našeg izbora na prijestolje Katoličke Crkve nismo mogli ovdje u Rimu s očinskom ljubavlju zagrliti, šaljemo Tebi, svom dragom Sinu, svoj očinski blagoslov kao zalog Božje milosti.

Ivan XXIII.«[135]

Papa je u svom prvom proglasu, upućenom gradu Rimu i svim stanovnicima Zemlje rekao sljedeće: »Naše misli pripadaju prije svega onim biskupima, svećenicima, redovnicima i vjernicima koji žive među narodima gdje katolička vjera ili uopće ne uživa slobodu ili je uživa samo djelomice, gdje se bezobzirno krše sveta prava Crkve, gdje su vrhov-

ni pastiri prognani u izgnanstvo ili protjerani iz svojih službi ili se sprečavaju u slobodnom vršenju svoje službe. Oni trebaju znati da Mi s njima dijelimo sve nevolje, strahove i svu gorčinu...«[136]

U drugoj je polovini njegova kratkog vladanja Katoličkom Crkvom došlo međutim do potpuna obrata u njegovu držanju. Ivan XIII. je vjerovao u stvarno oslobađanje od utjecaja staljinističke politike u Sovjetskom Savezu i u primjenu politike miroljubive koegzistencije. Tako je slijedio primjer Sjedinjenih Država i u svojoj enciklici »Pacem in Terris«, objavljenoj 11. travnja 1963. navijestio mogućnost praktične suradnje s komunistima. Pritom nije imenovao nijednog određenog komunistu, ali su njegov ljubazni doček Hruščovljeve kćeri i zeta, kao i druge geste političke vrste jasno izrazile da je papa u prvom redu mislio na njih.

Nova je politika »otvaranja u lijevo« naišla na Zapadu na različiti odjek.

Ugledni je francuski dominikanac, pater Congar, govorio u svom komentaru s obzirom na papinu okružnicu već o mogućnosti da Hruščov, traži — kao nekada Napoleon — »modus vivendi« s Rimom.[137] Drugi su opet upozoravali zagovornike nove vatikanske politike na to da tijekom oslobađanja od staljinističke politike i od objave politike »miroljubive koegzistencije« nije u položaju Crkve ni u Sovjetskom Savezu, niti u satelitskim državama došlo ni do kakva poboljšanja koje bi se moglo ozbiljno shvatiti.

Komunisti sa svih strana pozdravili su objavljivanje »Pacem in Terris« s jednodušnim odobravanjem. Držali su da je Vatikan napokon uvidio neuspjeh svoje dotadašnje reakcionarne politike. »Mirovni svećenici« i »napredni katolici« vidjeli su u enciklici opravdanje svog vlastita shvaćanja.

Ivan XXIII. je primasu, istodobno s pozivom na drugi period koncilskog vijećanja, ponudio putem kardinala Königa službu u kuriji. I to je također spadalo u papine susretljive geste spram Moskve i Budimpešte.

Papa se, prema kardinalovu iskazu, propitivao — bez ikakova požurivanja — bi li on bio spreman doći u Rim ako papa zauzvrat ponovo popuni ispražnjena biskupska sjedišta. Primas je u vezi s tim zabilježio: »Odgovorio sam mu kako bih njegove planove držao dobrima kada bi on pomoću njih izborio slobodu Crkve.«[138]

Pregovori između Mađarske i Vatikana koji su počeli u travnju 1963. i bili nakon smrti pape Ivana XIII, 3. lipnja 1963., nastavljeni pod njegovim nasljednikom, papom Pavlom VI, završili su godinu i po kasnije, 15. rujna 1964.

Uspjeh dugih pregovora bio je veoma slab.

Dokument označen kao »djelomična nagodba« omogućio je imenovanje jednog nadbiskupa i pet biskupa koje prethodno mora prihvatiti vlada. Njime se nadalje određivalo polaganje prisege biskupa i svećenika stavljanjem ruke na Ustav, a Papinski Mađarski Institut koji je djelovao u Rimu, dobio je novi status.

Kardinal Mindszenty je držao da su pregovori donijeli mađarskom katolicizmu samo tešku štetu.

»Djelomična nagodba« i nova istočna politika nisu ni u samom Vatikanu naišle na jednoglasno odobravanje.

Monsignore Zágon koji je kasnije kao osobni papin opunomoćenik Pavla VI. pregovarao s primasom, rekao je u svojoj propovijedi koju je držao 13. lipnja 1965. prigodom primasova zlatnog svećeničkog jubileja: »Onaj tko ne poznaje samo 'djelomičnu nagodbu', već i cjelokupni sadržaj pregovora, taj ne sumnja u to da ti pregovori potvrđuju Mindszentyjevu ulogu.«

6. ožujka 1966. prenio je kardinal König svom kolegi u Budimpešti zaključke koncila. Dojmovi koje je stekao tijekom svog boravka u mađarskom glavnom gradu nisu bili povoljni.

Poglavar mađarske Crkve priopćio je svom austrijskom kolegi prilikom izmjene misli da ne prihvaća amnestiju koju su mu ponudili, već traži svoju rehabilitaciju. Nakon što bi uslijedila ta rehabilitacija, te ako bi to služilo dobru Crkve — objasnio je — bio bi spreman pregovarati i eventualno napustiti zemlju. To je odlučno i dosljedno držanje mučenika-primasa potaklo vatikanskog »ministra vanjskih poslova«, Agostina Casarolija, da izjavi sljedeće: »Mindszenty je poput granita i umije biti isto tako neugodan poput granita.«[141]

U listopadu 1967., kada je predsjednik Johnson nakon dugo godina ponovo poslao u Budimpeštu svoga poslanika, javljale su novinske agencije da je poslanik Hillenbrand prekinuo u Beču svoje putovanje, kako bi tamo čekao rasplet slučaja Mindszenty. Primas je, doznavši tu vijest, izjavio da će »kao nedobrodošao gost« odmah nakon dolaska poslanika napustiti zgradu ambasade. To bi imalo za posljedicu njegovo ponovno uhićenje. Svoju je namjeru promijenio samo na izričitu molbu pape Pavla VI. »Ako papa tako želi«, rekao je kardinalu Königu koji mu je osobno prenio papinu molbu, »ostat ću. Time želim i ja dati primjer pokornosti Svetom Ocu.«[142]

U siječnju 1969. ostvaren je novi »djelomični sporazum« između mađarske vlade i Sv. Stolice prema kome je papa, nakon prethodnog odobrenja vlade, smio imenovati vrhovne pastire ako je bila slobodna neka biskupska ili nadbiskupska stolica. Vatikanski je govornik koji je javnosti objavio novi »djelomični sporazum«, objasnio da stajalište Vatikana u slučaju Mindszenty ostaje nepromijenjeno: zakoniti vrhovni pastir Esztergoma ne može zbog ometanja vršiti svoju službu.

Propaganda je pokušala tijekom pregovora izvršiti pritisak na Vatikan time što je razglasila kako primas boluje od teške bolesti prostate i mora biti operiran, ali neće pristati da se operacija izvrši u nekoj budimpeštanskoj klinici. Na tu je vijest kardinal König otputovao u Budimpeštu, kako bi posjetio svog teško bolesnog kolegu. Primasa je, na svoje iznenađenje, zatekao pri najboljem zdravlju. Mindszenty je svog posjetioca pozdravio uz sljedeći poziv: »Dođite i osobno se uvjerite je li istina što pišu novine.«[143] Bečki je nadbiskup, vrativši se iz mađarskog glavnog grada, priopćio reporterima, osim što je opovrgao propagandu, da primas pod danim okolnostima nije spreman napustiti zemlju.

Primas se mogao s punim pravom pozvati na to da ni taj drugi »djelomični sporazum« nije ništa promijenio u žalosnom položaju mađarske Crkve. Ispražnjene su biskupije dobile doduše biskupe, ali je vodstvo i dalje ostalo u rukama Državne službe za crkvene stvari. Ni izjava predsjednika te službe, Józsefa Prantnera, nije mogla navesti primasa da popusti. Izjava je glasila: »Mindszenty je sam sebe isključio iz mađarskog života. Povijest ga je ostavila daleko iza sebe. On je počinio protuzakonita djela. Mi smo unatoč tome spremni njegov slučaj riješiti na način koji odgovara stvarnosti i interesima obiju strana.«[144]

U listopadu 1970. pregovarao je više dana vođa Službe za crkvene stvari, u pratnji svoga zamjenika, s nadbiskupom Casarolijem u Vatikanu. Poslanici iz Budimpešte su tijekom pregovora prenijeli molbu vlade da papa na mjesto esztergomskog nadbiskupa postavi umjesto Mindszentyja nekog drugog. Sveti Otac je, u svom odgovoru ostavši vjeran svom dotadašnjem stajalištu, dao na znanje da nije spreman lišiti esztergomskog nadbiskupa njegove službe, niti na njega vršiti pritisak, kako bi napustio zemlju. Papa će, rekao je nadbiskup Casaroli, i ubuduće poštovati kardinalove odluke donijete njegovom slobodnom voljom.

Sljedeće se godine sve međutim posve promijenilo.

28. rujna 1971. cjelokupnu je svjetsku javnost iznenadila vijest da je kardinal Mindszenty dobio od vlade u Budimpešti amnestiju i na izričitu papinu želju otputovao u Rim.

Govorilo se da je Sveta Stolica naposljetku ipak popustila zahtjevu mađarske vlade.

Primasa u stvari nije prisilila Budimpešta da ode u egzil, već je to prije bilo djelo Washingtona.

Isti onaj József Mindszenty koga je američki ambasador 1956. nazvao simbolom slobode, napustio je 1971., u vrijeme Nixonove vlade, ambasadu Sjedinjenih Američkih Država kao »nepoželjni gost«. Kao obrazloženje za otkazivanje gostoprimstva poslužila je tvrdnja kako ostarjeli crkveni dostojanstvenik »zbog svog lošeg zdravstvenog stanja« suviše pada na teret osoblju ambasade. Kardinal koji se već godinama nalazio u najboljem tjelesnom i duševnim stanju, znao je međutim i pismeno zabilježio, da je on bio »zapreka politici popuštanja«.[145]

Vlada je omogućila legalnost odlaska u inozemstvo davši osuđenom primasu amnestiju. Budući da se ona ipak pribojavala da će primas odbiti pomilovanje, nije mu dotični dokument bio uručen u ambasadi, već mu je bio naknadno poslan. Odgovor koji je primas poslao na adresu ministra pravde glasio je kako slijedi: »Nekoliko dana nakon što sam napustio svoju domovinu saznao sam da mi je vlada naknadno poslala izvješće o amnestiji. Tu amnestiju koju nisam tražio tijekom proteklih petnaest godina i koju nisam prihvatio ni kada mi je bila ponuđena, također i sada odbijam, s obrazloženjem: popravljanje pravnog zlodjela može biti samo rehabilitacija i ništa drugo.«[146]

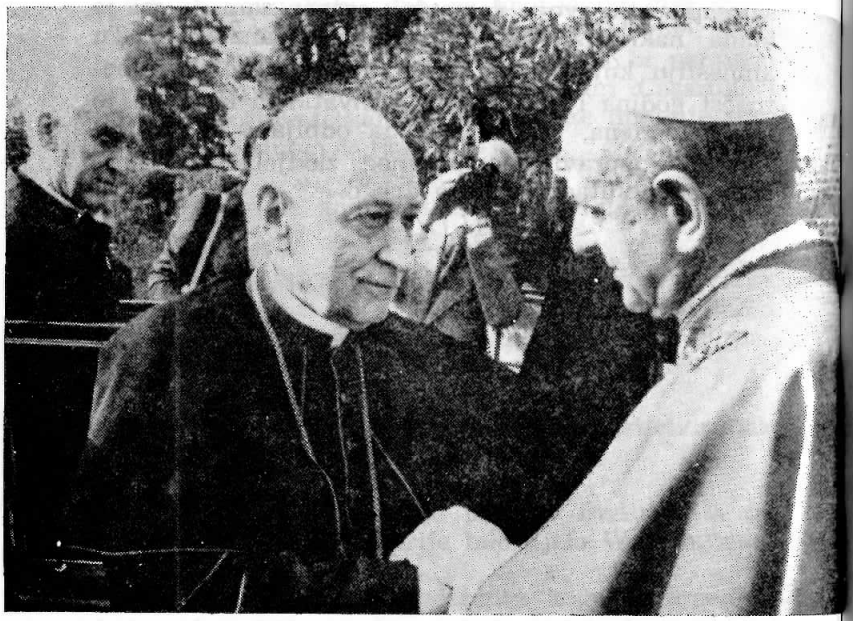

Papa Pavo VI dočekuje kardinala Mindszentya u Rimu 1971.

»NEPOŽELJNI GOST« ODLAZI

25. lipnja došao je prelat József Zágon u Budimpeštu kao osobni papin izaslanik. Monsignore Zágon koji je potjecao iz Mađarske, bio je kanonik bazilike Maria Maggiore u Rimu i službenik visoka ranga jedne kongregacije. On je kardinalu Mindszentyju službeno priopćio kako vlada Sjedinjenih Država, s obzirom na njegovu starost i promijenjenu političku situaciju, drži poželjnim da on napusti ambasadu.«[147]

Primas je međutim tijekom trodnevna raspravljanja stekao iz papinih diplomatskih sastavljenih rečenica dojam da poglavar Crkve nije imao što prigovoriti stajalištu Bijele kuće. Naprotiv! Papa je to smatrao povoljnom prilikom da napusti svoje dotadašnje držanje i da kardinalu koji je boravio u »polu-zatočeništvu« preporuči odlazak iz zemlje. U vatikanskom se poluslužbenom listu »Osservatore Romano« tumačilo da je papa tako postupio u nadi da će udaljavanjem kardinala biti uklonjena prepreka koja je onemogućavala dobar odnos između mađarske države i Crkve.[148]

Vatikanski su diplomati očito već prije putovanja papinih izaslanika u Mađarsku razgovarali o problemu primasova odlaska u inozemstvo s mjerodavnim osobama vlade u Budimpešti. To je bilo vidljivo iz zapisnika koji je primasu bio uručen nakon njegovih razgovora s monsignorom Zágonom, kako bi ga potpisao.

U prvoj je točki protokola bilo riječi o tome da će njegovo svojstvo kardinala kao nadbiskupa i primasa ostati netaknuto, ali mu se oduzimaju prava i dužnosti vezane uz obavljanje njegove službe u domovini. Nadalje je bilo zapisano da će biskupijom umjesto primasa upravljati Apostolski administrator koga će imenovati Rim.

Druga je točka sadržavala uvjet da primas ne smije ni davati izjave za javnost, niti objavljivati okružnice, već mora »posve tiho i mirno« napustiti zemlju.

U trećoj se točki od njega zahtijevalo obećanje da u inozemstvu neće davati nikakve izjave koje bi mogle »smetati odnosima Apostolske stolice spram mađarske vlade ili bi vrijeđale mađarsku vladu ili Narodnu republiku.«

Četvrta je točka imala namjeru da se primas posve ušutka. Od njega se naime zahtijevalo da svoje memoare drži u tajnosti i da ih ne objavljuje; svoje je rukopise trebao »oporučno ostaviti Svetoj Stolici koja bi se onda u povoljnom trenutku pobrinula da oni budu objavljeni.«

Posljednja je stavka protokola glasila: »Vaša eminencija može, izuzevši uvjete sadržane u točkama 1-4, kao slobodan čovjek, bez ograničavajućih obveza, otići u inozemstvo.«[149]

Kardinal nije želio potpisati taj protokol koji je bio sastavljen isključivo u skladu sa željama i interesima vlade.

On je nakon odlaska papinih izaslanika napisao dva pisma: prvo predsjedniku Nixonu, drugo papi.

Predsjednika Sjedinjenih Država je izvijestio o situaciji i upitao ga ne bi li bilo moguće da i dalje

ostane u ambasadi. Nixon mu je u svom »neočekivano brzom« odgovoru koji je bio napisan »učtivim tonom«, preporučao da se prilagodi svojoj teškoj sudbini. »Iz tog mi je pisma«, rekao je primas, »postalo jasno da ću odsada zaista biti nepoželjan gost u ambasadi. Nakon svega sam toga mogao dakle birati samo između dviju mogućnosti: napustiti ambasadu i ujedno sam sebe predati političkoj policiji ili — prema papinoj želji — otputovati na Zapad.«[150]

Da je mogao postupiti onako kako mu je govorilo njegovo srce, izabrao bi prvo rješenje. Kada je papi priopćio da će napustiti američku ambasadu, također mu je dao na znanje da preostali dio svoga života želi provesti »na mađarskom tlu, među svojim voljenim narodom, bez obzira na ono što ga očekuje.« Još je dodao: »Ako bi to međutim onemogućile strasti neprijateljstva spram mene ili važni razlozi, gledano sa stanovišta Crkve, tada ću ponijeti najteži križ svoga života: Bit ću spreman napustiti svoju domovinu, kako bih u izgnanstvu vršio pokoru za Crkvu i za svoj narod. Ponizno polažem tu žrtvu pred noge Vaše Svetosti. Uvjeren sam da i najveća osobna žrtva postaje beznačajnom kada se radi o stvari Boga i Crkve.«[151]

Papa mu je također odgovorio putem pošte. On je, ne spomenuvši ni jednom riječju uvjete nepotpisana protokola, primio na znanje da je kardinal spreman napustiti zemlju. Nakon toga je pisma ponovo prelat Zágon došao u Budimpeštu. Po njemu je papa Pavao VI. zamolio kardinala da po mogućnosti dođe u Rim već na otvorenje biskupske sinode.

Budući da papa u svom odgovoru nije ni spomenuo uvjete, smio je primas s pravom stvoriti

zaključak kako Vatikan, odnosno mađarska vlada, ne inzistiraju da se ti uvjeti strogo poštuju. Tek mu je kasnije, nakon punih trinaest mjeseci, kada su iz toga nastale teške komplikacije, stavljeno na znanje da je »Sveta Stolica u ljetu 1971. dala vladi obećanje kojim jamči da primas neće u inozemstvu poduzeti, ni išta reći što bi moglo izazvati nezadovoljstvo vlade. »Kardinal je na to odvratio da prilikom pregovora koji su od 25. do 28. lipnja 1971. održani između njega i osobna izaslanika Svetog Oca, nije bila spomenuta ta okolnost: »Da sam znao za takvo obećanje, bez sumnje bih Svetog Oca zamolio da obustavi sve pripreme koje su se vršile u vezi s mojim odlaskom u inozemstvo.«[152]

»Izgnanik je«, kako je kardinal sebe gledao od toga dana, napustio zemlju 28. rujna 1971. s vatikanskim diplomatskim pasošem. U njegovoj je pratnji sjedio u kolima prelat Zágon. U Beču je primasa dočekao nadbiskup Casaroli, kako bi ga u avionu pratio do Rima. Od rimskog se uzletišta vozio u Vatikan s kardinalom-državnim sekretarom Villotom.

Na ulazu u Torre di S. Giovanni, Kulu Sv. Ivana preuređenu u svratište, primio ga je papa osobno s visokim poštovanjem. On je svoga gosta zagrlio, uzeo svoj križ koji mu je visio na grudima i objesio ga primasu oko vrata; stavio je svoj vlastiti biskupski prsten na njegov prst, a zatim ga je, držeći ga za ruku, odveo u zgradu. »Papa mi je i kasnije«, izjavljuje kardinal, »gotovo svakodnevno pružao znakove očinske blagonaklonosti. Bio sam duboko dirnut kada mi je bilo dopušteno da prilikom svete Mise prigodom otvorenja biskupske sinode koncelebriram s njegove desne strane.«

Papa je u svom govoru rekao: »... naš je veleČasni brat, József kardinal Mindszenty, nadbiskup

Esztergoma, ... željno očekivani gost koji ... s nama slavi Misu... On je simbol neuništive snage koja ima svoj korijen u vjeri i nesebičnoj predanosti Crkvi. On je to dokazao najprije svojom neumornom djelatnošću i ljubavlju, zatim molitvom i dugom patnjom. Slavimo Gospodina i kažimo skupa i iz dubine srca »Ave« tom prognanom i nadasve uglednom vrhovnom pastiru!«

Papa ga je nakon Mise primio za ruku i osobno izveo iz Sikstinske kapele. Slične su mu počasti također ukazivali kardinali i biskupi koji su sudjelovali na sinodi. Mnogi su ga od njih posjetili. I on je posjetio upravitelje Državnog sekretarijata i raznih službi kurije. Molio se u četiri velike bazilike i s dubokim poštovanjem celebrirao uz grob velikog pape Pia XII. u crkvi Sv. Petra.

Dirljiv prijem koji je papa Pavao VI. priredio prognanom kardinalu Mindszentyju komentirao je dio štampe kao završni čin primasove herojske, tragične karijere. Očigledno su i oni, odgovorni za novu istočnu politiku Vatikana, protumačili sebi taj prijem na sličan način; to dokazuje da oni zapravo nisu poznavali tog doduše starog, slabog crkvenog dostojanstvenika, ali ujedno i čovjeka blagoslovljena izvanrednom sviješću o svojoj misiji i jedinstvenom snagom volje. On je silno želio da nakon dvadeset tri godine prisilne šutnje, svoju preostalu snagu ponovo stavi u službu Boga i Crkve.

Primas je već prilikom svojih pregovora u Budimpešti s osobnim papinim izaslanicima izjavio da bi u austrijskom glavnom gradu želio stanovati u svećeničkom sjemeništu koje je osnovao njegov veliki prethodnik, primas Péter Pázmány. Kardinala je tamo nakon rektorove smrti očekivao prikladan stan. On je, međutim, na svoje veliko iznenađenje, saznao kako se o njegovoj želji da se tamo smjesti

uopće nije razgovaralo s crkvenim i svjetovnim nadleštvima u Austriji. Morao je odlučno nastupiti, kako bi se poduzeli potrebni koraci.

Rim je napustio 23. listopada 1971., da bi krenuo u Beč.

On o tome piše: »Taj sam dan opet celebrirao sa Svetim Ocem. Pri svetoj su Misi sudjelovali mađarski svećenici i redovnici koji su boravili u Rimu. Oni su pjevali mađarske pjesme. Kada smo nakon svete Mise otišli u sakristiju pustio je papa da svi tamo nazočni odu, a tada mi se obratio na latinskom: »Ti jesi i ostaješ nadbiskup Esztergoma i primas Mađarske. Radi dalje, a budeš li imao poteškoća, uvijek se s povjerenjem obrati Nama!«

Zatim je pozvao monsignora Zágona kome je još u mojoj nazočnosti na talijanskom jeziku objasnio: »Njegovoj ću eminenciji pokloniti svoj kardinalski plašt, kako bi ga u hladnoj zemlji štitio od hladnoće i sjećao ga na ljubav i visoko poštovanje koje spram njega gajim.«

Monsignore Zágon je bio opunomoćen da mi u ime Svetog Oca jamči da moja sudbina ni na koji način neće biti podređena drugim ciljevima. Govorio je kako kardinal mora ostati nadbiskupom Esztergoma i primasom Mađarske.«[153]

Prvi su dojmovi izgnanog crkvenog dostojanstvenika u austrijskom glavnom gradu bili mješoviti.

Bio je duboko dirnut zaista bratskom ljubavlju kojom su ga primili bečki nadbiskup i stanovništvo grada. »Za mene je velika čast«, rekao mu je kardinal König, »što smijem biti gostoprimac Vašoj eminenciji... Sretni smo što Vas možemo pozdraviti kao gosta u svojoj zemlji i nadamo se da će Vaša eminencija još mnogo godina moći među nama

uživati u miru i slobodi, tu u ovom gradu gdje je toliko mnogo Vaših zemljaka našlo drugu domovinu.«[154]

S druge je strane primasa ispunjavalo dubokom boli to što je nekoliko političara i novinara shvatilo pola rečenice iz njegove okružnice upućene Mađarima u slobodnim zemljama kao napad na njegovu zemlju — gostoprimca, Austriju. Ta je pogrešno shvaćena ili krivo protumačena rečenica glasila: »S vjerom i nadom u Boga prekoračili smo prag zatvora i provizornu, smrtonosnu granicu...« Oni koji su tu rečenicu krivo shvatili ili namjerno pogrešno protumačili tvrdili su da primas time osporava valjanost austrijsko-mađarske granice utvrđene nakon Prvog svjetskog rata. Primas je po svom tajniku pokušao popraviti nesporazum izjavivši da je pod »provizornom i smrtonosnom granicom« mislio Željeznu zavjesu. Također je i savezni kancelar Kreisky držao to razjašnjenje zadovoljavajućim.

Primasovo je razjašnjenje izazvalo međutim ponovo nezadovoljstvo vatikanske diplomacije. On je iz Rima primio uputu da ubuduće za sve svoje izjave i čak svoje crkvene propovijedi mora unaprijed tražiti mišljenje Svete Stolice.

Odgovor kardinala—mučenika na to duboko ponižavajuće pitanje glasio je kako je on spreman na to da papa uvijek daje svoj sud o onom što on namjerava izjaviti, ali pod uvjetom da to čini isključivo i samo papa.

Kardinal Mindszenty među svojim narodom rasijanim po svijetu

TROSTRUKA ZADAĆA U IZGNANSTVU

»Kada sam pošao u progonstvo«, piše primas, »malo me je tješila pomisao da ću, bude li mi Bog podario život i snagu, i u inozemstvu moći služiti trostrukom vrijednom cilju, naime: kao mađarski primas uzeti stotine tisuća katolika bez domovine pod svoju zaštitu, objavljivanjem svojih memoara skrenuti pozornost svjetske javnosti na opasnost boljševizma i zauzimati se za sudbinu svoga naroda.«[155]

Zadivljujuće je s kakvim je oduševljenjem i odlučnošću osamdesetogodišnji crkveni dostojanstvenik sa svojim mučenim tijelom i svojim duhom podvrgnutim mnogim kušnjama sudbine, pristupio rješavanju trostruke zadaće.

Ustajao je oko šest sati ujutro, a rijetko odlazio u krevet prije ponoći. Spavao je zapravo na madracu položenom na goli pod, što je znala međutim samo njegova najbliža okolina. Osim svete Mise, svojih meditacija i molitvi, te kratke popodnevne šetnje po vrtu, cijeli je svoj dan posvetio radu. Kada je jedan od njegovih bliskih suradnika poveo riječ o tom napornom radnom tempu i naročito napornom noćnom radu, branio se kardinal, uz svoj vragoljasti smiješak, riječima: »Znate, u zatvoru se već oko šest sati moralo leći i namučen dočekati šest sati ujutro kada se ustajalo. Tada sam rekao: budem li jednom opet slobodan, nikada više neću ići spavati prije ponoći. Sada se toga držim...«[156]

Primao je mnogobrojne posjetioce, a dopisivao se s još više ljudi. Osoblje iz njegova tajništva i ureda tek je uz velike poteškoće uspijevalo ići ukorak s njim.

I mada je u inozemstvo došao posve siromašan, od prvog je trenutka davao dobrotvorne priloge. Od raznih je dobrotvora dobivao naime novac za svoje osobne potrebe, ali je te poklone odmah prosljeđivao osobama i institucijama kojima je bila potrebna pomoć.

Sveta Stolica nije prihvatila njegov plan da osnuje organizaciju koja bi mogla, pod njegovim vodstvom, preuzeti dušobrižništvo nad oko jedan i po milijun mađarskih katolika koji su živjeli zapadno od Željezne zavjese. Stoga je on odlučio sam poduzeti »pastoralna putovanja« po Evropi, po Sjevernoj Americi, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu i Južnoj Africi.

Svoj je dušobrižnički program putovanja ovako odredio: »Dokle me god Bog bude držao na životu i dao mi zdravlje, ići ću svuda kamo me budu pozvali, gdje će me s radošću primiti i gdje će moj posjet imati smisla.«[157] Naknadno možemo zaključiti da je bio pozvan na veoma mnogo mjesta i svuda je bio primljen s iskrenom radošću, a nijedan od njegovih posjeta nije ostao bez smisla.

Prvobitno planirani okvir njegovih posjeta — posjeti mađarskim katolicima — već se prvom prilikom, između 20. i 24. svibnja u Zapadnoj Njemačkoj, pokazao preuskim. Osim njegovih katoličkih vjernika željeli su ga naime vidjeti i čuti također i protestantski Mađari, pa čak i Nijemci. Ista je situacija bila i u drugim evropskim i prekomorskim zemljama. Crkveni su i svjetovni govornici, novinski članci, radio i televizijski komentari jednoglasno izjavljivali kako kardinal Mindszenty ne pripada samo

Mađarima, već prije svim narodima, čitavom kršćanstvu, cjelokupnom slobodoljubivom čovječanstvu koje ljudska prava drži svetima i nepovredivima.

Gdje god se pojavio, došli su Mađari izdaleka i u gomilama ga okružili. Gotovo se svuda moglo vidjeti slične prizore kao u Bambergu ili Montrealu gdje se, prema izvješćima, nije takoreći ni iglu moglo baciti na pod, jer su Mađari ispunili Crkvu do posljednjeg stajaćeg mjesta.

Tijekom njegovih posjeta u Austriji i Njemačkoj naročitu mu je radost pričinjavalo što je prilikom većine bogoslužja i izvancrkvenih svečanosti mješoviti zbor odnosno plesna grupa mađarske gimnazije iz Sjeverne Bavarske prije i nakon njegovih propovijedi davala svojim nastupom umjetnički okvir.

I drugdje se također pogled izgnana crkvenog dostojanstvenika ožario kada je primijetio da u redovima njegovih slušalaca ne nedostaju ni mladi ljudi.

Prilikom zajedničkih bogoslužja i svečanosti Mađara i onih koji su govorili drugim jezicima, isto se tako pojavljivalo toliko mnoštvo ljudi da su se često i najveće crkve i dvorane pokazale premalima. Pri svetoj Misi koju je kardinal držao u crkvi Srca Isusova u Bruxellesu zajedno s više biskupa i brojnim mađarskim, belgijskim i nizozemskim svećenicima, sudjelovalo je sedam tisuća vjernika. Isto popodne, prilikom svečanosti u golemoj dvorani Palače likovnih umjetnosti u koju stane 2700 ljudi, za mnogo stotina nije bilo mjesta. U velikom se britanskom industrijskom središtu Manchesteru više tisuća radnika i službenika pokušalo ugurati u katedralu, kako bi pribivali svetoj Misi koju su koncelebrirali kardinal i tri biskupa, kao i sto dvadeset svećenika. U Fatimi, prošteništu Svete Djevice Marije, sudjelovalo je u procesiji 300.000 hodočasnika.

Primasa nisu međutim primali s visokim poštovanjem samo vjernici i njihovi pastiri, već su to na isti način činili i svjetovni vođe. Njegovi su ga kolege, kardinali i biskupi, pozdravljali kao čovjeka duboke i nepokolebljive vjere i kao istinskog mučenika. U Londonu je više od 130 poslanika potpisalo sljedeću međupartijsku proklamaciju: »Velika Britanija dobrodošlicom pozdravlja kardinala Mindszentyja kao najistaknutijeg evropskog borca za slobodu koji je bez straha od nacionalsocijalističkog i staljinističkog ugnjetavanja hrabro pružio otpor i zbog toga morao podnijeti progon i zatočeništvo.«[158] Kanadski ga je ministar vanjskih poslova Sharp pozdravio riječima: »U Józsefu Mindszentyju, istinskom heroju i mučeniku, pozdravljam najvećeg čovjeka našeg doba...«[159] Mnoštvo mu je vjernika posvuda radosno klicalo, čak su i u crkvi neprekidnim pljeskom izražavali svoju radost. Mlade su majke visoko podizale svoju djecu, kako bi ih blagoslovio.

Prognani kardinal koji je putovao svijetom kao dušobrižnik nije tražio da mu se odaju počasti, niti je u tome uživao. Jedan od njegovih sljedbenika koji mu je više puta bio u pratnji, piše u vezi s tim: »On ih je primao na znanje, ali i odmah odbijao, kao da je želio reći: 'sve je samo milost i ja sam zahvaljujući toj milosti ono što jesam'.«

Promatrač oštra oka nastavlja: »U svojim govorima nikad nije tražio pljesak, nikada nije govorio o sebi, o svojim patnjama i ponižavanjima, nije se bunio i nije optuživao; on uvijek samo priopćuje stare i vječno nove božanske istine, one za koje je svoj život stavio na kocku i koje još i danas drži jedinim pravim putem za svoj narod i za čitav svijet.«[160]

Njegovi govori i propovijedi nisu bili kratki. Ono što je želio reći zorno je prikazao pomoću

primjera iz Svetog Pisma, iz života svetaca, iz svjetske povijesti, a naročito iz mađarske povijesti. Govorio je uglavnom mađarski koji je bio prevođen. Njegovi su slušaoci unatoč tome ostajali vjerno i ustrajno sjediti na svojim mjestima, jer im je to što su slušali govorio pravi vjernik i mučenik. Slušali su tog crkvenog dostojanstvenika koji je nakon više desetljeća teških iskušenja, s osamdeset godina na plećima, krenuo na putovanja kao dušobrižnik, kako bi još, prije nego što njegova usta zauvijek zanijeme, pred čitavim svijetom položio svjedočanstvo o istini Kristova evanđelja.

Tijekom kardinalovih dušobrižničkih putovanja češće se događalo da je on u jednom tjednu držao Misu i propovijedao na pet do šest različitih mjesta, držao govor prilikom svečanosti, posjećivao crkvene i svjetovne vođe, primao delegacije, stajao na raspolaganju štampi, radiju i televiziji..., a osim toga sa stotinama vjernika, naročito Mađara, uspostavljao osobnu vezu. On je naime svuda kamo su ga pozvali postavio uvjet da se svima koji ga žele sresti pruži za to priliku i vrijeme. Bilo je mjesta gdje su se ljudi nakon njegova cjelodnevnog, zamornog rada do ponoći okupljali oko njega, da bi mu mogli stisnuti ruku ili poljubiti njegov prsten. On je svakoga strpljivo saslušao i nikoga nije pustio otići, a da mu nije rekao riječ utjehe ili ohrabrenja. Bio je spreman putovati pedeset ili sto kilometara, kako bi posjetio bolesne ili stare mađarske vjernike koji nisu mogli doći k njemu, a željeli su ga vidjeti; ispovijedao ih je i pričestio u njihovim domovima.

U prve je dvije godine proputovao pedeset osam tisuća kilometara autom, željeznicom i zrakoplovom između austrijskog glavnog grada i kanadskog grada Vancouvera na obali Pacifika.

Na povratku iz Kanade navratio je krajem rujna 1973. u grad New Brunswick, u državi New York u SAD-u, gdje je posvetio novosagrađenu crkvu mađarske katoličke zajednice. Pri obredu posvete sudjelovalo je 10.000 ljudi. Gradsko je vijeće, kardinalu u sjećanje, promijenilo ime ulice koja je prolazila pored crkve sa Simerset avenije na Aveniju kardinala Mindszentyja. On je tamo, kao i svuda, odbio odavanje počasti s poniznošću Sv. Pavla: »To što jesam, Božjom sam milošću. Bez Božje milosti nisam ništa!«[161]

Stari je vrhovni pastir diktirao tempo koji su njegovi više desetljeća mlađi pratioci tek s mukom uspijevali izdržati. Radost što nakon dva i po desetljeća opet smije objavljivati Božju riječ, što opet može biti dušobrižnik, dala mu je nevjerojatan polet.

Kardinal je samo nekoliko tjedana nakon svog dugog i napornog putovanja po Kanadi već 21. studenog 1973. otputovao u Južnu Afriku. »Čak su i oni koji su snagu njegove volje i njegovu ustrajnost poznavali iz neposredne blizine, zabrinuto pitali neće li to za osamdesetjednogodišnjeg primasa ipak biti previše.«

U Južnoafričkoj je Uniji posjetio Johannesburg, Pretoriju, Captown i Durban. Program je u svakom gradu bio podijeljen u dva dijela: mađarski i engleski dio.

Mađarski se dio sastojao iz svete Mise, propovijedi i večernjeg sastanka obiteljskog karaktera. Roditelji su dovodili i svoju djecu. Kardinal ili kako je sam rekao, »stari gost«, večerao je s djecom, a zatim s njima neko vrijeme čavrljao. Mališani su nakon toga bili odvedeni kući; veća su djeca bila smještena u susjednu dvoranu gdje se netko o njima brinuo. Tako je primas imao priliku

da se nesmetano druži s odraslima, da s njima provede zajedničke trenutke u prijateljskom, iskrenom razgovoru.

Engleski se program koji se odigravao u biskupskim katedralama, sastojao od svete Mise, propovijedi i predavanja o kardinalovu životu. Gost je propovijedao na mađarskom jeziku, a propovijed je bila prevođena na engleski i dopunjavana prikazom njegova života, njegovih borbi i njegovih patnji. Bogoslužjima je i u toj zemlji, gdje su protestanti u većini, pribivalo veoma mnogo ljudi. Mada je ime Mindszenty bilo i u Južnoj Africi poznato, pojedinosti o njemu znale su se manje nego u Evropi ili Americi. Slušaoci su ga upravo stoga pratili s velikim zanimanjem sve do posljednje izgovorene riječi.

Isti onaj kardinalov suradnik koji je, zabrinut za njega, pošao s njim na put, naknadno je radosno konstatirao kako je »gospodin primas, umjesto da se umori, dan za danom sve bolje obavljao svoj posao.«[162] Čak je odlučio da na dan odmora posebnim malim zrakoplovom razgleda glasoviti nacionalni park. Tamo je proveo i noć, u maloj kolibi slamnata krova. Prije odlaska na spavanje sa smiješkom je primio na znanje upozorenje da tijekom noći nipošto ne izlazi van, jer divlje životinje, a osobito zmije i majmuni, shvaćaju gostoprimstvo na svoj način.

Na povratku iz Južne Afrike zapao je golemi jumbo avion, nadlijećući Atlantski ocean, u snažnu ljetnu oluju. Isplati se spomenuti tu oluju, jer je ona bila predigra i simbol one duhovne i duševne oluje koja ga je očekivala u Beču.

U zadnjim danima života

TRAGIČNE POSLJEDICE JEDNOG OBEĆANJA

Vatikanska je diplomacija, kao što je već spomenuto, u ljetu 1971. dala vladi u Budimpešti obećanje da primas neće na Zapadu reći ništa što bi moglo izazvati »nezadovoljstvo« vlade. Zbog nepotpunosti dotičnih akata nije nam poznato što je prethodilo tom obećanju, ni pod kakvim je okolnostima ono ostvareno. Postoje dvije mogućnosti: ili osobni papin izaslanik nije crkvene diplomate koji su pregovarali, dovoljno jasno obavijestio o tome da je kardinal te uvjete odlučno odbio, ili su ga monsignori iz Rima uljuljkivali u vjerovanju kako izmučeni i stari crkveni dostojanstvenik i tako neće biti u stanju nastaviti aktivno djelovati, pa oni mogu dakle mirno prihvatiti uvjete i bez znanja i pristanka druge strane.

Bez obzira je li točna prva ili druga pretpostavka, ta je ozbiljna profesionalna pogreška koju je učinila diplomacija, povukla za sobom tragične posljedice: zbog nje je veliki katolički duhovnik i mučenik 20. stoljeća bio nepravedno ponižen, papa je štiteći svoje diplomate bio prisiljen donijeti bolne odluke, a milijuni su vjernika bili duboko ogorčeni.

Primas nije mogao poštovati obećanje koje je dano bez njegova znanja i pristanka i za koje je saznao tek trinaest mjeseci kasnije. On nikada nije provocirao, nikada držao govore političkog karaktera, ali nije prezao od toga da, kada mu se pružila prilika, otvoreno iznese svoje mišljenje o boljševiz-

mu. Također nije tajio ni da marljivo radi na svojim memoarima i da ih uskoro želi objaviti.

Vlada je u Budimpešti koja se pozivala na lakoumno i kobno obećanje, najprije pismeno prosvjedovala proti kardinalovoj djelatnosti. Kasnije je razne mađarske biskupe slala u Rim, kako bi podnijela prigovor zbog štetnih kardinalovih nastupa. Oni su tvrdili kako postoji opasnost da se radi toga još više oteža položaj mađarske Crkve.

Primas je, a da se to nije od njega tražilo, poslao papi u srpnju 1973. rukopis svojih »Sjećanja« napisan na njemačkom jeziku. Papa mu je mjesec dana kasnije odgovorio da je njegov »rukopis čitao s velikim zanimanjem«. Istodobno je međutim pozornost autora svratio na to da bi to moglo izazvati loše posljedice za mađarsku Crkvu.

Kardinal je u svom odgovoru papi ovako reagirao na njegove primjedbe: »Ja sam već naviknut na neprestana klevetanja od strane neprijatelja Crkve, a pomirio sam se i s mišlju da me skupa s njima sistematski napadaju i takozvani napredni i lijevi katolici... Moje je međutim ljudsko pravo, pa čak i dužnost kao biskupa da takve klevete odbijam...« U vezi s drugom papinom brigom napisao je: »Povijest boljševizma koja je već starija od pola stoljeća, pokazuje da Crkva od njega jednostavno ne može očekivati ništa posebno. Njegova ideologija se ne slaže s Crkvom.«

Primas je naposljetku priopćio papi kako će već u jesen predati nekoj velikoj izdavačkoj kući pravo objavljivanja svojih memoara.

Dva mjeseca kasnije, I. studenog 1973., primio je službeno papino pismo u kome papa od njega traži da se odrekne svoje nadbiskupske službe. On

je to zahtijevao »protiv svoje volje«, svjestan da će time svim onim bolima koje su Mindszentyju bile dotada nanijete, zadati još i ovu bol. Papa se, obrazlažući svoj zahtjev, pozvao na to da on mora voditi računa o »pastoralnim potrebama« esztergomske nadbiskupije koja je već dvadeset pet godina bez svog vrhovnog pastira, inače će »dušama i mađarskoj Crkvi biti nanijeta velika šteta«. Pravi razlog papinu zahtjevu da primas odstupi iz svoje službe sadrži zadnji odlomak pisma gdje je papa primijetio da bi primas nakon svoje ostavke mogao »slobodnije« postupiti u vezi s objavljivanjem svojih memoara.[163]

Jedan od primasovih bliskih suradnika piše: »Kardinal je u svojoj duši teško patio zbog takva obrata situacije, ali nije želio da se to na njemu primijeti. S mirom i sigurnošću, kakvi krase velike duše, išao je dalje svojim putem. Oni koji su ga otprije dobro poznavali nikada ga nisu vidjeli toliko odlučna i nepokolebljiva kao tih mjeseci.«[164]

Primas je, nakon što je »zrelo razmislio«, ovako odgovorio na papin zahtjev: »S punim poštovanjem izvješćujem Svetog Oca da pri sadašnjem stanju katoličke Crkve u Mađarskoj ne mogu napustiti svoju nadbiskupsku službu.« Mindszenty se bojao naime da bi svojim odstupanjem omogućio da se imenovanja za obavljanje najviših crkvenih službi dopuštaju samo uz odobrenje Državne službe za crkvene poslove. U tom bi slučaju i on sam bio odgovoran što bi »sadašnje katastrofalne crkvene prilike »u Mađarskoj bile ozakonjene.

Papa se nije osvrtao na kardinalove argumente. On je u svom pismu od 18. prosinca 1973., koje je primas primio 26. prosinca, na dvadeset petu godišnjicu svoga uhićenja, dao kardinalu na znanje da će mjesto esztergomskog nadbiskupa biti proglašeno slobodnim.

Primas je u pismu od 7. siječnja 1974. priopćio papi: »Razlog što Vašu odluku ne mogu prihvatiti nije moja osobna bol, niti grčevita vezanost uz tu službu, već to ne mogu učiniti stoga što će ta mjera još više otežati položaj katoličke Crkve u Mađarskoj, štetiti vjerskom životu i izazvati zbunjenost u duši katolika odanih svojoj vjeri i svećenika odanih Crkvi.« Zbog toga je Svetog Oca zamolio da »tu odluku opozove.«[165]

Dogodilo se međutim suprotno.

5. veljače 1974., na dvadeset petu godišnjicu Mindszentyjeva procesa, javili su istodobno Vatikan i Budimpešta da papa Pavao VI. proglašava nadbiskupsku stolicu Esztergoma upražnjenom, a njenim upraviteljem imenuje biskupa dr. László Lekaija.

Budući da je ta vijest bila dijelom objavljena na takav način da je stvorila dojam kako se kardinal Mindszenty prema pogodbi s papom povukao u mirovinu, držao je primas, »u interesu istine«, potrebnim da dade sljedeću izjavu:

»Sveta je Stolica sama donijela tu odluku.« Mindszenty je nadalje, nakon duga, savjesna razmišljanja, ovako obrazložio svoje držanje u odnosu na to pitanje:

1. Katolička Crkva Mađarske nije slobodna.

2. Upravljanje biskupijama u rukama je crkvene uprave koju je postavio i koju nadzire komunistički režim.

3. Ni jedan jedini nadbiskup, biskup ili Apostolski administrator ne može promijeniti bilo što u sastavu ili u radu gore spomenute crkvene uprave.

4. Režim odlučuje o tome tko može obavljati visoke crkvene službe i koliko dugo mogu oni koji su za to imenovani ostati u svojoj službi. Vlada nadalje odlučuje i o tome kada svećenici mogu postati biskupima.

5. Ustavom zajamčena vjerska sloboda u praksi se međutim na razne načine ugušuje. Fakultativna je nastava vjeronauka izbačena iz škola u gradovima i većim mjestima. U manjim se mjestima nastavlja borba protiv odbacivanja vjeronauka u školama. Mladež se proti volji roditelja odgaja isključivo u ateističkom duhu. Vjernici se na mnogo područja svagdašnjeg života diskriminiraju. Nastavnici i nastavnice koji su vjernici stavljeni su nedavno pred izbor da se odluče ili za svoje zvanje ili za svoju vjeru.

6. Postavljanje biskupa odnosno Apostolskih administratora ne može samo po sebi riješiti probleme mađarske Crkve ne budu li uklonjene gore spomenute nepovoljne prilike. Postavljanje »mirovnih svećenika« u važne crkvene službe potresa povjerenje svećenika odanih Crkvi i vjernika u najviše crkveno vodstvo.

»Pod takvim okolnostima« — završuje izjava — »nije kardinal Mindszenty mogao odstupiti iz svoje službe.«[166]

Papina odluka nije izazvala zaprepaštenje samo među Mađarima koji su živjeli na slobodnom tlu, niti samo među katoličkim vjernicima, već u svim zemljama i među svim narodnim slojevima Zapada, bez obzira na ideološku i političku pripadnost. U Vatikan su stizale tisuće protestnih pisama i brzojava. Talijanska mladež koja se okupila na Petrovom trgu zbog protestnih demonstracija, dijelila je letke sljedećeg teksta: »Napokon se treba stati na kraj sramnim ustupcima!« Pariški je »Figaro« ozna-

čio odluku Svetog Oca kao jedinstveni, besprimjerni slučaj u povijesti novovjeke Crkve.[167] Prema mišljenju lista »Frankfurter Allgemeine Zeitung« bilo je Mindszentyjevo smjenjivanje od strane Rima znak katastrofalno pogrešnog shvaćanja komunizma...: Morali smo doživjeti da je Sveta Stolica u odlučujućim povijesnim trenucima izgubila svoju moć trezvenog prosuđivanja...«[168] U Torontu (Kanada) je list »Sun« iznio mišljenje kako je papa trebao čekati »dok bude Mindszenty po zakonu prirode isključen iz redova živih, jer on konačno nije tek bilo tko, već istinski simbol!«[169]

Zapadnonjemački list »Die Welt« je s najnemilosrdnijom otvorenošću kritizirao papinu odluku i istočnu politiku Vatikana koja se krila iza nje: »Vatikan je odbacio jednog mučenika. Papa Pavao VI. je kardinala Mindszentyja lišio njegove službe primasa katoličke Crkve u Mađarskoj. Najprije mnoge godine u zatvorima komunističke sile, zatim mnoge godine patnje u azilu američke ambasade, naposljetku teret života u egzilu-a sada taj zaključni potez! On je gorka posljedica vatikanske politike 'Aggiornamenta', hrvatski: 'prilagođavanja'; prilagođavanja vlasti bezbožaca. U Kremlju će trljati ruke od zadovoljstva. Ora et collabora? Moliti se i surađivati — surađivati s neprijateljima vjere? Nad Petrovim su se trgom nadvili teški politički oblaci.«[170]

Otto von Habsburg, predsjednik Panevropskog saveza, skrenuo je pozornost, umjesto na kritiku papine odluke, na ljudsku i političku veličinu kardinala Mindszentyja, usporedivši ga s de Gaulleom i Churchillom koji su se u teškim trenucima svoje zemlje i svoga naroda radije odlučili za borbu nego za nagodbu: »Mindszentyjev je put od početka do kraja ispravan. U osam desetljeća njegova života ne nalazimo ni podmukli oportunizam, niti dvolične nagodbe s posjednicima vlasti. On nikada nije bio

nevjeran samome sebi i svojim načelima... Njegov se lik uzdiže iznad nas, a nadrast će i današnje vrijeme. Takozvani velikani naših dana — bez obzira jesu li svjetovne ili crkvene veličine — bit će za nekoliko desetljeća zaboravljeni. Ime Mindszenty stoji međutim već danas ispisano na listovima povijesti poput Leonidasa Spartanskog koji je tisućljećima služio kao uzor. ·Mindszentyju nisu potrebni«, rekao je autor aludirajući na papinu odluku, »nikakva titula, ni vanjska obilježja da bi ispunio svoju povijesnu ulogu. Ime Mindszenty je sinonim za hrabrost, to je ime jedan program. Bude li Evropa ikada svladala svoju slabost i nemoć i bude li kršćanstvo ikada na ovoj zemlji opet postalo stvaralačkom snagom, tada to neće biti ostvareno zahvaljujući kukavicama, već tome što je Evropa postala dostojna Mindszentyja.«[171]

Komunisti su, pozdravili papinu odluku štoviše s visokim priznanjem. »Napredna crkvena i svjetovna javnost koja trijezno razmišlja primila je otpuštanje Józsefa Mindszentyja s punim razumijevanjem«, rekao je Imre Miklós, predsjedatelj Državne službe za crkvene stvari u Budimpešti. On je Svetoj Stolici obećao svoju pomoć.[172]

Lik Gospe u Mariazellu

ŽIVOTNA ZADAĆA OSTAJE NEPROMIJENJENA

Primasa taj teški udarac nije slomio; velika ga bol nije duševno osakatila; ljudski razumljiva gorčina nije ga obeshrabrila.

Nekoliko je dana nakon tužna događaja izjavio: »Moja životna zadaća ostaje nepromijenjena. Na svih pet kontinenata imam mnogo toga učiniti i molim Boga da tu zadaću mogu ispuniti... Možda će taj posao biti teži nego prije, ali vjerujem da ću ga uz Božju pomoć svladati.«[173]

Mišljenja o tome je li baš pravi čas da primas nastavi dušobrižničko putovanje, bila su podijeljena čak i u krugovima njegovih najbližih suradnika. Postavljala su se pitanja na koja nitko nije mogao dati određeni odgovor. Kako će se crkvena i svjetovna poglavarstva ponijeti spram kardinala koji je lišen nadbiskupske stolice? Hoće li reporteri postavljati mučna pitanja? Hoće li njegovo pojavljivanje dovesti u krugu vjernika, a naročito Mađara do demonstracija protiv Rima i pape? Stariji su mu savjetovali da svoje neposredno predstojeće putovanje u Ameriku odgodi ili, ako to više nije moguće, barem skrati. Mlađi su branili mišljenje da on putovanje ne smije ni odgoditi, niti skratiti mu program. Oni su držali da će kardinal svojim osobnim nastupom, svojim ugledom, s osjećajem za pravi način ophođenja, svojom ljubaznošću i skromnošću svladati i najveće probleme. Kardinal se, nakon što je saslušao savjete, odlučio za putovanje i to s već prije utvrđenim punim programom.

Tijekom sedmotjednog puta po Americi, od 7. svibnja do 28. lipnja 1974., obavljao je primas crkvenu službu na golemom području između gradova New Yorka, Washingtona, Dallasa, San Diega, San Francisca, Clevelanda i opet New Yorka, na ukupno trideset pet mjesta. Tijekom prvih se dana, na Istočnoj obali Sjedinjenih Država, doista osjećala izvjesna učtiva uzdržljivost spram kardinala od strane najviših crkvenih i svjetovnih vođa. Dušobrižnici i svećenici, kao i vjernici koji su ga u gomilama okruživali, dočekivali su ga međutim od prvog trenutka s očitim oduševljenjem. Nisu se tako ponijeli samo Mađari, već i vjernici kojima je materinji jezik bio engleski. U više su mu općina gradonačelnici uručili Zlatni ključ grada; pored crkava je u sjećanje na njegov posjet zasađeno drveće; policajci u službi su na ulici kleknuli pred njega i molili da ih blagoslovi.

Prilikom konferencija za štampu također nije bilo problema. Pitanja su svuda bila objektivna, a kardinal je na njih odgovarao posve neusiljeno. Novine, a isto tako ni radio — i televizijski komentatori nisu propuštali istaći s kakvom zadivljujućom tjelesnom i duševnom svježinom prognani crkveni dostojanstvenik u dobi od osamdeset dvije godine svladava to putovanje koje bi bilo naporno čak i mladom organizmu.

Ubrzo je iščezla i ona početna uzdržanost najviših crkvenih i svjetovnih vođa. Kada su primijetili da kardinal nije rekao ni riječ o učinjenoj nepravdi spram njegove osobe i da je nakon svog otvorenog neodobravanja vatikanske istočne politike uvijek iznova naglašavao dužnu odanost vrhovnom poglavaru Crkve, a naročito kada su postali svjesni da nisu samo Mađari, već da su i vjernici engleskog materinjeg jezika masovno dolazili na svete Mise i propovijedi koje je držao kardinal, napustili su svoju uzdržanost.

Kao primjer bih tu želio spomenuti slučaj iz Youngstowna u državi Ohio, grada koji zbog njegove industrije nazivaju »čeličnim gradom«.

»U osobi Vaše eminencije«, rekao je biskup James W. Malone u svom pozdravnom govoru, »vidim onaj karakter koji najbolje utjelovljuje ideal kršćanskog čovjeka... Osoba koja je prilika pružanja otpora, kako nacionalsocijalistima tako i komunistima, posjedovala hrabrost da brani interese naroda, zaslužuje najveće poštovanje... U osobi Vaše eminencije pozdravljam dobrodošlicom kardinala Katoličke Crkve, narodnog heroja katolika i protestanata Mađarske, te borca za slobodu čovjeka i vjere.«[174] Sa sličnim su mislima i osjećajima pozdravili gosta također i gradonačelnik Jack J. Hunter u ime grada, senator Meschel u ime zakonodavstva i rektor Coffelt u ime sveučilišta.

Tijekom njegova posjeta u Washingtonu uzelo je riječ četrnaest senatora, kako bi izrazili svoje poštovanje spram Mindszentyjeve osobe kao simbola slobode.

Sedmotjedno je putovanje po Americi dokazalo da je javnost prihvaćala kardinala Mindszentyja i bez položaja i titule kao nacionalnog heroja mađarskog naroda, kao mučenika kršćanstva, te pobornika čovjekova prava na slobodu.

Ista su se iskustva mogla steći nakon puta po Americi, tijekom njegovih ponovnih dušobrižničkih posjeta u Njemačkoj. Nisu ga samo mađarski vjernici, već su ga i crkveni i svjetovni vođe Njemačke, te domaće stanovništvo, pozdravljali očitom srdačnom dobrodošlicom. Njemački su biskupi, na čelu s kardinalom Döpfnerom, učinili sve kako bi on zaboravio nedostojno ponižavanje.

Dva mjeseca kasnije, 10. listopada 1974., opet je kardinal otputovao u Saveznu Republiku Njemačku. Ovaj put nije međutim došao kao dušobrižnik, već kao pisac, kako bi sudjelovao na Međunarodnom sajmu knjiga u Frankfurtu gdje je izdavačka kuća Propyläen iz Berlina predstavila njegova »Sjećanja«, memoare koji su sadržavali petsto stranica.

Autor je ovako protumačio svrhu izdavanja svojih »Sjećanja«: »Ja ne govorim zato da bih ubrao plodove svojih patnji i rana. Sve sam ovo objavio samo stoga kako bi svijet spoznao kakvu mu sudbinu priprema staljinistička ideologija. Želim samo pokazati da ona ne poštuje ljudsko dostojanstvo i želim prikazati svoj križ samo kako bih oči svijeta upravio na križ Mađarske i njene Crkve. Istodobno bih htio pozornost svijeta skrenuti na opasnosti koje prijete uništenjem svim, još do danas slobodnim, društvima.«[175]

Tjedan dana kasnije već je opet krenuo na put, misionarski put u Australiju i Novi Zeland.

Nakon svoga je puta koji je trajo devet tjedana, dao sljedeće kratko i skromno izvješće: »Bio sam u Perthu, Adelaidu, Sydneyu, Canberri, New Castleu, Brisbaneu, Melbourneu. Zatim sam iz Australije odletio zrakoplovom na Novi Zeland gdje sam posjetio tri glavna sjedišta zemlje. U obje sam zemlje posjetio međutim na kratko i druga mjesta. U svakom smo gradu držali u biskupskoj katedrali svečanu svetu Misu. Ja sam za vjernike držao propovijed na mađarskom jeziku; nakon toga je biskup dotične biskupije držao govor na engleskom. Svetim su Misama također pribivali brojni australski i novozelandski katolici. Nakon svete Mise najčešće sam razgovarao s vođama Mađara, a potom primao vjernike, grupno odnosno čitave obitelji ili pojedinačno. Popodne su se priređivale svečanosti pri kojima su bile brojno zastupljene i emigrantske grupe drugih zemalja.«[176]

Samo ako se baci pogled na atlas i spozna goleme udaljenosti između navedenih gradova, samo ako se u lokalnim novinama čita program starog vrhovnog pastira koji je svakodnevno trajao od rana jutra do kasno navečer, samo se tada može istinski procijeniti onaj nevjerojatni tjelesni i duševni napor koji se krije iza skromno kratka izvješća.

Dojam koji je patrijarh — kardinal sa svojim misionarskim putovanjem ostavio u srcima Australaca prikazao je jedan list u Melbourneu na sljedeći način: »Nikada prije nije stanovništvo Melbournea dokazalo svoje simpatije u tolikoj mjeri kao tom prilikom. Raspoloženje mnoštva ljudi dostiglo je vrhunac oduševljenja. Kada je nadbiskup Little u svom govoru opisivao kardinalov život i divio se čovjeku koji je odabrao takav put, nijedno oko nije ostalo bez suza... Publika od sedam tisuća ljudi koja se okupila u festivalskoj dvorani, burno mu je klicala, radovala mu se i slavila ga. Ljudi su shvaćali da im on svojom nazočnošću ukazuje čast i osjećali su se poniznima pred njegovom veličinom.«[177]

Sa svoga se devetotjednog putovanja po Dalekom Istoku vratio kardinal — misionar na Badnjak, 24. prosinca 1974. preko Havaja, San Francisca i New Yorka. Bio je posve svjež i vedar.

Prva je tri mjeseca u 1975. godini proveo u grozničavom radu. Osim što je sređivao poštu koja se nagomilala tijekom njegove duge odsutnosti, također se već pripremao za svoja sljedeća dušobrižnička putovanja. Na njegovu su se brižljivo pri-

premljenom programu nalazile Venecuela, Kolumbija, skandinavske zemlje i Francuska. Zaokupljen golemim poslom možda uopće ne bi primijetio da je 29. ožujka 1975. navršio osamdeset tri godine, da ga na to nisu podsjetile osobno prenijete ili pismene čestitke. Kardinal je 9. travnja stigao u Caracas gdje su ga na uzletištu primili čitav episkopat i više članova vlade, kao i golemo mnoštvo oduševljenih ljudi. Osim Mađara bili su prisutni i Poljaci, Litvanci, Ukrajinci, te mnogo, mnogo Venecuelaca. Domaći su svoj dolazak obrazložili time što Mindszenty ne pripada samo Mađarima, već i njima, »a osim toga i cijelom svijetu, jer on za sve nas znači hrabrost, čovječnost, slobodu i vjeru.«[176]

Najznačajniji je događaj dvanaestodnevnog posjeta u Venecueli bila svečana sveta Misa koju je kardinal držao u katedrali zajedno sa sto svećenika među kojima je bilo više biskupa. Katedrala nije mogla primiti ono mnoštvo ljudi koje je željelo pribivati tim nezaboravnim trenucima. Više ih je tisuća moralo ostati na trgu ispred crkve. Televizijske su stanice sat i po direktno prenosile svetu Misu, kardinalovu propovijed na mađarskom jeziku i njeno prevođenje na španjolski.

Učinak kardinalove apostolske misije izrazila je neka mađarska žena na sljedeći način: »Ono što je Mindszenty postigao tu u Caracasu graniči s nevjerojatnim! Bili smo slabi: on nam je dao snagu; bili smo sebični: zahvaljujući njemu opet smo naučili jedan drugoga voljeti; ... bili smo plašljivi: on nam je dao djelić svoje neizmjerne hrabrosti. Najvažnije je bilo međutim to što nam je pokazao put kojim moramo ići...«[179]

U Bogoti, glavnom gradu Kolumbije koji se nalazi na nadmorskoj visini od 2600 metara, bio je kardinal primljen isto tako srdačno i u ljudima je probudio iste osjećaje kao u Caracasu.

Prema izvješćima njegova pratioca (koji je prije bio njegov kapelan), nije kardinal još nikada tijekom trogodišnjeg egzila bio tjelesno i duhovno tako svjež kao prilikom tog putovanja po Južnoj Americi: »On nije osjećao ni visinu, niti vrućinu, ni napor. Bolje je spavao i jeo nego kod kuće u Beču... Njegov je glas u velikim južnoameričkim katedralama zvučao snažnije nego ikada prije... A kada je primio svoje mađarske vjernike, kada je s njima razgovarao i tješio ih, njegov pogled i glas nisu još nikada bili tako blagi, topli, tako očinski kao pri tom posljednjem putovanju... Cijelo je to vrijeme živio takoreći u ekstazi. Jednom je tako snažno udario nogom o oštri rub mramorne stepenice da je ozlijeđeno mjesto počelo krvariti. On je to primijetio međutim tek navečer, ali nije znao gdje se i na koji način povrijedio.«

Ta je zadivljujuća tjelesna i duševna svježina kardinala koji je prekoračio prag osamdeset četvrte godine svoga života, dala povoda nadbiskupu Bogote da se 26. travnja 1975. oprosti od njega na uzletištu sljedećim latinskim riječima: »Ostani uvijek tako mlad!«... Nato se spontano zaorila stara studentska pjesma:

»Gaudeamus igitur juvenes dum sumus!« (Radujmo se dok smo mladi...)«[180]

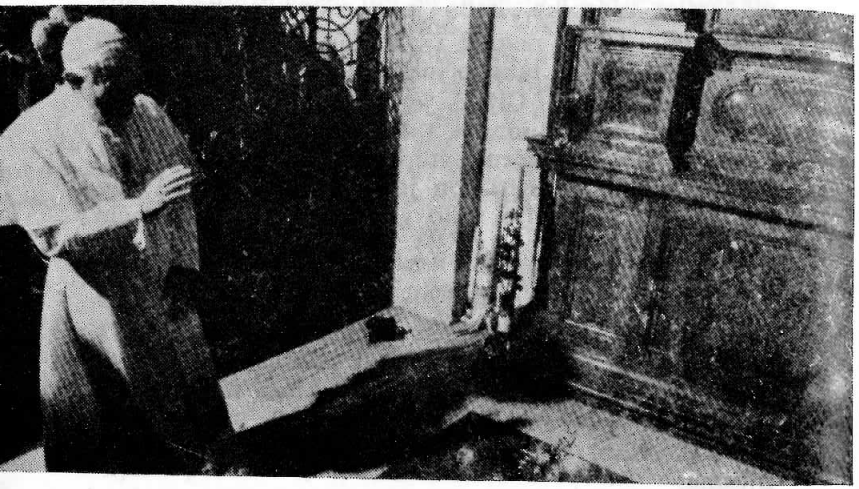

Papa Ivan Pavao II na grobu kardinala Mindszentya

NA PUTU DO BESMRTNOSTI

Posljednjeg dana svoga boravka u Kolumbiji dobio je kardinal temperaturu i pokazivao simptome prehlade. Liječnica koja ga je pregledala držala je međutim da on može otputovati. Rekla je da bi mu možda promjena nadmorske visine čak mogla koristiti.

Kardinal se nakon usputnog slijetanja zrakoplova u Caracasu osjećao slab. Nije jeo, čak nije otvarao ni svoj brevijar; samo je šutke sjedio u udobnom naslonjaču, kao da je zaspao.

U Frankfurtu, gdje se sat i po moralo čekati na daljnji let, od svježeg je evropskog zraka donekle živnuo. Odmah je zamolio da mu se dade njegov brevijar. Zatim je uzeo u ruke svoje bilješke i počeo govoriti o sljedećem dušobrižničkom putovanju u Skandinaviju i Francusku. »Još imamo samo tjedan dana do polaska!« rekao je.[181]

Poboljšanje je bilo nažalost samo privremeno. U noći nakon dolaska u Beč mučili su ga grčevi. Bila mu je blokirana mokraćna cijev. Morali su ga otpremiti u bolnicu gdje je bio na vlastitu želju operiran.

Njegova je snažna ličnost do posljednjeg trenutka ostala aktivna.

Dan prije operacije obukao je svoj svečani talar i tako primio bečkog Apostolskog nuncija koji

mu je prenio najbolje želje Svetog Oca. Kardinal je zamolio da mu donesu njegovu oporuku, a zatim ju je dopunio izjavivši i pismeno ono što je uvijek iznova naglašavao: »Ja se nisam borio za kapitalizam i veleposjedništvo, već za Crkvu i domovinu.« Kao nasljednika svoje imovine postavio je »Mindszentyjevu zadudžbinu« koju je sam osnovao i koja je slijedila mađarske nacionalne i katoličke ciljeve.

On je također pismeno izrazio sljedeću želju: »Budem li umro u egzilu, želio bih biti privremeno pokopan u crkvi Svetog Milosrđa u Mariazellu.«[182]

Zatim se je ispovjedio i primio Svete sakramente. Nakon što je primio i Posljednju pomast, mirno je čekao što će se dogoditi.

Njegove su zadnje svjesne riječi na operacionom stolu bile: »Neka bude volja Božja«.

Operacija je bila uspješna. Staro ju i namučeno srce nije međutim moglo izdržati. Velika se i plemenita duša Jozsefa Mindszentyja vratila 6. svibnja 1975. oko četrnaest sati i petnaest minuta svome Stvoritelju — pet tjedana prije Dijamantne Mise koja je padala 12. lipnja i 60. godišnjice svećeničke službe.

Svečanu zadušnicu za primasa držao je bečki nadbiskup König koji je posljednjih godina bio kardinalu posebno blizak i odan. Nazočni su također bili nuncij Rossi, osobni papin zastupnik i oko tri tisuće vjernika. Pokojnikovi su zemaljski posmrtni ostaci bili iz katedrale Sv. Stjepana u dvostrukom metalnom lijesu prenijeti do njegova privremenog počivališta u Proštenjarskoj crkvi u Mariazellu, stoljećima omiljenom prošteništu Mađara. Oni su prema njegovoj oporuci trebali ostati tamo tako dugo dok se ne mognu prenijeti u Mađarsku.

Žalobnu je Misu pri pogrebu 15. svibnja 1975. također držao kardinal König skupa s predsjedavajućim njemačkog episkopata, kardinalom Döpfnerom i četiri biskupa. Žalobnom je obredu pribivalo tri stotine svećenika i sedam tisuća vjernika. Na pogreb su došla čak i izaslanstva iz prekomorskih zemalja. Lijes su nakon posvete odnijeli u kapelicu na lijevoj strani bazilike, prozvanu po Svetom Ladislavu, mađarskom viteškom kralju, slavnom po herojskoj obrani kršćanstva od napada pogana s Istoka. Tu je kapelicu 1682. godine dao sagraditi jedan primasov prethodnik, esztergomski nadbiskup György Szelépcsenyi, u vrijeme kada su dvije trećine Mađarske bile pod turskom okupacijom. Kapelica je prema njegovoj želji postala i njegovim vječnim počivalištem. Njegov umjetnički iskovan nadgrobni spomenik ukrašava zid nasuprot oltaru. Bogato pozlaćena štukatura svoda svjedoči o darežljivosti jednog drugog esztergomskog nadbiskupa, Jánosa Scitovszkog. Kapelica koja je otvorena prema bazilici odvojena je od glavnog broda umjetnički iskovanom željeznom ogradom koja se u sredini dijeli na dva krila.

Lijes izgnana kardinala bio je položen u pripremljeni grob između oltara Sv. Ladislava i spomenika nadbiskupova prethodnika. Prije nego što je grob bio zatvoren, stavljena je na njega kita Mindszenty—ruža koje su potjecale iz njegova rodnog mjesta.

Izjave koje su se čule nakon kardinalove smrti i govori pri njegovu pogrebu svjedoče — mada na različit način — o tome da se József Mindszenty još za svoga života uzdigao do povijesne ličnosti, ne samo u uskom, nacionalnom smislu, već i na međunarodnoj razini. On se uzdigao do univerzalne povijesne ličnosti čiji će primjer i uspomena i preko groba dalje živjeti i djelovati.

Papa Pavao VI. zvao ga je »luči« koja je svojom blistavom svjetlošću obasjala posljednja desetljeća života Crkve.

Po mišljenju kardinala Traglie bio je József Mindszenty uzor dosljednosti i kršćanske nepokolebljivosti: »Crkva treba takve uzore, sada još mnogo više nego u druga vremena!«[183]

Mindszenty je prema mišljenju Geralda Forda, predsjednika Sjedinjenih Država, posjedovao »odlučnost koja se uvijek i svuda opire tiraniji...« Svojim zalaganjem »nije dao poticajnu snagu samo svom vlastitom narodu kome je nepokolebljivo služio i koji je neizmjerno volio. Mađarski je kardinal dao nadahnuće i polet svim ljudima svijeta, kako bi se snagom volje borili za pravdu... Svojom je dubokom vjerom i svojom žrtvom dao primjer čitavom svijetu.«[184]

Kardinal König je o njemu rekao da je bio »mučenik zbog tjelesnih i duševnih patnji koje je zahvaljujući svojoj odanosti spram Crkve i svoga naroda podnosio sa zadivljujućom hrabrošću. On je mučenik našeg doba, onog doba koje zbog ideoloških i političkih razloga potiskuje vjersku slobodu i time stvara novu vrstu mučenika.«[185]

József Közi Horváth, predsjednik Slobodnog Mađarskog Kongresa, iznio je svoje uvjerenje da će kapelica u Mariazellu u kojoj se nalazi Mindszentyjev grob postati prošteništem za sve one ljude koji pravo naroda na samoopredjeljenje i poštovanje ljudskog dostojanstva ne drže samo praznim riječima, već su također spremni da se za to bore i žrtvuju.«[186]

Pater Werenfried van Straaten, osnivač i vođa organizacije »Pomoć istočnim svećenicima«, međunarodne organizacije za pomoć svećenicima s Istoka,

prijatelj i odani pristaša pokojnog kardinala, izjavio je: »József Mindszenty, gigantska pojava u crkvenoj povijesti, spoznao je jasnije od svih drugih opasnost koja prijeti Crkvi i čovječanstvu... Mi vjerujemo u to da dragocjeno pšenično zrno koje je palo na tlo Marijina vrta neće ostati samo, već će donijeti bogat plod...« Zatim je izrazio nadu — koju su u svojim srcima gajili i mnogi drugi — da će »nas ona čuda i znakovi koja bude Bog dao putem njega, kako bi spasio Crkvu, s pravom navesti na to da uskliknemo: 'Corona aurea super caput ejus' — 'Zlatna kruna obavija njegovu glavu'«[187]

U ime mađarskih katoličkih vjernika i svećenika oprostio se vrhovni dušobrižnik monsignore György »od u materijalnom smislu najsiromašnijeg primasa mađarske povijesti.« »On je«, nastavio je, »svojim pružanjem otpora raznim ugnjetavanjima i pritiscima ostavio međutim mađarskom narodu neuništiv moralni kapital koji će sigurno pridonijeti tome da se naša zemlja i naš narod nakon Tatara i turske okupacije oslobode i ove treće, istočne nevolje... Ono što je u njemu bilo iz zemlje, vraćamo natrag zemlji. Njegov duh i njegov primjer žive međutim i dalje među nama kao putokazna zvijezda na mađarskom nebu...«[188]

Mladi su Mađari i Austrijanci svojim riječima, pjesmama i cvjećem izrazili svoje uvjerenje kako kardinal Mindszenty neće za mladež ostati samo velikim povijesnim likom, već ujedno i uzorom koji će u budućnosti slijediti.

Provizorni je grob pokojna mučenika — u skladu s njegovim asketskim životom i njegovom posljednjom željom — toliko jednostavan koliko je to moguće. Glatka se kamena ploča nalazi u istoj ravnini s podom; ispod zlatna križa urezana u

ploči može se pročitati kratki natpis: »Kardinal József Mindszenty, primas Mađarske, 1892-1975.« Natpis na ploči od crvena mramora koja je uložena u zid iznad pokojnikove glave malo je bogatiji riječima, napisan u latinskim heksametrima, ali se ograničava samo na podatke iz života.

Skromni grob nije međutim bez cvjeća i svijeća. A gotovo uvijek pred njim stoje ili kleče ljudi koji meditiraju ili se mole...

Nikom nije poznat broj izjava, članaka i govora koji su se mogli čuti ili su bili objavljeni na prvu godišnjicu njegove smrti...

»Uvijek sam se divio tom hrabrom mučeniku i njegovoj nepokolebljivosti«, pisao je kardinal Marty, pariški nadbiskup, u svojoj poruci koju je povodom prve godišnjice primasove smrti uputio vjernicima koji su hodočastili u Mariazell. »U listopadu 1971. sastali smo se u Rimu. Razgovor s njim neću nikada zaboraviti.«

Gradsko Vijeće Cleveanda, sedmog po veličini grada SAD-a, dalo je 23. srpnja 1976. promijeniti ime trga na kome je »Great Old Man« prije dvije godine zapalio i blagoslovio plamen slobode, u »Trg kardinala Mindszentya«. Svečanostima su pribivala izaslanstva svih nacionalnosti iz Srednje i Istočne Evrope koje su živjele u gradu i njegovoj okolici.[189]

»... i mrtav još govori.«

(Hebr. 11,4)

NAPOMENE

1. Orbán Sandor: Egyház és állam 1945-1950. — Crkva i država 1945-1950. — Budimpešta 1962.
2. Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. — Nepoznati Mindszenty. — Buenos Aires 1958.
3. Mindszenty József: Emlékirataim. — Sjećanja. — Toronto 1974.
4. ibid.
5. ibid.
6. ibid.
7. Borbély István: Angelo Rotta. Magyar Papi Egység. — Jedinstvo mađarskih svećenika. — Spittal/Dravi. 1965.
8. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
9. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — ... Izdao Dr. Josef Vecsey. München, 1957.
10. ibid.
11. ibid.
12. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja. —
13. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — I
14. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
15. ibid.
16. ibid.
17. ibid.
18. Mindszenty Okmánytar. — Mindszenty — arhiv. — II
19 ibid. III
20. Kronfuss, Wilhelm: Protest protiv iseljavanja Nijemaca. U: Kardinal Mindszenty. Izdavač: Dr. Josef Vecsey. München, 1962.
21. ibid.
22. ibid.
23. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
24. Josef kardinal Frings: Predgovor. U Kardinal Mindszenty.
25. Gannon, Robert: Kardinal Spellmann. Neuenburg, 1963.
26. Orbán: Egyház es állam. — Crkva i država.
27. Nyisztor Zoltán: Vallomás... — Priznanje... — Rim, 1969.
28. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
29. ibid.
30. Od ...: Mađarsko trpljenje. Königstein/T., Drugo izdanje.
31. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.

32. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III
33. ibid. III
34. Varga László: A koncepciós perek és a biboros ügye. — Proces kardinala Mindszentyja. — Katolikus Szemle. — Rim, 1969.
35. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
36. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III
37. ibid.
38. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
39. Vecsey József: Emlekezes Mindszenty biboros édesanyjára. - Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja. — Sankt Gallen, 1970.
40. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
41. ibid.
42. ibid.
43. Mindszenty Okmanytar. — Mindszenty — arhiv. — III.
44. ibid. III.
45. Lasky, Melvin: Mađarska revolucija. Berlin, 1958.
46. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
47. ibid.
48. ibid.
49. ibid.
50. ibid.
51. ibid.
52. ibid.
53. ibid.
54. ibid.
55. ibid.
56. ibid.
57. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III.
58. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
59. ibid.
60. ibid.
61. ibid.
62. ibid.
63. ibid.
64. ibid.
65. Mátray Lajos: Egyedül Stálin ellen. — Sâm protiv Staljina. — Cleveland, 1949.
66. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III.
67. Galter, Alberto: Crvena knjiga progonjene Crkve. Recklinghausen, 1957.
68. Giovanetti, Alberto: Papa govori Crkvi šutnje. Recklinghausen, 1959.
69. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III.
70. Giovanetti: Papa govori Crkvi šutnje.
71. ibid.
72. Une protestation dex cardinaux francais contre l'arrestation du cardinal Mindszenty. Courrier de l'Occident. Paris, 20. I 1949.
73. Le discours de l'abbé Gau au palais Bourbon.
74. Msgr. Joseph Közi Horváth: La vérité sur le Cardinal Mindszenty. Paris-Bruxelles, 1949.
75. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III.
76. ibid. III.
77. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
78. ibid.
79. ibid.
80. ibid.
81. ibid.
82. ibid.
83. ibid.
84. Vecsey: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja.
85. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
86. Vecsey: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja.
87. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
88. ibid.
89. ibid.
90. ibid.
91. ibid.
92. ibid.
93. ibid.
94. ibid.
95. ibid.
96. ibid.
97. ibid.
98. Vecsey: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja.
99. ibid.
100. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
101. Faludi, Tatár i Páloczi — Horvátih: Tragedija jednog naroda, Beč, 1957.
102. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
103. Osobno priopćenje dr. Bele Ispankyja.
104. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
105. ibid.
106. ibid.
107. Vecsey: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja.
108. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
109. ibid.
110. ibid.
111. ibid.
112. ibid.
113. ibid.
114. ibid.

115. ibid.
116. Narodna pobuna u Mađarskoj. Kronologija događaja u ogledalu mađarskih radio-emisija. Free Europe Committe. München.
117. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
118. Vecsey: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja.
119. Pater Werenfried van Straaten: Opominjući primjer. U: Kardinal Mindszenty.
120. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
121. Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — III.
122. Lasky: Mađarska revolucija.
123. ibid.
124. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
125. Herder — Dopisivanje. Freiburg, 1956.
126. Mindszenty: Emlekirataim. — Sjećanja.
127. ibid.
128. Magyar Péter: Magyar kommunista megnyilatkozások Mindszentyről a forradalom után. — Izjave mađarskih komunističkih vođa o Mindszentyju nakon revolucije. — Katolikus Szemle. Rim, 1965.
129. ibid.
130. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
131. ibid.
132. ibid.
133. Magyar Péter: Magyar kommunista megnyilatkozások Mindszentyről a forradalom után. — Izjave mađarskih komunističkih vođa o Mindszentyju nakon revolucije. — Katolikus Szemle. Rim, 1965.
134. Mindszenty: Emlekirataim. — Sjećanja.
135. A pápa távirata a Hercegprimáshoz. — Papin brzojav kardinalu Mindszentyju. — Katolikus Szemle. Rim, 1958.
136. Giovanetti: Papa govori Crkvi šutnje.
137. Comme Bonaparte? La croix. Paris, 1963.
138. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
139. ibid.
140. Zágon József: Az aranymisés Mindszenty. — Mindszentyjev zlatni svećenički jubilej. Katolikus Szemle. Rim, 1965.
141. Fábián Károly: A magyár egyhaz helyzete. — Položaj mađarske Crkve. — Katolikus Szemle. Rim, 1966., III.
142. Vecsey: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja.
143. Fábián Károly: Uj püspökök Magyarországon. — Novi biskupi u Mađarskoj. — Katolikus Szemle. Rim, 1969.
144. ibid.
145. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
146. ibid.
147. ibid.
148. ibid.

149. ibid.
149. ibid.
150. ibid.
151. ibid.
152. ibid.
153. ibid.
154. Az elvhüség példaképét köszöntötte König biboros Mindszentyben. — Kardinal König: Mindszenty, uzor nepokolebljivosti. — Életünk. St. Gallen. Travnja 1972.
155. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
156. Osobno priopćenje dr. Károlyja Fabiána.
157. Mindszenty biboros Angliában. — Kardinal Mindszenty u Engleskoj. — Életünk, St. Gallen. Rujna 1973.
158. ibid.
159. Szent István milléniumi ünnepségek Amerikában. — Milenij Sv. Stjepana u Americi. — Életünk. St. Gallen. Studenoga 1973.
160. Részlet egy körlevélből. — Iz jedne okružnice. — Életünk. St. Gallen. Srpanj-kolovoz 1972.
161. Dr. Pogány András: Mindszenty biboros kandadai-amerikai látogatásámák krikája. — Kronika posjeta kardinala Mindszentyja Kanadi i SAD-u. — Uj Europa. München. Studeni-prosinac 1973.
162. Harangozó Ferenc: Mindszenty biboros délafrikai hivei között. — Kardinal Mindszenty u Južnoj Africi. — Életünk. St. Gallen. Siječnja 1974.
163. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
164. Dr. Harangozo Ferenc: Második itélet Mindszenty elett Druga osuda Mindszentyja. — Nemzetör. München. Ožujka 1974.
165. Mindszenty: Emlékirataim. — Sjećanja.
166. ibid.
167. 10. 2. 1974.
168. 13. 2. 1974.
169. 6. 2. 1974.
170. 10. 2. 1974.
171. A szabat magyar sajtó Mindszentyröl. — Slobodna mađarska štampa o Mindszentyju. — Életünk. St. Gallen. Travnja 1974.
172. Fábián Károl: Féktelen gyülölettel. — S bezgraničnom mržnjom. — Életünk. St. Gallen. Prosinca 1974.
173. A szabat magyar sajtó Mindszentyröl. — Slobodna mađarska štampa o Mindszentyju. — Életünk. St. Gallen. Travnja 1974.
174. Mindszenty szeretet — utja Amerikában. — Putovanje kardinala Mindszentyja u Ameriku. — Katolikus Magyarok Vasárnapja. Youngstown, SAD, 7. srpnja 1974.

175. Mindszenty: Emlekirataim. — Sjećanja.
176. Beszélgetés Mindszenty biborossal ausztráliai utjáról. — Razgovor s kardinalom Mindszentyjem o njegovu putovanju u Australiju. — Életünk. St. Gallen. Veljače 1975.
177. Katolikus Magyarok Vasárnapja. Youngstown, SAD, 26. siječnja 1975.
175. Mindszenty biboros Délamerikában. — Kardinal Mindszenty u Južnoj Americi. — Életünk. St. Gallen, svibnja 1975.
179. Mindszenty szelleme él és mutatja nekünk az utat. — Mindszentyjev duh živi i pokazuje nam put. — Eletunk. St. Galen, srpanj-kolovoz 1975.
180. Dr. Harangozó Ferenc: Mindszenty biboros utolsó útja. — Posljednje putovanje kardinala Mindszentyja. — Katolikus Magyarok Vasárnapja. Youngstown, SAD, 8. lipnja 1975.
181. ibid.
182. Mindszenty biboros szellemi végrendelete. — Duhovna oporuka kardinal Mindszentyja. — Életünk. St. Gallen, studenog 1975.
183. Tolnay Imre: Zágon József. — József Zágon. — Katolikus Szemla. Rim 1975., III-IV.
184. Nemzetör. München, lipnja 1975.
185. Katolikus Magyarok Vasárnapja. Youngstown, SAD, 8. lipnja 1975.
186. ibid.
187. ibid.
188. Életünk. St. Gallen, lipnja 1975.
189. Katolikus Magyarok Vasárnapja. Youngstown, SAD, 18. srpnja 1976.

POPIS IZVORA

»O onom što se sa mnom događalo« — zaključuje kardinal Mindszenty u predgovoru svojih memoara — »mnogo se pisalo.«

To je doista točno.

Na gotovo svim su se svjetskim jezicima stotine knjiga i brošura, tisuće članaka u časopisima i novinama bavili njegovim životom i njegovom sudbinom.

Iscrpna se bibliografija starije literature o Mindszentyju nalazi u studiji doktora Josefa Vecseya: Mindszentyjeva bibliografija.

U ovdje danom popisu knjiga navode se samo ona djela koja su u ovoj knjizi naročito mnogo korištena.

1. Dokumenti

Mindszenty József: Emlékirataim. — Sjećanja. — Naklada Vörösvári, Toronto, Kanada, 1974.
Mindszenty József kardinal: Sjećanja. Naklada Propyläen Ullstein GmbH, Frankfurt/M-Berlin-Wien. 1974.
Mindszenty Okmánytár. — Mindszenty — arhiv. — I-III, München 1957. Uredio i objavio dr. Jozsef Vecsey.
Dokumentacija o Mindszentyju, I-III. Govori, pastirska pisma, izjave za štampu, vladini pregovori. Obradio dr. Jozsef Vecsey. Naklada tiskare Udruženja štampe, St. Pölten, 1956-1957.
Csonka Emil: A számuzött biboros. — Mindszenty u izgnanstvu. — San Francisco-München 1976.
Galter Alberto: Crvena knjiga progonjene Crkve. Naklada Paulus, Recklinghausen, 1957.
Giovanneti Alberto: Papa govori Crkvi šutnje. Naklada Paulus, Recklinghausen, 1959.
Lasky Melvin: Mađarska revolucija. Povijest Oktobarskog ustanka prema dokumentima, vijestima, izvješćima očevidaca i reakcijama javnosti. Colloquium — naklada, Berlin, 1958.
Narodna pobuna u Mađarskoj. Kronologija događaja u ogledalu

mađarskih radio-emisija. Free Europe Committee, München.
Report of the special committee on the problem of Hungary. United Nations, New York, 1957.
Dr. Kótai Zoltán: Mindszenty József biboros Látogatása 1974. tavaszán Cleveland egyházmegyében. — Posjet kardinala Mindszentyja biskupiji Cleveland. Karpat Publishing Co. Cleveland, Ohio, USA, 1974.
Dr. Máhig János: Életünk a nyilas börtönben. — Naš život u nacističkom zatvoru. — Magyar Papi Egység. — Sloga Mađarskih svećenika. — Spittal na Dravi, 1967.
Mihalovicz Sigismund: Mindszenty-Mađarska-Evropa. Izvješće svjedoka. Badenia — naklada, Karlsruhe, 1949.
Nyisztor Zóltan: Vallomás... — Priznanje... — Rim 1969.
Vecsey József: Emlékezés Mindszenty biboros édesanyjára. — Sjećanja na majku kardinala Mindszentyja. — Sankt Gallen 1970.

2. Književna djela

Kardinal Mindszenty. Prilozi povodom njegova sedamdesetog rođendana. Izdavač: Dr. Jósef Vecsey. Naklada Dunav, München, 1962.
Borbély István: Angelo Rotta. Magyar Papi Egység. — Sloga mađarskih svećenika. — Spittal na Dravi, 1965.
Borbély István: Bela Kovrig. The Hungarian Quarterly. Listopad-prosinac, 1962.
Faludi Tatár i Páloczi — Horvath: Tragedija jednog naroda. Beč, 1957.
Fábián Károly: A magyar egyház helyzete. — Položaj mađarske Crkve. Katolikus Szemle. — Katolički obzor. — Rim, 1966., III
Fábián Karoly: Uj püspökök Magyarországon. — Novi biskupi u Mađarskoj, 1969.
Fábián Károly: A magyar egyház a millenium elött. — Tisućljetna mađarska Crkva. 1970.
Fábián Karoly: Féktelen gyülölettel. — S bezgraničnom mržnjom. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, prosinca 1974.
Gannon Robert: Kardinal Spellmann. Neuenburg 1963.
Dr. Harangozó Ferenc: Mindszenty biboros délafrikai hiveiközött. — Kardinal Mindszenty u Južnoj Africi. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, siječnja 1974.
Dr. Harangozó Ferenc: Masodik itélet Mindszenty fölött. — Druga osuda Mindszentyja. — Nemzetör. — Borac za slobodu. München, ožujka 1974.
Dr. Harangozó Ferenc: Mindszenty biboros utolsó útja. Posljednje putovanje kardinala Mindszentyja. Katolikus Magyarok Vasarnapja. — Nedjeljni list katoličkih Mađara u SAD-u. — 8. lipnja 1975.
Közi Horváth Joseph: La vérité sur le Cardinal Mindszenty. Paris-Bruxelles 1949. Comité International de Défense de la Civilisation Chrétienne.
Közi Horváth Joseph: A Verdade sobre o Cardeal Mindszenty. Lisabon 1950.
Közi Horváth Joseph: The pattern of persecution. Our Lady of the Cape. Kanada, ožujka 1949.
Közi Horváth Joseph: Mindszenty un symbole. Notre-Dame du Cap. Kanada, travnja 1949.
Közi Horváth Joseph: Mađarska tragedija. U: Crkva u nevolji. V svezak. Nacionalni boljševizam. »Pomoć istočnim svećenicima«. Königstein/T., 1958.
Közi Horváth Joseph: Mindszenty u javnom životu. U: Kardinal Mindszenty. Naklada Dunav, München, 1962.
Közi Horváth Joseph: A szegeny Mindszenty gazdag hagyateka. — Bogata ostavština siromašnog Mindszentyja. Uj Europa. — Nova Evropa. — München, svibanj-lipanj 1976.
Kronfuss Wilhelm: Protest protiv iseljavanja Nijemaca. U: Kardinal Mindszenty. Naklada Dunav, München 1962.
Magyar Péter: Magyar kommunista megnyilatkozások Mindszentyröl a forradalom utan. — Izjave mađarskih komunističkih vođa o Mindszentyju nakon revolucije. — Katolikus Szemle. — Katolički obzor. — Rim, 1965.
Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. — Nepoznati Mindszenty. — Buenos Aires 1958.
Mátray Lajos: Egyedül Sztalin ellen. — Sam protiv Staljina... — Cleveland 1949.
Orbán Sándor: Egyház és allam 1945-1950. — Crkva i država 1945-1950., Budimpešta 1962.
Dr. Pogány András: Mindszenty biboros kanadai-amerikai látogatásamak krónikaja. — Kronika posjeta kardinala Mindszentyja Kanadi i SAD-u. Uj Európa. — Nova Evropa. — München, studeni-prosinac 1973.
Shuster Georg N.: In silence I speak. The story of Cardinal Mindszenty. New York 1956.
Stehle Hansjakob: Istočna politika Vatikana. München — Zürich 1975.
Tolnay Imre: Zágon József. — József Zágon. — Katolikus Szemle. — Katolički obzor. — Rim 1975., III-IV.
Van Straaten Werenfried: Opominjući primjer. — U: Kardinal Mindszenty. Naklada Dunav, München 1962.
Varga László: Mindszentyjeva osoba.
Dr. Varga László: A koncepciós perek és a biboros ügye. — Sudski proces kardinala Mindszentyja. — Katolikus Szemle 1969.
Od ...: Mađarsko trpljenje. Königstein/T., drugo izdanje.

Zágon József: Az aranymisés Mindszenty. — Mindszentyjev zlatni svećenički jubilej. — Katolikus Szemle. — Katolički obzor. Rim, 1965., II.

3. Članci iz časopisa i novinska izvješća bez imenovanja autora

Kardinal Mindszenty i mađarska borba za slobodu. Prosinca 1956.

A pápa tavirata a Hercegprimáshoz. — Brzojav pape Ivana XXIII. kardinalu Mindszentyju. — Katolikus Szemle. — Katolički obzor. Rim, 1958.

Comme Bonaparte? La Croix. Paris, 1963.

Az elvhüseg példaképét köszöntötte König biboros Mindszentyben. — Kardinal König: Mindszenty je uzor nepokolebljivosti. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, travnja 1972.

Mindszenty biboros Angliában. — Kardinal Mindszenty u Engleskoj. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, rujna 1973.

Szent István milléniumi ünnepségek Amerikában. — Milenij Sv. Stjepana u Americi. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, studenoga 1973.

Részlet egy körlevélből. — Iz jedne okružnice. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, srpanj-kolovoz 1972.

A szabad magyar sajtó Mindszentyről. — Slobodna mađarska štampa o Mindszentyju. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, travnja 1974.

Mindszenty szeretet-utja Amerikában. — Mindszentyjevo putovanje po Americi. — Katolikus Magyarok Vasarnápja. — Nedjeljni list mađarskih katolika u SAD-u. — Youngstown, 7. srpnja 1974.

Beszélgetés Mindszenty biborossal ausztráliai utjáról. — Razgovor s kardinalom Mindszentyjem o njegovu putovanju po Australiji. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, veljače 1975.

Mindszenty biboros Délamerikában. — Kardinal Mindszenty u Južnoj Americi. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, svibnja 1975.

Mindszenty szelleme él és mutatja nekünk az utat. — Mindszentyjev duh živi i pokazuje nam put. — Életünk. — Naš život. — St. Gallen, srpanj-kolovoz 1975.

Mindszenty biboros szellemi végrendelete. — Duhovna oporuka kardinala Mindszentyja. — Életünk. — Naš život. g0 St. Gallen, studenog 1975.

SADRŽAJ

Predgovor 5
TAKO JE POČELO 9
PRKOSEĆI OLUJI 19
APOSTOL ZEMLJE 27
PROGONITELJSKI LOV NA PRIMASOVU OSOBU 33
NALOG 39
PRIZNANJE NAPISANO POD UDARCIMA PENDREKOM 49
JEDAN GENIJ PO SNAZI VOLJE POSTAJE ROBOTOM 57
TRODNEVNI CIRKUS PRED SUDOM 65
PAPA PIO XII. SE POISTOVJEĆUJE S KARDINALOM MINDSZENTYJEM 71
POLA GODINE U BOLNICI SKUPNOG ZATVORA 77
ČETIRI GODINE U »BEZIMENOJ« KAZNIONICI 83
ŠTO SE U MEĐUVREMENU DOGAĐALO IZVAN KAZNIONICE? 91
SMRT U ZATVORU ILI SLOBODA POD CIJENU LOŠEG KOMPROMISA? 103
PRVA ČETIRI DANA NA SLOBODI 111
GODINE UNUTRAŠNJE EMIGRACIJE 121
KARDINAL MINDSZENTY I POLITIKA MIROLJUBIVE KOEGZISTENCIJE 127
»NEPOŽELJNI GOST« ODLAZI 135
TROSTRUKA ZADAĆA U IZGNANSTVU . . . 143
TRAGIČNE POSLJEDICE JEDNOG OBEĆANJA 151
ŽIVOTNA ZADAĆA OSTAJE NEPROMIJENJENA 159
NA PUTU DO BESMRTNOSTI 167
NAPOMENE 173
POPIS IZVORA 179

Kršćani su po svom iskonskom biću pozvani da svjedoče za Božju istinu. Toga se ne mogu odreći kao ni Krista, svoga Učitelja i Predvodnika koji »se zato rodio i zato došao na svijet da svjedoči za istinu« (Iv 18,37). To Ga je dovelo do posvemašnje žrtve na križu, čime je otkupio čovječanstvo i utemeljio svoju Crkvu, zajednicu svjedoka za Njega i njegovo djelo.

Stoga i Kristovoj Crkvi, kroz sva vremena dok god bude naviještala i svjedočila za Krista, pripada obilježje mučeništva i Križa. Jer »nije sluga veći od svoga gospodara!« (Iv 15,20). Samo zrno koje umre u zemlji donosi mnogo ploda (Iv 12,24). Gledano čisto ljudskim očima to je nesretna sudba Crkve. Ali shvaćano u duhu Evanđelja upravo to je njezino iskonsko bogatstvo, Božanska mudrost. Time na najočitiji način uprisutnjuje u svijet Krista raspetog i uskrslog. To je stalno vrelo njezine snage, mladosti i vitalnosti, njezino najautentičnije svjedočenje za Krista.

Sva stoljeća njezine duge povijesti govore rječito i optimistički u tom smislu. Ni ovo naše stoljeće ne lišava Crkvu njezina bitnog obilježja. I upravo u tom ozračju izranjaju njezini svijetli velikani, heroji, među kojima posebno mjesto zauzima i mađarski kardinal Mindszenty. O njegovu svjedočenju i križu govori i ova knjiga. Bio je spreman radije i život dati nego se odreći Kristove istine i učiniti nešto protiv svoje savjesti. On prašta onima koji ga stavljaju na kušnje i moli za njih. To je najveće herojstvo čovjeka. Njegov život i djelo ugrađeni su duboko u Crkvu našeg stoljeća, u sva pozitivna nastojanja oko ljudskog dostojanstva i ljepšeg sutra čitave ljudske zajednice.